

Dr. Bécsy Tamás
(1928–2006)

Életének 78. évében elhunyt Bécsy Tamás professzor emeritus, a Pécsi Tudományegyetem díszdoktora, esztéta, irodalom- és drámatörténész, kritikus. Az *Irodalomtörténet* szerkesztőbizottsági tagja, illetve az MTA Színháztudományi Bizottságának a tagja, 1987–90 között az elnöke volt. Meghatározó szerepe volt a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem megalapításában. Drámaelméleti munkássága úttörő jelentőségű a szakterületen. A József Attila-díj és a Szent-Györgyi-díj kitüntetettje, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjének birtokosa volt.

Bécsy Tamást 2006. november 9-én helyezték örök nyugalomra Budapesten, a Farkasréti temetőben.

Dr. Bécsy Tamásra januári számunkban emlékezünk.

CSORBA GYŐZŐ születésének 90. évfordulója alkalmából november 21-én közös koszorúzási ünnepséget szervezett a Csorba Győző Megyei Könyvtár és a *Jelenkor* folyóirat a pécsi Központi temetőben, illetve a költő Megyei Könyvtár udvarában álló szobránál. A folyóiratot Ágoston Zoltán főszerkesztő és Bertók László költő, a lap főszerkesztője képviselte.

'56 IRODALMAI címmel konferenciát rendezett az 1956-os forradalom irodalmi vonatkozásairól a PAB Irodalomelméleti Munkabizottsága, a PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszéke, illetve a Sensus-csoport november 10-én a pécsi bölcsészkaron. A rendezvényen előadott Böhm Gábor, Lilón Domingo, Horváth Péter, Kurdi Mária, Mekis D. János, Orbán Jolán, P. Müller Péter, Sári B. László, Szolláth Dávid és Varga Róbert.

A DEBRECENI IRODALMI NAPOK idei rendezvénysorozatát november 15. és 18. között rendezték meg. Ennek keretében átadták az Alföld-díjakat Bálint Péter írónak, Horváth Elemér költőnek és Radnóti Sándor esztétának, a díjazottakat Angyalosi Gergely

irodalomtörténész, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője laudálta.

PODMANICZKY SZILÁRD nyerte el szeptember 23-án a hollandiai Mikes Kelemen Kör Magyar Irodalmi Figyelő idei díját. A szerzőt Czigány Lóránt Londonban élő író és irodalomtudós méltatta. Az 1982-ben alapított díj eddigi jutalmazottai között szerepelt Esterházy Péter, Földényi F. László, Hajnóczy Péter, Karátson Endre, Ladik Katalin, Nádas Péter, Petri György, Radnóti Sándor és Tolnai Ottó is.

BAJKAY ÉVA *Az utópia bűvöletében*. Weininger Andor című kötetét, a Bauhaus pécsi képviselőit bemutató könyvsorozat első darabját mutatták be a pécsi Művészetek Házában november 3-án. A szerzővel, Kismányoky Károly animációs filmrendezővel és Várkonyi György művészettörténésszel Szirtes Gábor, a Pro Pannonia Kiadó igazgatója beszélgetett.

AZ ŐSZI VERSPARÁDÉ elnevezésű rendezvénysorozat keretében a pécsi Jelenkor Kiadó új versesköteteit, Edvard Kocbek, Meliorisz Béla, Mesterházy Balázs, Szakács Eszter és Zelki János könyveit mutatták be november 9-én a Művészetek Házában. A házigazda Koszta Gabriella, a kiadó munkatársa volt.

CSORBA GYŐZŐ ÉS BARÁTAI. BUDAPESTILEVELEK PÉCSRE címmel látott napvilágot a Pro Pannonia Kiadó Csorba Győző hagyatékát földolgozó sorozatának tizedik kötete, melyet november 20-án mutatott be a Művészetek Házában Kalász Márton költő, a Magyar Írószövetség elnöke, Pintér László, a könyv sajtó alá rendezője, illetve Tüskés Tibor író, irodalomtörténész. A beszélgetés házigazdája Szirtes Gábor, a kiadó igazgatója volt.

A JAK-FÜZETEK legújabb köteteinek, Sopotnik Zoltán, Nemes Z. Márió, Tétényi Csaba és Málk Roland munkáinak pécsi bemutatójára november 22-én a Dante Caféban került sor.

LÁZÁR BALÁZS *Nézd, Lear papa* című verseskötetét mutatta be november 23-án a Művészetek Házában Bertók László költő.

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

LITERA
TURUND
KRITIK

A szerkesztő bevezetője (*Karl-Markus Gauß*)
INGEBORG BACHMANN versei 1186

*

HERTA MÜLLER verse 1195
HELWIG BRUNNER versei 1197
HANS RAIMUND versei 1200
HANS EICHHORN versei 1202
LISA MAYER versei 1204
BIRGIT MÜLLER-WIELAND versei 1206
RAOUL SCHROTT versei 1210
MARIE-THÉRÈSE KERSCHBAUMER verse 1215

*

ILSE AICHINGER: Közben nagyon sok hallgatás (*Cornelius Hell beszélgetése*) 1217

KARL-MARKUS GAUß: Döllersheimtől Allentsteigig (*esszé*) 1227

MICHAEL SCHARANG: A kultúra végéről. Tézisek a mítoszról, kultúráról és kultúriparról (*esszé*) 1234

LEO FEDERMAIR: Az eredeti megjobbítása (*esszé*) 1243

DANIELA STRIGL: Jegyszédők a Circus Maximusban? (*Álom és valóság az irodalomkritikában*) 1248

RÜDIGER GÖRNER: A hallgatás borostyánja (*Pillanatok René Charral*) 1253

C. W. AIGNER: A felhők logikája (*A sejtelem iskolájából*) 1257

*

PAUL PARIN: Von Kasarek úr flótája (*elbeszélés*) 1260

WOLFGANG HERMANN: Az én utcám / Egy kutya becsülete (*próza*) 1265

VLADIMIR VERTLIB: Tér- és időlyukszintézis Salzburg és Novoszibirszk között az Alpenstraße és a Michael-Pacher-Straße sarkán (*novella*) 1267

2006

DECEMBER

SAID: Amikor apám megvette az első útlevelemet (*novella*) 1271
 EUGENIE KAIN: Unterhillinlah (*próza*) 1277
 CLEMENS BERGER: Képeslapok St. Johannból (*próza*) 1279
 WALTER KAPPACHER: Jegyzetek és leletek 1284
 MARGIT SCHREINER: Ház. Nők. Szex (*regényrészlet*) 1291
 ANDREA GRILL: Nagymama, a kagyló (*próza*) 1294
 MARTIN AMANSHAUSER: A Bayer-kereszt (*próza*) 1298
 BETTINA GALVAGNI: Tünde Giselle (*próza*) 1300
 LEO FEDERMAIR: A képek ökológiájáért (a katasztrófa ellenében) (*Handke új
 útiregénye*) 1301

*

GYÖRFFY MIKLÓS: A huszadik század eltörlése (*Thomas Bernhard: Kioltás*) 1304

Education and Culture

Culture 2000

Az Európai Unió Kultúra 2000 programjának támogatásával

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap,
 Pécs Város Önkormányzata, a Baranya Megyei Önkormányzat,
 a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

Pécsi Vízmű

nka
 Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolhatók:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft. boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

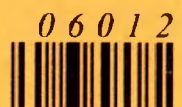
www.jelenkor.net

550,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 6 0 1 2

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,

egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

A SZERKESZTŐ BEVEZETŐJE

A *Literatur und Kritik* folyóiratot 1966-ban Bécsben alapították, szerkesztősége 1991 óta Salzburgban működik, s évente öt alkalommal jelenik meg számonként 112 oldal terjedelemben. Az elképzelésünk szerinti irodalom hatást gyakorolhat realista vagy szürrealista eszközökkel, versbe foglalva vagy esszének álcázva, bemutathat egy tájegységet, elutasíthatja a történetet, magasztalhatja a szerelmet, elátkozhatja vagy átszellemítheti a provinciát, amelyből megszületett, csak egyet nem tehet: nem lehet derék nyárspolgári irodalom. Másrészt azon a kritikán, amelyről a folyóirat címében is szó van, nem csupán irodalomkritikát értünk, hanem azon túl a világgal való foglalkozást, hogy megvizsgáljuk, milyen is az valójában; Európával, hogy milyenné válhatna, s a társadalommal, hogy lássuk, milyennek nem kellene maradnia. Emellett lapunk egyik súlypontját az osztrák irodalom képezi, a másikat pedig azon népek irodalma, amelyek egykor a Habsburgok oltalma vagy épp kancsukája alatt – gyakran inkább egymás ellenében, mint közösségben – éltek együtt; végül azonban világossá vált számunkra, hogy a világ és irodalma nem szűkíthető le a mai Ausztriára vagy a régi Közép-Európára, ezért jelenik meg olykor a *Literatur und Kritik* évfolyamaiban baszk vagy kolumbiai különszám, és ezért lehet újból és újból írni leveleket, ír költeményeket, moldáv regényrészleteket és olyan írásokat olvasni a folyóiratban, amelyekről a mi irodalmi köldöknézőink azt gondolják, hogy a legkevésbé sem tarthatnának igényt az érdeklődésre.

KARL-MARKUS GAUß

A Jelenkor e száma a „Review within review”, azaz a „Folyóirat a folyóiratban” elnevezésű nemzetközi együttműködés keretében lát napvilágot. A salzburgi Literatur und Kritik által publikált anyagokból készült válogatást az osztrák lap szerkesztősége bocsátotta rendelkezésünkre. A mostani összeállításban azonban két publikáció kivételt képez: Ingeborg Bachmann verseit és Györfly Miklós kritikáját a Jelenkor folyóirat szerkesztősége illesztette hozzá az osztrák válogatáshoz. (A szerk.)

Elidegenedés

*Én már nem tudok fákat látni a fákban.
Az ágaknak nincs levelük, mit a szélbe tartanának.
A gyümölcsök édesek, de szeretetnek híján.
Még csak jól sem lakatnak.
Mi lesz ebből, mondd?
Szemem elől menekül az erdő,
fülem elől a madarak szájukat csukják,
rét nekem nem lészen ágyam.
Elteltem az idővel
és éhezem rá.
Mi lesz ebből, mondd?*

*Éjjel tüzek fognak égni a hegyeken.
Elinduljak-e, közeledjem-e újra mindenekhez?*

Én már egyetlen útban sem tudok utat látni.

A fal mögött

*Hóként csüngök az ágakról
a völgy tavaszába,
hideg forrásként sodor a szél,
virágkelyhekbe hullok
nyirkos cseppként,
s mint mocsár körül,
úgy rohadnak köröttem.
A folyvást-a-halálra-gondolás vagyok.*

*Szállok, mert nem tudok nyugodtan járni,
átszelem mindahány biztos égboltot,
pilléreket döntök és falakat vájak.
Társaimat, mert éjjel nem alhatom,*

Ingeborg Bachmann (1929, Klagenfurt – 1973, Róma) költő, író, a Gruppe 47 tagja. Magyarul megjelent kötetei: *Szimultán* (Európa Könyvkiadó, 1983), *Malina* (Jelenkor Kiadó, 2002). Összegyűjtött versei 2007-ben látnak napvilágot a Jelenkor Kiadónál.

*tenger távoli zúgásával intem.
Vízesések szájába mászom,
közajlást morzsolok hegyekről.*

*A nagy világfélsz gyermeke vagyok,
amely úgy hág a békébe és örömbé,
mint harangverés a nappal lépteibe,
mint sarló az érett szántóba.*

A folyvást-a-halálra-gondolás vagyok.

Mondandóm sötét

*Mint Orfeusz, én is
az élet húrjain játszom halált,
s a föld szépségének
és eget igazgató szemeidének
csak sötét mondandóm akad.*

*Ne feledd, hogy egyszer csak te is,
egy reggelen, míg fekhelyed
még harmattól volt nedves
és szíveden szegfű aludt,
láttad a sötét folyót,
a melletted elvonulót.*

*Vér hullámára
hallgatás húrja feszült,
markoltam zengő szívedbe.
Fürtöd az éjszaka
árnyhajává lőn,
a sötétség fekete pelyhei
havaztak orcádra.*

*És mégse tartozom hozzád.
Most mindketten siráncozunk.*

*De mint Orfeusz, tudom,
a halál mellett ott az élet,
és örökre behunytt szemed
énnekem kéklő.*

ADAMIK LAJOS fordításai

A nagy rakomány

*A nyár nagy rakománya berakodva,
a Nap-hajó a kikötőben készen áll,
ha mögötted sirály csap le és kiabál.
A nyár nagy rakománya berakodva.*

*A Nap-hajó a kikötőben készen áll,
és a hajóorr-szobrok ajakán
játszik leműrok mosolya, kaján.
A Nap-hajó a kikötőben készen áll.*

*Ha mögötted sirály csap le és kiabál,
nyugatról jön parancs: a hajó süllyed!
De te a fénybe fúlsz, nyitott szemed kidülled,
ha mögötted sirály csap le és kiabál.*

MÁRTON LÁSZLÓ fordítása

A kimért idő

*Nehezebb napok jönnek.
Az ég alján láthatóvá válik
a visszavonásig kimért idő.*

*Közel a perc, hogy bekösd cipőd,
s kutyáid visszaűzd a parti tanyákra.
Mert halaid bele-gyomra
hideggé dermedt a szélben.
Csillagfürtjeid fénye gyéren pislákol.
Ködben kémlel szemed:
az ég alján láthatóvá válik
a visszavonásig kimért idő.*

*Kedvesed odaát homokba süpped,
lobogó hajáig gyűlik,
szavába vág,
elhallgattatja,
halandónak találja
és búcsúra késznek
minden ölelés után.*

*Ne nézz körül.
Kösd be cipőd.
Űzd vissza kutyáid.
Halaid szórd a tengerbe.
Oltsd el csillagfürtjeidet!*

Nehezebb napok jönnek.

Üzenet

*Az ég hullameleg előcsarnokából kilép a nap.
Ott nem a halhatatlanok vannak,
értesülünk, hanem az elesettek.*

*A fény pedig nem törődik a rothadással. Istenségünk,
a történelem olyan sírt rendelt nekünk,
amelyből nincs feltámadás.*

Nagy táj Bécsnél

*Szellemek, síkságlakók, s a növekvő folyó lakói,
végünkre hívatván, városunk előtt meg ne álljatok!
Hanem vegyétek, törékeny szélen mi túlcsondult
a borból, és ha-ki kiútra éhes, csermelyhez
tereljétek, és nyissátok meg a sztyeppéket!*

*Amott egy fa csupasz csontja csenevészül,
beindul egy lendkerék, fúrótoronyok tavaszt
köpülnek a földből, szoborerdők elől tér ki
a zöld elrajzolt torzója, s az ország
kútjai felett az olaj írisze strázsál.*

*Mi múlik ezen? Nem játsszuk már táncainkat.
Hosszú szünet után: disszonanciák ritkítván, kevés cantabile.
(És arcomon sem érzem már lélegzetüket!)*
*A kerekék pihennek. A köpenyt, mely szerelmünk takarta,
porban és felhőpelyvén át vonszolja az óriáskerék.*

Másutt sehol nem adják meg, mint itt, az első
csókok előtt az utolsókat. Menj tovább, mondják,
szádban az utócsengéssel, és hallgass.
Hol sekély víz nádasában ívét zárja a kócsag,
hullámnál is zengőbben, zsombékon út majd órája.

Ázsia túlhan zihál.

Ritmusra sarjadó vetések, érett kultúrák szüretei,
haláluk előtt följegyezték őket, így még
mesélhetek róluk a szélnek. A rézsűn túl lágyabb
víz zavarja szemem, és részegült
limes-érzés akar még törni rám;
római kőnél, nyárfák alatt ások
a soknépű gyász színtere után,
az igenlő és a tagadó mosoly után.

Játékkészletekbe búj el minden élet,
új ínségen egészségügy enyhít, fasoron
szaga-nincs gesztenye virágozik, gyertyafüst
nem kószol újra leget, parkbéli mellvéd fölött
haj leng, mily magányosan, vízbe merülnek
a labdák, gyermekkéz mellett, le a fenékig,
és a halott szem összetalálkozik
azzal a kékkel, mely egykoron volt.

Számtalanok a hitetlenség csodái.
Akar-e a szív szív lenni mindenáron?
Álmodd, hogy tiszta vagy, esküre emeld kezed,
álmodd meg téged legyőző nemzedéked, álmodj,
de a misztikus elvonulást véd ki, úgy tiltakozz.
Egy másik kézzel sikerülnek a számok
és elemzések, téged a varázstól fosztók.
Te vagy, ami elválaszt téged. Áradj szét,
jöjj vissza tudólag, új búcsúalakban.

Orkánt előz, Nyugatnak száll a Nap,
eltelt kétezer év, és nekünk mi sem marad.
Barokk girlandot kap fel a szél,
lépcsőről puttóarc mállik,
udvarhomályba bástyák omolnak,
komódról álarok, koszorúk...

A téren csak, a déli fényben úszón, láncolva
oszloplábhhoz, foglyaként a legmulandóbb percnél
és rabjaként a szépségnek, csak ott mondom búcsút
a kornak, szellem a jövőendő szellemek között.

*Mária a tengerparton –
a hajó üres, a kő vak,
senki nem menekült, sokat eltaláltak,
az olaj nem akar égni, mind, mind
ittunk belőle – hol marad
örök fényed?*

*Így hát a halak is holtak, és úsznak
a fekete tengerek felé, amelyek ránk várnak.
De minket más folyamok örvénye
ragadt el, s ahová torkolltunk,
ott szűnt a világ, és alig volt derű.
A síkság tornyai hirdetik hírünk,
hogy akarat nélkül jöttünk és estünk,
mélyebbre estünk a búbánat lépcsőin,
éles hallással az esés iránt.*

ADAMIK LAJOS fordításai

Levél, két változatban

*Róma november este köszönöm
a sima márványszirt a hideg csempe
a fénytajték amíg kapuk csukódnak csendbe
a csörrenés mikor fagyott poharak törnek
énekszó melyet gitárral gyötörnek
mielőtt koponyát érmékbe kalapálnak
aréna-ciprusok mint lándzsák állnak!
asztalomba magát a szű bevette –
milyen is egy levél ha hernyó ette?
ősz a ködök honában tarka rongyok
az erdő esőszivattyúval forttyog
van-e kuvik? van-e halálmadárdal?
sárkány mely hévizekben szörnyhalált hal?
vitorla feketén hollóktól gyászrikoltás?
északi szél a vizek mellé toldás?
kísértethajó domb és nagylángú tűz?
rombadőlt ház a pusztán? szomorúfűz?
vétkek könnyek koporsók tengeréből?
téboly melyet kimentenek a mélyből?
Mindig és Sohamár italoddá keverve
fájó szíved akár Istent imádja kínját
szerelemtől pusztítva és leverve...*

Róma november-éj összhang és nyugalom
a búcsú sértődés nélkül megtörtént
szemünkön még sokáig látni tört fényt
az oszlopok tamarindfából nőnek
ó kék hang jó lesz eget megkötőnek!
a szökőkút közepébe diszkosz hull
mint rózsaszírom oly könnyeden mozdul
karmait nyújtja kéjesen a macska
álomba hull egy végső csillagocska
fel nem rovott csóktól a száj menekszik
selyemcipőt szilánkok fel nem sebzik
a bor gyorsan leszáll ködös gondolatokba
ugrik a fény fehér mancsaival dobogva
megfogja az időt és átlöki a mába
a dombon az autók gyűlnek bandába
a templomok előtt parádéznak antennák
a kórusdalt írják mint égő pennák

madárcsicsergést zengő kofaasztalt
patkónyomot fordítva hord az aszfalt
krizantémok befednek sírokat
tengeri hegyi szél kever illatba könnyet
én bent vagyok – s te mért vársz oly sokat?

MÁRTON LÁSZLÓ fordítása

Száműzetés

Halottként járok-kelek
nem jegyeznek sehol
a prefektus birodalmában sem
arany városokban, zöldellő vidéken
egyként fölössé váltam

leírtak régesrég
nékem mit se szántak

csak szelet csak időt csak zöngét

emberek közt nem élhetek én

A német nyelvvel
e felhővel köröttem

*házasam ő nekem
sodródnom minden nyelveken át*

*Ó, hogy elkomorul
a mélyek az esőhangok
csak az a néhány hull*

Derűsebb zónákba fel ő viszi majd a halottat

Elég az ingyencségekből

Már semmi se tetszik.

*Szóképet,
mondd, minek öltöztessenek
mandulavirágba?
mondattant minek
feszítsek fényhatásra?
Fejét ugyan ki törné
ily fölösleges holmin –*

*Szavaktól tanultam
belátást,
úgy mint
(a legalsó osztálynak)
éhség*

*szégyen
könnyek
és*

sötétség.

*Megtisztítatlan zokogással,
a sok-sok nyomor,
táppénz, létfenntartás miatti
(engem már-már kétségbe ejtő)
kétségbeeséssel
majd csak boldogulok.*

*El nem az írást hanyagolom,
hanem magam.
A többiek tudjisten,
mi módon*

*segítnék magukon szavakkal.
Én nem vagyok magam segédje.*

*Ejtsek tán
foglyul egy gondolatot,
vezessem világos mondatzárkába?
Kényeztessek szemet-fület
minőségi szófalatokkal?
kutassam magánhangzók libidóját,
számfejtsem mássalhangzóink szerelmi értékét?*

*Nem kell-e
jégverte fejjel,
írásgörcssel kezemben
háromszázéji nyomásra
szaggatnom papírlapot,
félresöpörni cédulás szóoperákat,
kioltva így, ami én, te és ő,*

mi, ti?

(Felőlem. Tegyétek csak mások.)

A rész, mi enyém: hadd vesszen el.

ADAMIK LAJOS fordításai

[és egy almát...]

és egy almát vettem
egy jonatánt
már az utcán enni kezdtem
tétován
de nálam ő volt az éhesebb
egyet harapott megevett
és így taxit nem foghattam magamnak
háta-hasa kinn volt magomnak

késő este az ajtóm előtt
ott áll egy barát egy szívbéli
ki május óta oly zavart
mert a női vadon és a krízis
nem hagyja írni és ha ír is
eszébe jut a forgalom az idegengyűlölet
a hadseregnél a seggfejek
és hogy látta egy régi tanárát
ki Európának hívja a kutyáját
a feketemunka a tévéműsorok
meg a korrupció a feuilletonban
de már megy is nem ácsorog
a lapoknál uborkaszazon van
na de kinyalhatják neki sorban
az éjszaka forgolódva így-úgy elmúlik
az égen vörös kulimász terjeng-nyúlik
és idézi Hölderlint
kit úgy szeret
s én közben arra gondolkodom megint
hogy a csütörtökből van még egy kis szelet
a Nap lecsúszik a házakon
kilötytyinti utolsó korty tejét
a hajamra
és nincs se poharam se állatom

Herta Müller 1953-ban Nitzkydorfbán (Niczkyfalva), a romániai Bánátban született, 1987 óta Németországban él, regényeit, esszéit és prózáit számos díjjal ismerték el, lírát eddig még nem publikált.

*mely szárnyát emeli vagy fejét
nincs semmim ami falna
ami mezítláb szárnyra kel
és a lépcsőn járkál le-fel
ami összerezzen ha parancsolok
magamnak csak én vagyok*

*apám fekszik lesújtva
nyakát mélyen sírba húzza
és anyám hálálkodik a királynak
hogy papírt adott és pecsétet róla
a macskának háromezer szőre-szála van
ez is egy formája a kollektivitásnak
de kesztyűi közt az utca
valahogy mindig csempén félrefügg
de a földet én fölrazom
és mivel négy sarka van a takarónak
miután a falióra tizenkettőt elüt
a csigák szívverését hallgatja álmodom*

*reggel hétkor ott függött fölakasztotta
tettének okát búcsúlevélben nem adta
s hogy meghalt nem volt még hat perce se
mikor lelkének lába kelt
a derék kicsi sápadt de szépnek
mondható szakállat nevelt az állán
a magas másik énekelt s miután kilépett
az ajtón a lépcsőház fémkorlátján
hogy félelmét tussolja verni kezdte az ütemet
kint kocsiba szállt indult istenhez a menet*

SCHEIN GÁBOR fordítása

Reggeli látóbeteg

*s ahogy minden reggel hintára ül,
hajtja magát csendben vagy vadul éppen
az árnyék felé, mely korán hevíül,
s a napba – a hűvös kép belsejébe,*

*mögötte bükkfák s a nehéz kapu,
mely fogva tart hajót és megvakult
kórust, csókatornyot – ekképp vetekszik
a képben béke és látványbetegség,*

*amelyből van többféle is, de hány
képet vetít elé a fényözön,
amíg a hinta lassanként leáll
szép homloka, a vörös haj mögött*

Elmesélt fénykép

*nem volt idő fényképezni, minden
töredékmásodperc nyitott függöny,
a pupillapár fekete dobozként*

*tágult és zárult a kép köré, miképp
a száad körém, és a történet, amelynek
szemcséit a nyelvünkön éreztük,*

*amely megjósolva és elmesélve
itt áll bekeretezve: abban a megvilágításban,
amelybe elvakultan beleléptünk*

Eső

*hogy hol a közepe valaminek,
attól függ, hol a széle,*

*hogy hol a széle valaminek,
attól függ, milyen a formája,*

*az égnek, amelyből az eső esik,
nincs se közepe, se széle, se formája*

Egyetlen vers

*egyetlen vers sem pótolja az alvást,
a gyengéd kezet, a pillantást*

*oda, ahonnan a pillantás érkezik,
ahol gyökeresen elágazik,*

*és vers lesz belőle, igennel és nemmel,
nem pedig igen vagy nem*

vers, átítatva

*ez az én versem egy fürdőkádra,
ez egy vers az én fürdőkádamba,*

*átcsobog a fejemen,
olajokkal és gyümölcsös észterekkel átítatva,*

*nem hagynám el a helyet egy perccel se korábban,
pusztán hogy ilyesmiket feljegyezsek*

A rövid beszéd hosszú értelme

A saját versekhez írt kommentár kétélű dolog. Egyfelől eleven hagyomány, amely olyan jelentős költészettani kordokumentumokat hozott létre, mint Hans Bender antológiája, a *Mein Gedicht ist mein Messer* (1955 – A versem a késem) és

Hilde Domin *Doppelinterpretationen* (1966 – Kettős interpretációk) című könyve, és még ma is fontos eredményeket mutat fel. Másfelől a költők el szeretnék kerülni annak látszatát, hogy verseiknek utólagos kommentárokra volna szükségük vagy éppenséggel maradéktalanul meg lehetne őket magyarázni (miáltal feleslegesek lennének). Ezenkívül már az is határt szab az önmagyarázatnak, hogy talán épp egy szerző látás- és beszédmódjának a vakfoltjai okolják meg verseinek legvilágosabb helyeit. Röviden: a versekről való beszédnek ugyanúgy megvan a vonzereje, mint a kockázata.

Legjobb lesz, ha a verseimet engedem szóhoz jutni; belőlük ugyanis világosabban kiolvasható a poétikájuk, mint azt én, a szerző, aki már „nem rendelkezhet eredeti ismeretekkel” (Paul Celan), be tudnám mutatni. Verslabirintusaim minden pontján – mint régi ismerőssökkel – költészettani utalásokkal kerülök szembe. A versek önreferenciális képződmények, amelyek explicit vagy implicit módon azt a gondolati és nyelvi anyagot tematizálják, amelyekből készültek – ha nem ezt teszik, azzal nem megoldják az önmagukra való visszautalás problémáját, hanem csak elhallgatják.

Így hát könyveimben lapozgatok. „A legúttalanabb járás az út”, olvasom. Más helyen olyasmit találok, hogy „a nap árnyéka” és „a közép, amely körülvesz minket”, végül a jóindulatú tanács: „barátom, ha szomjas vagy, menj és öntözd meg a virágokat”. Vörös fonálként húzódik végig a verseimen az arisztotelészi, keresztény-napnyugati szabású, exkluzív logika elutasítása. Amit a keleti bölcsesség szórtan tapasztalatban és a természettudomány absztrakt formulákban ragad meg, az a költészet számára is ismerős: játék a paradoxonnal. Amilyen kevésbé új ez a gondolat – már Stefan George is úgy jellemezte a verset, mint „az egymást kizárók együttesét” –, annyire elintézetlenek máig is az ebből adódó kulturális feladatok. Még mindig túl könnyen követjük ítéleteinkben egy olyan nyelvet mintáit, amelyet az Einstein és Bohr, a spirituális gondolkodás globális megnyílása és a költészet feltalálása előtti világkép határoz meg.

„Vannak újdonságok? Egy szó, / amely mindent megváltoztat?” A jogos kétségek ellenére – hisz elég régóta vannak versek ahhoz, hogy változtatni tudtak volna valamin, ha képesek lettek volna rá – bizonyos versek hitet tesznek amellett, hogy hatással vannak az olvasóra: „Később, az üressé rendezett helyeken / a félretett könyvből / olvasó marad.” Meglehet, a líra, mint minden beszéd, elkerülhetetlenül fiktív: „Itt maradunk egy lehetséges találmány / beteg szívében.” Meglehet, a költő is csak „komponál, tehát darabokból rakja / össze a valóságot”. De „egy olyan nyelven, / mely minden sürgetésnek / ellenáll”, a vers végül „homöopátiás elbeszéléssé” válik. Ama „üressé rendezett helyeken” olyan (természet-)tér nyílik meg, amelyben egy illékony emberélet levetheti jelentésének terhét: „Földön járásod semmi, / ha nincs róla említés a fonatírásban.” A vers rövid beszéde ott találja meg hosszú értelmét, ahol feleslegessé válik: „Verebek röpködnek és csicseregnek, mintha nem volnának nevek.”

SZIJJ FERENC fordításai

[Barázdákkal...]

*BARÁZDÁKKAL földbe vésve
Csúszós jég üvegével
Traktorkeréknymok*

*A kortalan hó súlya
Alatt és az almáktól
Melyek a fán rohadtak el
Eltört a korhadt ág
Feketerigók legelője*

*Dióhéjak üresen
Egy halom fehér tollpelyh
Macskatalpnymok*

*A hófoltos ferde
Pajtaablakon a legyek
Halálra fárasztják magukat*

[A fa elhamvadt...]

*A FA ELHAMVADT a kályhában
Fedőket veszünk elő a ládákban
– Alulról szelel – és a lábakat
A tapétázott sámlira állítjuk*

*A görbe padlódeszkák alatt
Patkányjáratok (dióhéjak
Fél krumplic olívaformájú
Sárdarabok) Keserű magokat*

Hans Raimund 1945-ben született Alsó-Ausztriában. Szabadúszó író és műfordító, Bécsben és a burgenlandi Hochstraß-ban él.

Szórtunk szét tiszta helyeken
Hogy a rágcslók így
Megtréfálhattak? Ne aggódj
Csak hallgasd motozásukat

A lyukacsosra rágott sarkokban
A karosszék szegőlécei mögül

[A vörös selyemfüggönyt...]

A VÖRÖS SELYEMFÜGGÖNYT
Lassan behúdom. A párkányon
Az agyagmadarak egyforma magasra
Rebbennek: a sas és vele a szikla
A porcelánkondor a galamb
A szárnyatlan kacsza mely még
Nem látott süttőt

Zajtalanul

Ereszkednek szemben a nyíróriásra
Látom őket hintázní
Az erős ágakon látom
Hogy figyelik a fenyegetően
Nyíló vastag gyantadudorral
Övezett odút a törzsön
Melyből kitudjami röppenhetne elő
Látom hogy figyelik a házat
A fóliadarabokkal
Beragasztott ablakot

És kedvemre van

Elzavarni az így
Agyagba merevülteket
A meleg szobából nézem
Ahogy odakint a hidegben
Gunnyasztanak

A függönyt

Lassan visszahúdom ott ül
A párkányon a kacsza a galamb
A kondor és a sas
És tekintetüket a szemközti
Nyíróriásra szegezí

SCHEIN GÁBOR fordításai

[Vonzó...]

VONZÓ

*a kéz olajozott
a nemi szerv vitorla
dagad a szélben*

[Rövidlátás...]

RÖVIDLÁTÁS

*és végül rövidlégzés. Léghajók
az erdő orma fölött, forró
levegő árad a hasukba.*

*Poszátatollak. Mondd, hogy
este van, és savanyúkáposzta és füstjelek
sodródni a lap fölé. Egyszer tehén,
egyszer majom, egyszer kiolvasva,*

*egyszer belereklamálva, és mindenhol
feltépett lábujjak, mirigyduzzanatok,
körömlakklemosók. A fal repedéseiben
fűszemek és kövér pókok csalogatnak.*

*Kapaszkodj meg a szőrös
testükön, lovagolj délre.*

[Belemarkolni a hajba...]

BELEMARKOLNI A HAJBA,
a tánc lépés, kísézőszöveg
a nyári kertben,
ahol a fejből hátszélvitorla
lesz, és blúzba
bújik és nem szól,
s vitorláshajó hintázik,
és egyetlen pillanat
sem romlik gondolattá,
amely körömmel
kapargatja a mészfalat,
és nem szakad fel bőr,
hanem a betűkbe
simul és feldagad
és halad tovább
a fülekig, a hajig,
addig az időpontig,
amikor a szék már
az árnyékban áll, és
a könnyű borzongás
arra késztet, hogy feltekints.

[Visszajön a napernyő...]

VISSZAJÖN A NAPERNYŐ
röpködő hollóhaj
és fogfehér dagadt száj
harapás vegyes saláta
légmagömlés ti szívó
ostyacsövek ti szűrőcső
jégkockák az izzadó
hason és a megérintett
csak köröz

SZIJJ FERENC fordításai

Hozzád megyek

*Hozzád megyek
át
a kerítetlen mezőn*

*Az agyagot levetve
a csillagok fénylő ruhájába öltözöm
vigyázva lépek*

*mintha épp egy gyerek ébredne bennem
mintha a mező észrevétlenül
feléd fordulna*

*Hozzád megyek kezdjük újra
az időt
mert a véremlen
ütötted fel a sátradat
benne alszanak a gondolataim*

*Itt
boltozódik az árnyékból egy hely
és egy távolság*

*Megyek
ahogy egy szótag a másikhöz
együtt megyünk tovább
hová nem tudjuk*

*Mintha azzal nyílna út
hogyan beszélni tanul*

Hallom a hangod

*Hallom a hangod
amint az aszfalton vándorol
az idő ellenében*

*Azt mondom neked
a csillagok rókák
hurkot vetnek
belevonnak titkaikba*

*Alvás gördül egyenletesen
a Tejút mentén
kérdéseket hallunk a rádióban
kérdéseket hallunk
a mi lélegzetünkkel szólnak*

*reggel felé ledőlnek a kerítések
elvisz minket a csend*

nyöszörgünk a közelségtől

Al-nur

*Rám nézel
kinő belőlem egy fűszál
fölötte nap*

*Belefonsz
szőnyegedbe
mint világosabbá váló zöldet*

*És ha megérintesz?
Két kezedet
teszed a tűzbe?*

SZIJJ FERENC fordításai

Nászút, Patmosz

*Ez János Jele-
néseinek szigete apokaliptikus hely
kedvez a magunkba szállásnak talán
a jó útra térésnek bizakodó pároknak is
való és hangokra égiekre és pokolbéliekre vadászóknak*

*De mit hallanak a csodálkozó kecskék
a parton ahol reggelenként vihogunk és
gyászjelentéseket dobálunk a tengerbe majd
magunkat is utánuk vetjük egy
megmagyarázhatatlan-fölhabzó boldogságrohamban*

Eredet

*Hét éve járok hát át a határokon ott ahol reggelről reggelre
kihúzó az álomcsapdából piszkos pénzérméket szórsz
akárha csillagokat előkelően megmagyarázod
az egeket ujjaidat számban fürösztd
csodát fedezel föl bennük és nevet
találsz mindennek és semmi
nem hajt úgy önmagamhoz
ahogyan a nevetésed és a
két országom – az amelyik-
ből jövök és a másik
ahová megyek – aprócs-
ka háború kicsi béke
ahol a szívfolyam
ered kellős
közepén
a*

fejnek

Birgit Müller-Wieland 1962-ben született Schwanenstadtban, Salzburgban germanisztikát hallgatott, szabadúszó íróként Berlinben él.

Stories

Róma, protestáns temető

*Az angyal a kőre fektette az arcát.
Mint ki fejét álmra hajtja.
Fél karja finoman lecsügg a sírra. A másikon nyugtatja homlokát.
Mintha álmában lefelé kiáltana valamit ajka.*

Hozzá:

*Emelyn Story, meséli a kő, öreg lett, és nagyon szeretnék.
Az angyal jobban hozzátapad a sírhoz. Ám szárnya hideg marad,
hiába lyuggatja át a júliusi nap az árnyékok testét.*

*

*Szeretném tudni, mit kiált az angyal.
S a macskát hallgatom, amelyik a síron dorombol.
Nyaldossa s kinyújtja mancsát ágyán, és
összegömbölyödik lágyan.*

*(Később már tudom: ember-fül nem hall ilyet. Csontvázam
hallotta csupán az angyal szavait.)*

*

(The last work of W. W. Story: Amikor elkészült az angyal, a férfi meghalt, októberben, at Vallombrosa, ugyanabban az esztendőben. Executed in memory of his beloved wife, Born Boston oct. 1820 Died Roma jan 7 1895.)

Angyal az inkubátorban

*Éjjelenként mint tudjuk
az angyalok bemásznak
az inkubátorokba*

*Láttam a legkisebbet
a gyermekünk mellett*

*Megrángatta a vezetékeket
hogy rendben van-e a csatlakozás
s megvizsgálta a gyermekorrot
a vékony tömlővel*

*Persze a monitorra is figyelt
amelyen piros sárga és zöld görbék
és cikcakkvonalak mutatták néki
a szív lélegzet agy hová hajol*

*Kora reggel ott cuppogott az angyal
ajkával a csöppnyi homlokon
és gyermekünk fülébe suttogott*

*Gyorsan körülnézett
majd mint a szél huss át az üvegen holott
még ki sem nyitottam egészen a nyílás fedelét*

Évszakok gyermekkel

*A hófúvásos telet könnyedén vészeltük át
majdhogy minden baj nélkül a tavasz viszont
pimasz fricskaként a takaró alá úzótt ahol
krákgotunk bömböltünk gőgicséltünk s mit sem
tudtunk a ház körül Németország az egész világ körül
ólálkodó baljós hatalmakról egyszerűen betegek
voltunk és maradtunk egészen nyárig míg
leszáradtak az orgonák és a tódítások a gesztenyefák
elvesztették pírjukat a zöldben meglágyult
az aszfalt ami mulattatta leshelyén az őszt
amikor ellőtte leglágyabb
fényét a benzinkút mellett ott vi-
gyázz gyermekünk aki képes fehéren
és feketén látni mindent most rácsodálkozik
a fáklyákra a repülő
sárkányokra és nem ismeri a télapót
sem kérdéseinket mikor jönnek a hóviharak
mennyit fogunk
kacagni*

Emberbőr

1

*Ma éjjel az angyal
ismét odafeküdt lábunkhoz
az ágyba*

azután

*vízszugár alatt üvöltve
köszöntöd az új napot*

üdvözlőária vad dicséret

2

Honnan tudom hogy lábujjaim érintették az angyalt?

*Nézd csak a lábujjam az ott
szörnyen durva: bőr? Inkább kéreg*

*(Mondják: akinek egyszer angyalt látni adatott,
az emberbőrre – akarja vagy sem – soká fanyalog.)*

Néhány sor a versírásról

A versek: rajtaütések.

Másmilyen készenlétet és fogékonyságot kívánnak meg, mint amilyet a prózaírás feltételez.

Egyszer csak itt van valami, ami verssé akar válni.

Előfordul, hogy egy régi-régi szituációra vonatkozó metafora villan föl a fejemben, vagy egy két éve, netalán tíz éve fölkeresett hely képe. Hirtelen jön, anélkül, hogy hívnám, akarnám. S már meg is van egy dallam, egy alaptónus.

Azután kezdődik a munka, s közben az eredeti, rajtaütésszerűen jelentkező forma teljességgel megváltozhat. Mégis megmarad valami, ha rejtve is, ebből az első megérzésből a későbbi kész versben.

Talán elmondható a verseimről, hogy megélt tapasztalatokból táplálkoznak. Bizonyos, hogy nem légből kapottak.

Valamilyen történetben gyökereznek, és történetet alkotnak maguk is.

Mindig valódi történetek állóképei – akkor is, ha a ház körül settenkedő angyalok szerepelnek bennük, vagy olyanok, akik éjszaka a lábunkhoz fekszenek az ágyba.

TATÁR SÁNDOR fordításai

RAOUL SCHROTT

Bakchánsnők – Euripidész nyomán

Harmadik helyzetdal

Kar, közte Agaué hangja:

Az éjben
 csakhamar,
 mezítlábas éj, hosszú, álomtalan:
 sarkak fehére táncban,
lábikrák derengése,
 mint hold a fűben –
 így lesz?
 Mikor? Mikor?
Aztán egy tiszta,
 kemény reggelen
 karok kinyújtva,
 fejem nyakszirtig hátraszegve,
nyelvemmel végignyalni
 az égbolt kékje mentén;
 a harmat, amelytől
 az ég üvegje gyöngyözik.
Mint a dámsuta,
 ha tisztásra lép, és még egyre csak
 a fákat lesi,
 fartükre mint nyitott tenyér,
 kínálkozó tenyér a lomb között;
mint a dámsuta,
 kit meg nem fogtak a hálók, a csapdák,
 a hajtók kiáltásai,
 sem a kutyák,
 a nyomában loholók,
 a lihegők, az inaikat feszítők:
és átrohan a bérceken,
 az árkokon,
 a folyó mentén a homokban,
 inaiban szűrő fájdalommal

Raoul Schrott 1964-ben született egy São Paolóból Európába tartó hajón, Tuniszban és Landeckben nőtt föl, összehasonlító irodalomtudományt tanult, amelyből habilitált is; költeményeket, prózákat, egy regényt, valamint műfordításokat publikált, jelenleg Írországból tartózkodik. Az általa fordított Euripidész-drámát, a *Bakchánsnők*et októberben mutatták be a Bécsi Burgtheaterben.

de egyik követ rakni a másikra
 a kedvükért.
 Nem hallatszik a léptük,
 nem látszik nyomuk:
Át nem lépni e határt,
bármik legyenek is az istenek,
ez az élet folyamán,
joggal vagy jogalanul,
törvénné szilárdult,
és a természetben gyökeredzik;
 avagy:
nem nagy bátorság hódolattal fogadni
az istenek hatalmát
mi fölött is, bármi fölött is;
a törvények csak az évek fölött nyernek hatalmat:
természeté válik a megszokás.
 Így vesznek el szavak
 húsunkban, vérünkben;
 mint sok egyéb,
 szintugyanúgy
 ellentmondásban állnak,
 ellentmondásban törvény és természet,
 az én természetem.
Ti to szóphon; e ti to kallion
Para theon gérasz en brótoisz...
 Mely imádság
 mondható bölcsnek,
 mely imádság helyesnek?
 Jutott-e nekünk
 az istenektől
 annál szebb adomány,
 hogy az ellenség fejét
 levágni készülő
 kezünk még elidőzhet?
 És a hold
 feljön és lemegy,
 fárasztóan,
 mint szemlélni a partról a tengert,
 az árapály
 térül és fordul,
 fordul és térül:
 talán soha nem jön.
 Örülhet az,
 ki a viharból megmenekül,
 és eléri a kikötőt,
 örülhet az,

ki a fájdalmat maga mögött hagyta,
mint nyomát a homokban,
a lépést, melyet
minden hullámverés után
első lépéssé tesznek a habok;
örülhet az,
ki nap nap után
a vizek járása közt
szerencséjével élni tud.

Negyedik helyzetdal

Kar:

Vessétek le gyolcs álcáitokat, kössétek őket
karóhoz, le az álcákkal, és
fessétek feketére
arcotokat,
feketére az arcot,
fessétek tűzből szállt korommal,
fessétek orcátokat bor seprejével!

Jertek a színpad közepére, középre
a tánctéren az oltár elé,
mely körül forgunk
körben,
fogjátok fekete
bakkecskének a bőrért,
fogjátok szarvát és hasadt patáit!

Áldozzuk fel egy istennek a kecskebakot,
fekete bundáját és
a vörhenyő húst,
áldozzuk mindezt
istenünknek, hadd ömöljön
a vér, vessétek a húst a tűzbe,
hogy a füstje felszálljon istenünkhöz!

Áldozzuk fel egy istennek a kecskebakot,
fekete bundáját és
a vörhenyő húst,
áldozzuk mindezt
istenünknek, hadd gomolyogjon
a füst a húsból, mely lángra kapott,
zendítsük a dalt, hadd szóljon a kecskebak-ének!

Szedjétek le a márványmaszkot, kössétek
karóhoz e maszkot,
mely noha márvány,
vonásai még
nincsenek kivésve,
és mégis nekünk mosolyog:
mosollyal, mely kiragad minket magunkból!

Szedjétek le a márványmaszkot, kössétek
karóhoz, mosolyával együtt,
mely úgy nevet, mint mi, ha
félünk,
vagy ha meghalunk: e mosoly
a mi húsunk nevetése,
a mosolygó seb nyílása lábunk között!

Szedjétek le a márványmaszkot, kössétek
karóhoz e maszkot, melynek
mosolya még nincs
kivésve a kőből,
mosolya, mely kioldoz
nevetés közben a tagjainkból,
és felröpít a magasba az istenekhez!

Jertek a színpad közepére, közép
a tánctéren az oltár elé,
mely körül forgunk
körben,
vessétek le álcáitokat,
és fessétek arcotokat feketére,
feketére korommal és bor seprejével!

Semmi sem vagy csak igaz, vagy hamis:
álcánkkal kimondtuk
mindkettőt, és a szók
őrizve cáfolták: mint az álca,
az igazság is egy és mind a kettő,
az igazság abban van, amik leszünk!

Ami kint a márványban ajak és szem és orca,
mindez belülről homorú
képmás, mely felidézi
az istent!

MÁRTON LÁSZLÓ fordítása

Epistulae ex Ponto

I.

*Hogyha az Imperium, hogyha minden a visszájára fordul,
átalakulván, hogyha mi eddig volt a szabály, érvénytelen,
hogyha a mondott szó hazug, és árulást, összeomlást jelent,
hogyha senki sem észlel, csak eltűr, csak érez,
hogyha beomlik minden, láttára szemünknek,
úgy egyenes, mint egy építmény: mind a hat oldal,
nyolc sarok is megrakva robbanóanyaggal,
melyhez az égő kanóc kanyarog: noha áll még,
porrá válik, hullva lebeg,
burkolat immár: van, s elenyészik,
mert egy hatalmas fűjtató a levegőt
elszívja tőle, és a Semmiből hártvásodott bőr
beszopja önmagát, és Semmivé lesz –*

hogyha hitetlen

*látók, még mielőtt tudnák, mit látnak,
kapkodván levegőt levegőtlen, megtapogatják
bensejüket, mely csupa űr:
akkor minden üres, meg van engedve minden.
Az istenek halottak, ez a jelszó, még a papok
kasztja is, megalázva, prédául veti magát
a hitetleneknek. Az uralkodó palotája
őrizetlen, körülhemzsegik képmutatók. A szabados-kaszt,
határozza meg, titkos körökbe gyűlve, az áruforgalom
trükkjeit régóta. A beomló ház burkolata
őrzi a Caesar életéhez mérhető pillanatot még,
s mindeközben a városi nép az időt
játékkal s megint csak játékkal fecsérli. Miként a
beteg testben érzéketlen az íny meg a szaglász,
és ilyen ember a tűznél, mely a tapintást becsapja, megég,
úgy vonzó játékosztön rabjának a játék,
s vonzzák nézleni-vágyásnak betegét fura képek.
Háborúiba szövetségeseket küld
a császár és zsoldosokat, a Duna vonala
nyitva áll, védtelen a Birodalom,*

s közben a városi nép a háborús rettegését
nézleni-vágyással kárpótolja magát –
a peremvidéken a lovasok nyomulnak, míg a gyalogság
tombol a szatócsok körül, gátlástalanul követelnek
városjogot a szkíta, roxolán, dák,
thrák és illír csapatok. A seregben vonulók mind,
rugiak, vandálok, alánok, herulok, skirek, turkilingok,
szvévek, szarmaták, tajfálok, gepidák, alemannok,
még a britannok és a baszkok is várományt, rakományt,
ragadományt akarnak. A Mare nostrum hajait kalózzok
szántogatják, az afrikai gabona fogytán,
és odavész: elsikkasztják a mieink.
Minthogy a jók, őrizve jóságukat vagy
békéjüket vagy lelki nyugalmukat, resten, vakon,
süketen és némán elhallgatják gyengeségeiket, nem
törődnek törvénnyel, joggal, így tehát
a jók nem győzhetnek, veszteniük kell,
s mindezért ők a hibásak.

II.

Ahogy az állatokat terelték ahogy
a nők kisgyerekekkel a szekéren
ponyvák alá zsúfolva vagy kitéve
a szabad égnek pokrócok alatt
kendőt csavarva testükre ahogy
asszonyaik sokredőjű hosszú ruhákban
a szekeret kísérték kétfelől
ahogy átvonulás közben és a tilos vagy
nem tilos táborozáskor az út
szélén a bámészkodóktól enniválót
koldultak ahogy odaigértek egy
hímzett vánkost és egy fűrészporról tömött
rikító zöld vörös fonállal kivarrt
kocka formájú valamit adtak azonnal
miután a legöregebbjei vagy a választott
szószólói a csoportnak rövid határidejű
pihenőt kieszközöltek és a családok
vagy ami a családokból maradt
a helybeli kereskedők és
kézművesek házaiban – vagyis
inkább a raktár egyik zugában –
szállásra találtak és ahogy
a foglyaikat terelték e láncravert
őrjásokat kik magas szőrmekucsmát

és cserzett birkabőrből ügyesen összegöngyölt
bocskort viseltek a saroglyák mögött
ahogy mind le a Kárpátok lejtőiről
mellettük a görgőként működő
körlapok kerek tölgyfatörzsből kivágva
tengellyel kerékaggyal összekötve
féken tartva simára gömbölyítve
a keréktalp az abroncs nagy hangon nyikorogva
sziklákon át a Küküllő az Olt
mély völgyébe szurdokon át keresztbe
futó gyökérfonadékon át négy robusztus kerék
viszi a zsákmányt a foglyok terheit
via terra via maris amarra

MÁRTON LÁSZLÓ fordítása

ILSE AICHINGER

KÖZBEN NAGYON SOK HALLGATÁS

Cornelius Hell beszélgetése

Cornelius Hell: – Kedves Ilse Aichinger, itt ülünk Bécsben, a szülővárosában, ahová 1988-ban tért vissza. 1921. november 1-jén itt született. Mi az első gyerekkori emléke Bécsből?

Ilse Aichinger: – Akkoriban – az ikertestvérem és én – a nagymamánknál laktunk. Az első emlék, amelyet fel tudok idézni, sajnos nem kellemes. Emlékszem: a harmadik kerületben történt, egy nyomorúságos utcában, ahol a nagymamánk lakott, vele szemben egy vegyeskereskedés állt, és néha átküldött minket a nagymamánk – olyan négy- vagy öt-évesek lehettünk, még nem jártak autók az utakon. Meglehetősen sok ember volt a kisboltban. És ez a boltos asszony szándékosan megvárakoztatott minket, és mindenkit előtünk szolgált ki. Aztán egyszer csak a pult fölött ránk mutatott, és így szólt a többiekhez: „Zsidók.” Én tulajdonképpen egyáltalán nem tudtam, mit jelent az, hogy zsidó, de hogy nem jót, afelől nem hagyott semmi kétséget. Igen, tulajdonképpen ez az első világos emlékem Bécsből. Egyébként pedig a nagymamám lakása, és hát maga a nagymamám, ő az egyik legboldogabb emlékem. Jó volt és türelmes, mindmáig úgy emlékszem rá, hogy mellette sosem éreztem magamat veszélyben, és azt hiszem, még ma is segít nekem.

Ilse Aichinger 1921-ben született Bécsben, író, költő, Bécsben él.

– *Az édesanyja orvos volt, egyike azon keveseknek, akik akkoriban orvosok lehettek.*

– Akkoriban, igen. Rejtélyes számomra, hogy engedhette meg magának ezt a nagyapám, hiszen négy gyereke volt, és hagyta, hogy mindegyik azt tegye, amit akart, és ez rendkívüli volt akkoriban. Persze anyám is szembesült antiszemita támadásokkal; aztán beiratkozott a Scharzwald iskolába, amely ugyan zsidó iskola volt, de természetesen csupa gazdag gyerek járt oda, ő azonban tandíjkedvezményt kapott. A nagyapám alacsony rangú katonatiszt volt, mert nem akarta a vallását megváltoztatni, és ez bizony már Ferenc József császár idejében sem volt előnyös. Az összes gyereket taníttatta, így járt anyám a Schwarzwaldba, ahol tandíjkedvezményt kapott. Ezt egyszer az osztály előtt a szemére vetették, pedig ő tulajdonképpen szorgalmas és nyugodt gyerek volt. Aztán egyetemre ment: minden további nélkül sikerült bejutnia. Utána hadikórházba került. Képeim is voltak róla, de elveszítettem őket, a betegeivel lehetett látni rajtuk – súlyos láb- amputációk. Nem kérdezték tőle, sebész-e, van-e szakképesítése. Persze, hogy nem volt, pénz se lett volna rá, de rengeteget tanult közben, türelmet is. És azt hiszem, tehetsége is volt hozzá, hogy jól bánjon az emberekkel.

Pénzünk soha nem volt, mert többnyire olyanok jártak hozzá, akik szegény sorban éltek, vagy betegpénztártól hoztak papírt. Hiába kezelte mindegyiket és hiába gondolkodott rajtuk olyan sokat. És ráadásul a negyedik emeleten laktunk egy lift nélküli házban, ahová egy szív- vagy például egy lábtöréses beteg számára tökéletesen lehetetlen volt feljutni. De én valójában mindig nagyon csodáltam, mindenekelőtt azért, mert olyan keveset kért, holott világos volt, hogy megint nem fogunk kijönni. Huszonnyolcadika körül rendszerint már alig volt pénzünk.

– *Édesapjának pedig nagyon sok pénzre volt szüksége a könyveihez.*

– Igen, és ez különös okot szolgáltatott a válásukhoz, mert ugyan olvasta is a könyveit, de mindenekelőtt vásárolni szeretett. Eleinte pár évig Linzben laktunk, de sokat voltunk a nagymamánál Bécsben. Szóval olyan sok könyvet vásárolt, hogy a fizetése – tanár volt – és az anyám keresete – aki akkoriban városi orvos volt – kevésnek bizonyult; aztán még a bútorok mindegyikén zálogcédula is volt. Még mindig emlékszem ezekre a cédulákra. Az anyám egyszerűen választás elé állította apámat: a könyvek vagy a gyerekek és én; mindkettő nem megy, anyagilag nem.

– *A könyveket választotta?*

– Azt hiszem, a könyvek választották őt. Talán nem tehetett másképp. De mindig jó maradt a viszony közöttük, csak hát ritkán láttuk, és ez, hogy is mondjam, valahogy hiányzott, hogy nem volt velünk. De soha nem romlott meg egymással a kapcsolatuk; csak örökös pénzszűkében éltünk, mert még a válás után gyerekenként járó nevetséges 100 schilling tartásdíj fizetése is lehetetlen volt számára. Soha nem is érkezett tőle pénz.

– *Látta az ön első könyvét, örült neki?*

– Igen, anyámnak viszont halálfélelme volt. Egyáltalán nem örült annak, hogy írtam. Azt mondta: ha én is írni fogok, akkor apám még több könyvet fog vásárolni. Egyáltalán nem lelkesedett ezért a hivatásért. Nem is tudom, először csak egy tudósítást akartam írni. *Die größere Hoffnung* (A nagyobb remény) volt a címe. Tulajdonképpen nem akartam íróni lenni. Inkább orvosnak akartam tanulni, de a kezem nagyon ügyetlen volt, ezért kudarcot vallottam volna.

– *És korábban, a náci uralom ideje alatt nem tanulhatott?*

– A náci uralom idején nem tanulhattam. Elvállaltam hát valamilyen állást, a pénz miatt is, mert bizony nem volt könnyű akkoriban az élet, és szó sem volt arról, hogy segítenék volna azoknak az embereknek az újrakezdését, akiktől, mint például az anyámtól, mindenüket elvették. Ha jól emlékszem, 10 000 schillinget adtak neki mindenért – és csak jó sokára. Nem volt lakásunk, semmink sem volt. De aztán állást kapott egy Herbstklinik nevű kórházban. Hogy is mondjam, szép környéken volt a 19. kerületben, a szolgálati

szoba viszont ugyanúgy nézett ki, mint a betegszoba, vagyis rettenetesen. Az étel is olyan volt, mint a betegeké, ugyancsak rettenetes. És éppen itt kezdtem el váratlanul dolgozni, írni. Elég hosszú ideig laktunk ott.

– És így keletkezett az első könyve, amellyel a mai napig azonosítják, A nagyobb remény?

– Igen, nem hiába szerepel a címben a „remény”. Már azt is említettem egyszer, hogy életem legboldogabb korszaka a háború volt, mert soha nem élt bennünk annyi remény, teljesen irracionális remény, hogy ezután minden jó lesz. És a legboldogtalanabb a háborút követő időszak volt, amikor azt láttuk, hogy továbbra is vannak olyan lakásügyi hivatalok, amelyek nem képesek lakást biztosítani a rászorulóknak, és kórházak, ahol a súlyos betegekkel rosszul bánnak, mint ahogy gyakran ma is, és hogy a világ bizony nem lett sokkal jobb. A háborúban ugyan minden érthetőbb volt, az emberek helyzete – a jó körülmények is –, de aztán túl nagy volt az elvárás. Mindenki tele volt illúzióval. Azt gondoltam, hogy nagyanyám és anyám fiatalabb testvérei visszatérnek a minszki megsemmisítő táborból. Még láttam őket a Schwedenbrücken egy nyitott teherautóban, és teljesen nyilvánvaló lehetett volna, hogy senki nem fog közülük visszajönni. Ezen kívül a nagyanyámnak tüdőgyulladása és magas láza volt, amikor elvitték. Az illúziók aztán a háborút követően lassan maguktól szertefoszlottak. Ezért volt számomra a háború utáni időszak – két-három év – nagyon boldogtalan, éppen mert tele voltam illúziókkal.

– A nemzetiszocializmus miatt veszítette el a nagymamáját és az édesanyja testvéreit is?

– Anyám egyik nővére már kislánykorában is járt Angliában, így neki lehetősége nyílt arra, hogy Angliába menjen. A húga azonban zongoraművész volt, és éppen 1936-ban kapott állást a Zeneakadémián. Amit természetesen '38-ban azonnal elveszített. Az öccse pedig technikus volt, betonügyi szakember vagy valami ilyesmi. Őt is megölték. Ők ketten és a nagyanyám veszték tehát oda.

– Ön pedig a náci idők alatt édesanyja védőpajzsa volt.

– Igen, nem is sejtette az ember. Vagyis, ha még tovább tartott volna az egész, erre is bevezettek volna valami törvényt, hiszen pontosan tudták, hogy ugyanúgy ki akarják irítani a félzsidókat is. Emlékszem, '39-ben érettségiztem, azt tanultuk biológiából – az osztályban természetesen semmit nem tudtak rólam, és az Aichinger név sem volt e tekintetben feltűnő –, hogy a zsidók és a cigányok a legrosszabbak, de még náluk is rosszabbak a keverékek. Ők lennének az örültek vagy a bűnözők. Annyira primitív volt, ma már ezt nem is lehet elképzelni. Akkor én azt gondoltam, hogy be kell nekik bizonyítanom az ellenkezőjét, és meg is tettem, mivel korábban a gimnáziumban minden tanév végén éppen hogy átmentem egy „elégséggel” – nem volt bennem becsvágy. Tulajdonképpen csak a latint szerettem, nem tudom, miért. Valahogy olyan világosnak tűnt számomra. Aztán örültem elkezdtem tanulni – a testnevelés volt a náciéknál a legfontosabb, jó voltam belőle. Kitüntetést is kaptam. Azt hiszem, ez volt az egyik utolsó alkalom, amikor a nagymamám örült. Még emlékszem, merített papírba csomagolták ezt a bizonyítványt, a jobb oldalán egy Hitler-kép, a balon pedig ez állt: „Te, Ilse Aichinger, ezennel elhagyod az iskolát, és kilépsz az életbe.” Az ember nem kilép az életbe, hanem kidobják. „Sose feledkezz meg arról, hogy német vagy!” Sajnos elveszítettem.

– Ez rendkívül nehéz helyzet lehetett – A nagyobb reményben is fontos szerepet játszik: „keveréknek” vagy „félzsidónak” lenni, ahogy a náci terminológia nevezte, azt jelentette, hogy az ember sehová nem tartozik, és sokszor kell búcsúznia.

– Igen, az örökös búcsúzódás. Annyi barátom volt, és mindig a legrosszabbra kellett készülni. És épp ez volt később is olyan nehéz, mert mindig azt gondoltuk, hogy megismétlődik minden, hogy újra itt lesznek mindannyian, és akkor ismét minden úgy lesz, mint korábban. Pedig semmi nem volt úgy, mint régen. Minden rossz volt.

– Valódi újrakezdés volt?

– Tulajdonképpen nem. Vagyis, én mindig csak a bécsieket figyelem, mert magamat

bécsinek tartom – noha nem tetszik ez a kifejezés. Mégis valahogy azonosulok ezzel a várossal. És a bécsieket illetően rendkívül érzékeny vagyok, még most is. Létezik egy jellegzetes bécsi beszéd, amely annyira brutális, egyszerűen a hangzása miatt, a stílusában. Akkor is, ha csak valami egészen banálisat mondanak, olyan brutalitás csendül ki a hangjukból, amelyet én nem jól viselek, de közben azt is tudom, hogy vannak jók is közöttük, és ez valószínűleg az egész világon így van. Hallottam, hogy Berlinben sokkal több embert bűjtattak, mint Bécsben. Bécsben erre alig volt lehetőség; nem lehetett eltűnni. Azt mondják, Berlinben ebből a szempontból sokkal jobb volt.

– És utána is nagyon nehéz Bécsben. Már említette az édesanyja helyzetét, vele kapcsolatban az osztrák belügyminiszter, Helmer híressé vált mondata jutott az eszembe: „Azon vagyok, hogy elnyújtsam az ügyet” – mármint a tulajdonok visszaszolgáltatását, a régi tulajdonosok kárpótlását.

– Igen, ez sikerült neki. Borzasztóan elhúzták. A Marcus Aurelius utcából, ahová a náci erőszakkal beköltöztettek minket, először a nagybátyám feleségéhez mentünk, aki tulajdonképpen kiszolgáltatta a férjét, amikor ’41-ben, a döntő pillanatban elvált tőle. A Marcus Aurelius utca a városháza közelében volt, a mai napig elkerülöm, pedig szép környék, mert mindig ez a lakás jut az eszembe. Aztán onnan is továbbmentünk – hol is laktunk utána? Igen, ezt követően egy ideig anyám egyik barátnőjénél laktunk, ott is együtt egy szobában. És anyám klinikai állása sem volt könnyű: voltak olyan súlyos esetek, amikor kórházakban már nem tudtak segíteni, és ilyenkor a rákosokat, a szívbetegeket, a halálközlőket, akik sokszor már maguknál sem voltak egészen, egyszerűen hozzájuk irányították, hogy ne rontsák a statisztikájukat. De nekem szerencsém volt – ami ritkaság –, és jó kapcsolatom volt anyámmal, kilencvenhárom évig élt, és mindvégig tökéletesen felhőtlen volt a kapcsolatunk. És az elméje is szinte végig tiszta maradt.

– És ezt az egész nehéz időszakot együtt élték át?

– Együtt egy szobában, ráadásul egy olyan nőnél, aki nem akarta, hogy nála lakjunk. Zsidó férje volt, aki pontosan két nappal azután, hogy mi oda költöztünk, meghalt. És attól a pillanattól kezdve már nem volt alapja annak, hogy ott lakjunk. Természetesen volt alkalma hat éven keresztül éreztetnie velünk, hogy nem kíváncsi személyek vagyunk nála. És mindez azon a környéken történt, amelyet gyűlöltem, a Marcus Aurelius utcában, a Gestapo mellett, amely még nem változott műemlékké, hanem nagyon is valóságos volt: abból a házból hurcolták el az embereket.

– Az ikerhúga az egyik utolsó vonattal menekült Angliába.

– Igen, a kvékerek szerveztek transzportokat a tizennyolc évesnél fiatalabbak számára, és a húgom nagyon boldog volt. Jobb is volt így, hogy elment. Először is, hárman laktunk volna egy szobában, ettől még bonyolultabb lett volna minden. És amikor kiment, anyám nővére is Angliában tartózkodott, aki nem ment férjhez. A húgom viszonylag normálisan, eleinte egész boldogan élt, bár nehéz dolga volt. Csak félórával vagyok idősebb nála, és igazságtalanság, hogy ő volt mindig a gyengébb. Ő volt a törékenyebb, majdnem meghalt, nem sokkal azután, hogy megszületett; tüdőgyulladást kaptunk mind a ketten, és ő csaknem belehalt, és talán – hogy is mondjam? Mindig úgy éreztem, hogy meg kell védenem. Aztán elment Angliába, és még mindig Angliában él, Londonban, a lánya nem messze lakik tőle. De szerintem még mindig visszavágyik Bécsbe. Tudom, hogy a nagynéném, anyám legidősebb testvére, aki Angliában élt, egyszer azt mondta: élni Angliában akarok, de végső nyugalomra térni Bécsben szeretnék. És valahogy ezt váltottuk valóra azzal, hogy ide hozattuk a hamvait.

– A háború után Ön hosszú évekig távol élt Béctől. Az első állomás, ha jól tudom, Ulm volt.

– Igen, már a háború alatt olvastam angol újságokban a Scholl testvérekről, és rengeteg bátorságot adott nekem, hogy másokat is meggyilkolnak, de nem azért, mert zsidók, hanem mert fellázadtak. A háború után aztán írt nekem az idősebbik nővér, Inge Scholl – aki véletlenül éppen olvasta *A nagyobb reményt* –, hogy nem dolgoznék-e nála. Így aztán

Ulmban laktam, nem is tudom mennyi ideig, talán egy-két évig. Tulajdonképpen szép időszak volt. Inge sokat kívánt magától, de mindenki másától is. És egy ideig a fiatalabb Scholl-nővérnél is laktam. Rendkívül kedvesek voltak, és jó volt náluk. Aztán mégiscsak visszajöttem Bécsbe – anyám miatt is. Később elképesztően sokáig Großmainban laktunk. Egyfelől gyönyörű volt a környék; másfelől gyakorlati oka is volt: azt akartuk, hogy ne legyünk túlságosan messze Bécsből, de ne legyünk túl messze Németországtól sem. Férjem mostoha-anya ugyanis – édesanya meghalt, amikor ő tizenegy éves volt – nagyon kedves teremtés, Németországban élt, az én anyám pedig Bécsben. Szerettük volna, hogy mindketten nálunk tölthessenek egy kis időt, hogy mindkettőjük számára elérhetőek legyünk. Ezért laktunk csaknem húsz éven keresztül Großmainban. Néha megkérdezik tőlem, hogy bírtuk ki ott, hiszen mindketten nagyvárosban nőttünk fel. És az bizony igazi vidék volt. A gyerekeknek viszont voltak játszótársai. Vidéken könnyebben talál az ember barátokat, mint a városban. És a környező mezők. Ma már semmi nincs meg belőle. De a gyerekeknek szép volt, és én azt gondoltam, már soha többé nem lehet olyan rossz, mint valaha volt.

– *Pedig még jó néhány állomást említhetünk. Először is megjelent a regénye, A nagyobb remény, majd csatlakozott a Gruppe 47-hez.*

– Mint említettem, nem voltak írói ambícióim. Ha mégis bármi ilyesmire gondoltam, inkább újságíró szerettem volna lenni. Azt érdekesebbnek képzeltem. Az írást mégsem nevezhetjük munkának. És ahogyan én írok, az végképp nem az, mert azt hiszem, az írásnak fontosabb része az, amikor nem ír az ember. Ha pedig nem ír az ember, akkor igazán nem mondhatja, hogy dolgozik.

– *De hát mégiscsak szükség van az írásra ahhoz, hogy egyáltalán különválhasson az az állapot, amikor nem ír az ember?*

– Minden azon múlik, hogy képes-e az ember pontos mondatokat írni. Az első mondatnak pontosnak kell lennie, és aztán még fontosabb, hogy a második is az legyen. És így tovább az utolsó szóig. Ebben talán túl igényes voltam. Ugyanakkor nem volt bennem semmi becsvágy. Így érkeztem a Gruppe 47-hez. És mivel állandóan a cserkészekhez szerettem volna tartozni, és soha nem volt elég pénzünk hozzá, hiszen a cserkészegyenruha rengetegbe került – a mi viszonyainkhoz képest mindenképpen – túl sok pénzbe, és mindig is cserkészlány szerettem volna lenni, és akkor úgy éreztem, életemben először végre eljutottam egy ilyen cserkész táborba. Az együttlét többnyire három napig tartott, és hatalmas ivászárral ért véget, mégis nagyon szórakoztatónak találtam az egészet. Egyáltalán nem volt bennem becsvágy, hogy sikereket érjek el közöttük, de egyszerűen jó volt az egész, ahogyan viselkedtek egymással, Hans Werner Richter úr is, akit Joachim Kaiser nem minden ok nélkül nevezett „csoportképző zseni”-nek, mert bizony az volt, amíg élt. Minden későbbi folytatás balul sült el, mert hogy jó volt, az rajta múlt.

– *Ugyan nem vágyott rá, a Gruppe 47-ben mégis sikeres volt – a Spielgeschichte (Játéktörténet) című könyvével.*

– Igen, akkor kaptam a kitüntetést, mindazonáltal csak két szavazattal maradt le mögöttem Walter Jens a regényével. Teljesen ésszerűtlen volt: a Gruppe 47 tulajdonképpen a realista műveket részesítette előnyben, az aszfaltirodalmat, ahogy akkoriban nevezték – mégis többnyire olyanok kaptak díjakat, akik épp az ellenkezőjét művelték; mint például én is.

– *Pontosan erről írt Walter Jens, hogy ezen a híressé vált ülésen, amelyet a Keleti-tenger partján fekvő Niendorfbán rendeztek 1952-ben, önnel, Ingeborg Bachmannal és Paul Celannal valami egészen új hang tört be a háború utáni német nyelvű irodalomba.*

– Igen, nyilvánvaló, de számomra ez egyáltalán nem volt világos, mert én mindig topografikusan írtam, mindenekelőtt Bécsre koncentráltam, és a Játéktörténet annyiban volt topografikus, hogy kétszer jártam Londonban a testvéremnél, és ez az utazás óriási hatást gyakorolt rám, akkor voltam először külföldön – még most is szívesen megyek Angliába –, és egy alkalommal Eastendbe utaztunk, meg akarta nekem mutatni, aztán

megmutatta azt a kórházat is, amelyben abortusz következtében meghalt egy közös barátunk. Sok-sok évvel később jutott ismét az eszembe, tulajdonképpen azt a furcsa, piros szegénykórházat szerettem volna rögzíteni, így írtam meg a *Játéktörténetet*. Magam is csodálkoztam azon – mint minden történet esetében –, ahogy elkezdődött. De számomra nem az volt benne a legfontosabb, hogy a történet visszafelé halad, vagyis a halállal kezdődik, és a születéssel végződik, hanem ismét azt tartottam a legfontosabbnak, hogy minden mondat a helyén legyen. És ez ebben az esetben különösen nehéz volt, mert azt eldöntöttem, hogy a halállal fog kezdődni az elbeszélés, de nem is ez volt az oka, hanem hogy meg akartam örökíteni Eastendet. Emlékszem, akkor kaptam a Gruppe 47-től ezt a furcsa díjat, abban a bizonyos cserkész táborban, nem volt nagyon magas kitüntetés, de azért nagyon jól jött; anyám télikabátját mindig a zaciban tartottuk – és most végre kiválthattam. Nekem tulajdonképpen tetszik, ha minden csak épp hogy csurran-cseppen, akkor mindennek úgy tud örülni az ember.

– *És természetesen annak is örülhetett, hogy ezáltal megismerték Németországban, hiszen Ausztria – legalábbis irodalmi szempontból – isten háta mögötti hely volt. Kiadók is alig voltak.*

– Egyáltalán nem voltak. De nekem nem is a megjelenés volt a legfontosabb – manapság az emberek nem írni akarnak, az a benyomásom, hanem megjelenni. Természetesen ez is szükséges, ha ebből akar megélni az ember – de ebből úgysem lehet megélni. Mint már említettem, én csak egy tudósítást akartam írni, nem álmodoztam irodalmi jövőről.

– *Aztán mégis minden másképp történt.*

– Aztán minden másképp történt. A Gruppe 47 díja akkoriban mégiscsak számított. És sok szerencsém is volt – no, nem Beermann-Fischerékkel, a zseniális kiadó, az öreg Samuel Fischer lányával és Dr. Beermann-nal, aki eredetileg belgyógyász volt, egyikük sem értett a könyvkiadáshoz. Először is nagyon kevés pénzt adtak. Ha édesanyám nem dolgozott volna a klinikán, abból, amit ők adtak, egyáltalán nem tudtam volna megélni. És így kezdtem írni, örült időbeli különbségekkel. Emlékszem, a *Játéktörténet* megírásához két évvel többre volt szükségem, mint *A nagyobb reményhez*.

– *Az ön írásai egyre rövidebbek és sűrűbbek, egyre pontosabbak lettek.*

– Egyre rövidebbek, igen. Mindig arra törekedtem, hogy egyre tömörebben írjak.

– *És közben eltávolodott az áttetsző kronológiától, az áttetsző elbeszélésmódtól?*

– Igen, így van. *A nagyobb reményben* még megmaradt ebből valami, de aztán elkezdtem párbeszédeteket írni, a *Zu keiner Stunde*-t (Egyetlen órában sem).

– *Ez később a Gruppe 47-ben veszekedésre, élénk vitára adott okot.*

– Igen, emlékszem még, valaki megkérdezte, minek írok ilyen szemetet? De engem az egész szórakoztatott. Azt válaszoltam: tényleg, minek írok egyáltalán? Ugyanazért, amiért azt a szemetet, általában viszont nagyon keveset írtam. Az egész inkább hullámokban jött. Voltak azok a párbeszédetek, aztán évekig megint semmi. Aztán hirtelen ott voltak a versek. Már korábban is írtam néhányat, de nagyon keveset. Egyszer csak ömleni kezdtek, annyi, hogy össze tudtam állítani egy kötetet. Ráadásul szerencsém is volt – mégpedig dupla szerencsém. Inge Scholl férje, aki építész volt, néha könyvborítókat is tervezett. Az utolsó épület, amelyet tervezett, egy kölni kórház volt, amely szerintem nagyon jól sikerült, az utolsó könyvterve pedig az én kötetem volt, és az is nagyon tetszett. Rajta kívül sokat köszönhetek Richard Reichenspergernek is, a kötet kiadójának. Fischerék időközben eltűntek a kiadóból, Schöller asszony vette át a céget. Ő nagyon segítőkész volt, mindig nagyon hitt bennem, és anyagilag is mindig a rendelkezésemre állt. Ez megnyugtató volt. Sokszor volt szerencsém.

– *Az összkiadás, amelyet Richard Reichensperger adott ki és Ottl Aicher szerkesztett, sok évtizednyi munka eredménye volt.*

– Így van. Mostanában szívesen írnék még valamit Angliáról, mert az az ország és azok a figyelemreméltó körülmények, melyek közt a húgom ott élt és még mindig él,

nagy hatással vannak rám. Gyerekkoromban sok Dickenst olvastam, és nagyon fontos volt, hogy jól megtanuljak angolul.

– *Joseph Conrad művei is fontosak voltak önnek.*

– Joseph Conrad felfedezés volt számomra, pedig a történetei egyáltalán nem érdekelnék. A tájak sem érdekelnék, ahol a regényei játszódnak – többnyire valahol Dél-Ázsiában, Délkelet-Ázsiában –, hanem egyszerűen az, hogy nála minden mondat a helyén van. Conrad tengerészkapitány volt, és az angol tengerészetnél mindig nevettek rajta a lengyeles kiejtése miatt, de egészen rendkívüli író volt, vele is szerencsém volt. Most megint olvastam tőle egy könyvet, *A sötétség mélyéért*. Kongóban játszódik. Valaki elküldte nekem, és ez is egyszerűen csodálatos, itt is minden mondat a helyén van.

– *Anglián kívül más országok is megragadták. Úgy tudom, férjével, Günter Eichhal egy időben nagyon sokat utaztak.*

– Igen, de szinte soha sem együtt, egyikünknek a gyerekek miatt is mindig otthon kellett maradnia. Emlékszem, egyszer hajón együtt utaztunk Afrikába, mert nevetségesen féltem a repüléstől. És az persze nagyon szép volt. Az utazás a férjemnek örülsen fontos volt. Mindig a világot járta, és ez boldoggá tette.

– *Az utazás és Kína, ez volt a két szenvedélye?*

– Igen, de nem az újkínai nyelvet tanulmányozta, hanem a régit. Nekem örökké rejtély maradt, hogyan jött nála ez az egész, mert viszonylag szűkös körülmények közt nőtt fel. Az apja nem túl sikeres adótanácsadó volt, az anyja pedig meghalt, amikor Günter tizenegy éves volt. Egyszer megkérdeztem őt, ha már a régi sinológiára adta a fejét, amivel semmilyen esélye nem volt, hogy állást kapjon, miért nem jött Berlinbe? Azt mondta, azért, mert Párizsban jobb volt a tanár. Az egyetemi éveiben végig éhezett. Mielőtt meghalt, kért egy jegyzetömböt és egy ceruzát, és három nagyon komplikált kínai jelet írt fel.

Amikor gyerek voltam, nagyon nem tetszett, ha mások azt mondták az iskolában: tanulgatunk egy kicsit, aztán úgyis megházasodunk, és gyerekeket szülünk. Arra gondoltam, akkor miért foglaljátok a helyet a gimnáziumban, okosabb lenne, ha rögtön főzni kezdenétek tanulni, meg azt, hogyan legyen gyereketek, ha ezt egyáltalán tanulni kell. Az ilyesmi mindig felháborított, egyáltalán nem akartam így élni, aztán később mégis ugyanezt csináltam, amit ők. És nem bántam meg, mert természetesen jó, ha már az ember együtt él valakivel, hogy ha ő is ugyanabból a világból jön, ugyebár az írásból, és érti az írás nehézségeit is. Ezért talán nem volt rossz lépés, és a gyerekek is boldoggá tettek.

– *Nem volt nehéz mindent összeegyeztetni: a családot, és azt, hogy író-házaspárként is működniük kellett? Elovasták egymás szövegeit, és beszélgettek arról, amin éppen dolgoztak? Hogyan zajlott ez Ilse Aichinger és Günter Eich között?*

– Írás közben nem nagyon beszélgettünk a szövegekről, de amikor valami elkészült, akkor megmutattuk azokat egymásnak, és Günter nagyon jó olvasó volt, nemcsak az én írásaimhoz volt jó szeme, mások is gyakran adták oda neki a szövegeiket. Nagyon józan volt és nyugodt, nagyon pontosak voltak az ítéletei.

– *Javítottak is egymás szövegein?*

– Elvileg nem, legalábbis amíg nem tettük ki az utolsó pontot. És Günter tudott valamit, ami természetesen anyagilag is segített nekünk: képes volt megbízásra dolgozni. Meg tudott írni egy hangjátékot olyan témáról, amely egyáltalán nem érdekelte – akkoriban még nagyon jól fizették a hangjátékokat, viszonylag jól. És ha kapott egy ilyen megbízást, az megint hozott annyi pénzt, amennyivel egy kis levegőhöz jutottunk.

És sok, hihetetlenül sok látogatónk volt, talán túl sok is – Günter berendezett magának egy dolgozósobát a pincében, és ha megjelent a távolban egy látogató, már el is tűnt. Ráadásul a fiunk akkor még kicsi volt, szóval Günter tartott el bennünket. Tulajdonképpen nekem sem volt semmi kedvem naponta öt óra hosszát diskurálni, egymásnak adták

nálunk a kilincset, Uwe Johnstontól kezdve nem is tudom már, ki mindenki járt akkoriban hozzánk. Engem a normális emberek igazából sokkal jobban érdekeltek, mint az írók.

– *De ön akkoriban még meglehetősen benne volt a Gruppe 47-ben.*

– Igen, eléggé, és akkortájt még ritka volt, hogy egy férfi és egy nő, egy úgynevezett házaspár – hogy utálom ezt a szót! – mindkét tagja írjon, és ezért aztán sokan jöttek hozzánk.

– *Egy kis salzburgi faluban, amilyen Großmain – nem nehéz ez, hogy az emberek az írókat vagy furcsa madaraknak nézik, vagy zavarba jönnek a hírességekkel szemben?*

– Ezt inkább Breitbrunnban tapasztaltuk. Nagyon szép fekvésű hely volt, de állandóan fújt a szél. Olyasmi, mint a fön, és a nagy vízfelület még fel is erősítette. Nem lehetett kibírni. Elköltöztünk Lenggriesbe. Az már Bajorországban, Bad Tölz közelében van. A gyerekeknek, azt hiszem, az volt a legboldogabb időszakuk. Ott volt az a sok zöld mező, csodálatos környezet, és rengeteg velük egykorú gyerek. Volt ott egy amerikai laktanya is, és lakott a közelünkben egy asszony, aki Szászországból jött – a férjem mindig azt mondta, ő az egyetlen ember a világon, aki angolszászul beszél, mert szász kiejtéssel beszélt angolul. Neki volt egy barátja a laktanyából, és két gyereke. A fiunk legjobb barátját John Henry Schnurpfeilnek hívták – az asszonyt hívták Schnurpfeilnek, és John Henrynek nevezte el a fiát. Szóval Johnny volt a fiam első barátja. Mindig volt benne bizonyos hajlam arra, hogy keressen valakit, akire felnézhet, és Johnny idősebb volt nála, örökké mezítláb járt, ő lett nálunk az első kultuszfigura. A fiamnak semmi sem okozott akkora boldogságot, mint az, ha Johnny eljött hozzánk. És ha néha pont akkor írók is voltak nálunk, a gyerekek összevissza rohanguáltak a kertben, és az írók azt mondták: hát ezt nem lehet kibírni. De valahogy mégis kibírtuk.

– *Ezután költöztek Großmainba?*

– Az volt az utolsó lakhelyünk. Egyszer azt írták az újságban: Günter Eich egyik fészekből a másikba költözik.

– *És aztán 1972-ben meghalt Günter Eich.*

– Igen, meghalt. Cukorbetegségben szenvedett, magas vérnyomással, és az erei sem voltak rendben, de olyan ember volt, aki tehetséggel bírt az élethez, és szeretett is élni. A gyerekeknek nagy megrázkódtatást jelentett, hogy hirtelen nem volt többé.

Én pedig már gyerekkoromban is, amikor a térképet nézegettem, mindig északkeletre vágytam, sohasem délre, bár az Bécsben sokkal érthetőbb lett volna. És azt hiszem, feleségül mentem ehhez az északkelethez és a némasághoz is. Emlékszem, a Gruppe 47-ben, ahol mindenki beszélt, és gyakran egyáltalán nem volt olyan szörnyen fontos, amit mondtak – Günter viszont hallgatott, és ez feltűnt nekem. Egyszer Hans Werner Richter azt mondta neki: „Tulajdonképpen nem is értem, minek jössz ide, Günter. Nem szólsz egy szót sem; örökké hallgatsz és hallgatsz.” És erre Günter ezt válaszolta: „Tudod, hogy nekem semmi képességem a kritikához” – és tovább hallgatott. És ebből a hallgatásból én annyi mindent megértettem.

– *Néhány évvel ezelőtt megtalálták egy korai hangjátékát, amely aztán nagy vitát váltott ki arról, hogy milyen viszony fűzte a nemzetiszocializmushoz. Ön hogyan látja ezt?*

– Valószínűleg azt a hangjátékot is megrendelésre írta, és egyszerűen odakente. Tudom, hogy tagja volt a pártnak, de csak egyetlen napig. Elment a pártigazolvánnyal a barátaihoz – Kasacksékhoz, őket ma alig ismerik. Kasacksék ránéztek az igazolványra, és azt mondták: „Megőrültél?” Erre ő azt válaszolta: „Nem, meg kellett nézнем a saját szememmel. Mindenki azt mondja, hogy amit a náci csinálnak, nagyon rossz.” Ez amolyan gyerekbetegség volt nála: mindent meg akart tapasztalni. És egy héttel később már az igazolvány nélkül ment vissza Kasacksékhoz. És megkérdezték tőle: „Hol hagyta az igazolványodat?” És ő azt felelte: „Odamentem hozzájuk, és azt mondtam, ez nem nekem való, és visszaadtam.” Erre Kasacksék azt mondták: „Most már egészen biztos, hogy megőrültél!” Belépni a pártba tényleg örültség volt, egy nap múlva kilépni onnan, az viszont még nagyobb örültség. De nem esett semmi baja.

Hogy is mondjam, szerencséje volt magával. Ez szerintem az egyik legfontosabb tulajdonság, az ember ugyanis arra van kényszerítve, hogy együtt éljen magával, és van, aki képes arra, hogy bár kritikusán látja magát, ne olyan belső mértékkel mérjen, amely tönkreteszi, hanem olyannal, amely mellett tud élni.

– *Ez a tulajdonság önben is megvan, Aichinger asszony, vagy ez olyasmi, amire csak vágyik?*

– Nem, ez sajnos nincs meg bennem. Én már gyerekkoromban is arra vágytam, ez volt az első kívánságom – hogy eltűnjek. Azt hittem, erre képesnek kell lennem. Ha elég sokáig behunyva tartom a szememet, eltűnök. És amikor észrevettem, hogy mégsem tűnök el, keserűség támadt bennem a világgal szemben, amelyből nem lehet eltűnni, amikor az ember akar. És azt hiszem, ezt a célt szolgálta nálam az írás, hogy általa eltűnjek.

– *A keserűség jó alap az íráshoz is.*

– Ez iszonyúan fontos. Nagyon fontos, hogy az emberben legyen düh. Még ma is úgy érzem, ha dühös vagyok, hogy most megint képes vagyok valamire – és Bécsben a legjelentéktelenebb alkalmakkor is egész könnyen felbosszanthatja magát az ember – akár okkal, akár ok nélkül... Itt van például a bécsiek udvariaskodása – azt hiszem, irtam is valahol: engedelmet kérnek, és már nyomulnak is előre. Arrébb lökik az embert, felszállnak, és már indul is a vonat. Ez a rémes keveréke az udvariasságnak és a...

– *Ráadásul ez az udvariasság néha csak nagyon vékony máz.*

– Pontosan. Nagyon gyorsan brutalitásba torkollik. A brutalitás talán túlzás, de...

– *Lehet, hogy nem is túlzás; az ön édesanyjának azt mondták a háború után: „Aludjon függőágyban!”*

– „Aludjon függőágyban”, igen, ezt mondták neki a háború előtt, és ezt mondták a háború után is. És valószínűleg ma is ezt mondanák nekem a lakáshivatalban.

– *És miután 1984 és 1988 között négy évig Frankfurtban élt, mégis visszaköltözött a szép és rémes Bécsbe.*

– Frankfurtban nagyon jól éreztem magam. A kiadónőm házában laktam. Tényleg mindenem megvolt. Volt időm a munkára is, be tudtam osztani. És mégis, amikor reggel felébredtem, arra gondoltam: már megint Frankfurtban ébredtem. És az ilyesmit nem lehet sokáig kibírni. És maga a város is – Frankfurt olyan város, amelyben sok minden a pénzzel függ össze. Túl sok bank van, és ezt érzi az ember.

– *Ruth Klüger Tovább élni – egy ifjúság című könyvében megjelölte a következő mondatot: „Bécs olyan város, ahonnan soha sem sikerült elmenekülnöm.” Igaznak érzi ezt a mondatot egy kicsit önmagára is?*

– Úgy vélem, ez csodálatos mondat. Ruth Klüger most Kaliforniában él, én biztos nem bírnám ki ott sem, egy olvasóköri alkalmával volt lehetőségem megnézni azt a helyet, és pont olyan volt, mint amilyennek elképzeltem, kék tenger, sárga homok, puccos villák és halálos üresség. Ezt kizárólag gazdag embereknek találták ki, mintha egész életedben nyugdíjas lennél. Halálra unják magukat az ottaniak. Sürgősen vissza akartam menni New Yorkba, ott inkább éreztem Európa jelenlétét, mint Kaliforniában.

– *A gazdagság minden tekintetben taszítja önt; a gazdagság és a siker?*

– Én jobban szeretem a nyitott vágyakat. A gyerekek sem lesznek attól boldogok, ha minden kívánságukat teljesítik. Szerintem a legnagyobb gazdagság, amely soha nem fogy el, ha az embernek nyitott vágyai vannak. Ha már nincsenek ilyen vágyaink, ha minden kívánságunkat azonnal teljesítik, úgy sokkal nehezebb élni.

– *Miután belenézhettem a naplóiba, az volt a benyomásom, hogy a félelem is lehet a gazdagság forrása.*

– Igen, az is, ha nem hatalmasodik el az emberen. Csak sajnos nekem mind a mai napig vannak rögeszmém – tegyük fel, hogy találkozom valakivel, például egy valahai iskolatársnőmmel, ami nekem különben nem jelent túl sokat, szóval találkozunk, és megbeszéljük, hogy, mit tudom én, találkozunk négykor egy kávéházban, és ő nem jön,

rajtam pedig azonnal úrrá lesz a rémület, ami elég fura érzés – aha, szóval már megint nem sikerül. Lassan eltűnnek a környezetemből az emberek. Ezt még nem tudtam igazán feldolgozni, de most már elég jól megvagyok. Komolyan még nem gondoltam pszichoterápiára. Az ilyen dolgok feldolgozásában a barátok tudnak segíteni.

– Egy lépéssel az írás is segít előrébb jutni, nem?

– Nem nagyon. Abban a pillanatban, amikor sikerül leírnom egy mondatot, az jut eszembe, ez most jó, mintha kifaragták volna. Azt hiszem, jobban tettem volna, ha olyan foglalkozást választok, amelyben a kezével dolgozik az ember.

– Biztos gyakran kérdezték öntől, mit ír most.

– Igen, örökké ezt kérdezik. Talán megpróbálok valamit Angliáról írni, de ebben sem vagyok biztos. Nem tudom elkezdni. Pedig azt hiszem, képes lennék rá.

– És közben sok a hallgatás?

– Közben nagyon sok a hallgatás. És az idő úgy kitágul. Ráadásul rosszul alszom. És amikor ránézek az ébresztőóra, és azt gondolom, hogy még csak előbb volt... és most már legalább húsz percre el kellett múltnia, de csak öt múlt el. És akkor úgy érzem, mintha nem mozdulna az idő. De hát ez természetesen az öregedés problémája is. Ismerek olyanokat, akik hajnali négykor ébrednek, és tizenkettőig már elég sokat megírnak, és délután még egy darabot dolgoznak. És ez persze fantasztikus, ha valaki képes erre.

– Ön soha nem csinálta ezt?

– Nem, soha. Kezdetől fogva az volt a benyomásom, hogy semmi értelme elkezdni. Legszívesebben ma is naplót olvasok, nem regényeket, tényirodalmat, naplót, tudósításokat, életrajzokat, ez most is jobban érdek.

– Talán mert az egyes ember személyes élete a legfontosabb.

– Igen, és minden élet olyan hihetetlenül különbözik a másiktól. Már az ikrek élete is egészen más, nemcsak a miénk. A sorsunk teljesen különböző. Minden, amit ezzel kapcsolatban kiderítettek... Emlékszem, amikor még gyerek voltam, és még Dr. Mengele sem volt olyan híres, senki sem ismerte, és egész udvarias ember volt, egyszer felhívta az anyámat telefonon, és azt mondta neki: könyvet ír az ikrekről. Természetesen nem ismert bennünket. A név nem utalt semmire. Anyám azt válaszolta neki – benne azonnal felébredt a bizalmatlanság –, nem engedi, hogy a gyerekei részt vegyenek a kutatásban. Azután Mengele még néhány ártalmatlan kérdést tett fel, de csak később hallottam egy gyerekorvosról is, akiért a gyerekek rajongtak, mi is – fehér köpenyt viselt, és az egy gyerekek hihetetlenül imponál. Nagyon kedves volt a gyerekekhez, hozzánk is. És a későbbi perek során kiderült, hogy ő is egyike volt azoknak, aki ikreket öltek meg. Dr. Hekeliusnak hívták, a nevére még emlékszem.

– De a pereket és a náci múlt feldolgozását, illetve hátrítását – mindazoknak a dolgoknak a hátrítását is, amelyeket ön személyesen látott és átélt – az évek során már ön is figyelemmel kísérhette.

– Mindent pontosan követtem, igen, hogy mennyire sikerült feldolgozni a múltat, és mi az, ami feldolgozatlan maradt.

– Ön mindig pontos szemlélője volt a folyamatoknak, éber kortárs, nem csupán az irodalom határain belül, hanem sokkal tágasabb keretek között.

– Igen, nekem tényleg nem az irodalom volt fontos, hanem egyfajta magatartás, és még mindig azokat keresem, akik élni tudnak. Lakik egy boltosnő a közelemben, ő például tud élni. Őt csodálom. Mindig bemegyek hozzá valamilyen értelmetlenséggel, csak hogy találkozzam vele, és nézzem, hogyan bánik az emberekkel és az életével. Soha nem látni mellette férfit, egyedül van, de tud élni. Az élet művészete nagyon fontos, a legfontosabb.

FÜRJES GABRIELLA fordítása

DÖLLERSHEIMTŐL ALLENTSTEIGIG

Egy nagy halom törmeléken álltam, és Zach főhadnagy azt kérdezte tőlem, hogyan érzem magam Edelbach plébánosaként. A törmelékhegy mintegy húsz méter hosszú, tizenöt méter széles és egy-két méter magas volt. Én a legtetején álltam, óvatosan másztam át az egymásba csúszott, kisebb-nagyobb kőlapokon, s egyszer csak észrevettem, milyen csendes körülöttem minden. Előttem hatalmas fák magasodtak, az alattuk szétszórtan heverő kőtömbökön páfrányok és cserjék kapaszkodtak, és ott, ahol a fák valamivel távolabb álltak egymástól, egy mély gödörben víz gyülemlett fel. A fák lombjai között megbúvó madarak csivitelésén kívül semmit sem lehetett hallani. Álltam a törmelék tetején, amivé a késő gótikus edelbachi Szent István-templom lett.

A templom valamikor a falu közepén állt, elsőként 1210-ben említik az oklevelek, a 19. századra két vendéglő, egy nagyáruháza, egy pékség, három kovácsműhely és számos manufaktúra tartozott hozzá; a csehországi pontyot Kremsbe és Bécsbe szállító gazdag halászok minden héten megfordultak itt, meg is álltak, hogy a haltárolókban kicserélhessék a vizet, és megcsinálhassák, ami járműveiken tönkrement, és friss vizet eresztessenek belé. Az edelbachi templom romjai – amivé maga a falu is vált – vadon benőtt csalánosok, szúrós bokrok, magasra törő fenyő- és gesztenyefák között áll. Hétszáz évbe tellett, hogy egy ilyen falu, mint Edelbach, a Waldviertel áthatolhatatlan őserdejét meghódítsa, szántóterületeket nyerjen, gyümölcsligeteket telepítsen, utakat húzzon a tájba a környékbeli falvakhoz, és jövedelmező gazdasági területekhez jusson a barátságtalan környéken, takaros falvat hozva létre. Ezzel szemben alig ötven év elegendő volt ahhoz, hogy a természet visszafoglaljon mindent, amit a generációk kitartó munkával elhódítottak tőle. A megművelt terület visszavedlését nem természeti katasztrófa okozta, hanem emberi mű volt, melyet stratégiai előrelátással terveztek meg, és hadászati hatékonysággal hajtottak végre.

Az idilli erdőcskében egy törmelékhalmazson álltam, és a tőlem pár méterre, a halom alatti bozótosban lévő Zach főhadnagynak azt válaszoltam, nem különösebben érzem jól magam Edelbach plébánosaként.

Az alsó-ausztriai Waldviertel durva, nyers szépségű régió. Itt egész éven át hűvösebb van, mint a tőle keletre fekvő, lágy völgyektől övezett borvidékeken vagy a délen elterülő Wachauban, amely jelentős számú turistát vonz a Dunánál sorakozó bájos városkaival. Az ősidőkben az úgynevezett Északi-erdőség a Cseh- és a Bajor-erdőséggel összefüggő őserdőt alkotott, és a térség története az erdő elleni évszázados harc, a parasztok és jobbágyok irtásért folytatott küzdelme nélkül nem érthető meg. A Waldviertel közepén fekvő részein ősszel a völgyek és mélyedések hosszú heteken keresztül nedves ködbe burkolóznak, a gránitos és gneiszes fennsíkokon hideg szél fútyul, ami csak akkor tűnik fel a helyieknek, amikor alábbhagy, és egy pár napig nem hallható, érezhető.

A sötét erdőkben vagy a lankás réteken bizzar kőformációkra bukkanhat a vándor, masszív gránittömbökre, melyeket a természet szinte egyenesen a statika törvényei elle-

nében hányt egymásra, és amelyek a misztikus spekulációkhoz vonzódó embereket kezdetektől fogva gyanús magyarázatokra készítették. A Waldviertelben az ufológus éppoly gyakori vendég, mint az ezoterikusok különféle hada, akik a kelták kultikus szent helyeit vagy épp a mágikus gyógyerő tereit sejtik itt. A Waldviertel földjét lázadók, eretnekek vére áztatta, a valdenseké és katharoké, a huszitáké és az újrakeresztelőké és azé a számtalan protestánsé, akiknek utódai az ellenreformáció véres üldöztetése ellenére is itt maradtak, s akik közül később nem kevesen evangélikus hitüket a Habsburg-uralom ellen irányuló fanatikus német nemzeti eszmével keverték.

Itt prédikált a hol kinevetett, hol tisztelettől övezett Guido von List, az excentrikus rasszizmus-elméletíró, aki önmagát az „ármánok mágusának” nevezte, és a Waldviertel völgyeiben vélte felfedezni az árja-germán faj utolsó meghamisíthatatlan maradákat. Tanítványa, Lanz von Liebenfels, akitől Hitler is átvett néhány teóriát, Werfenstein várában gyűjtötte maga köré az „újtemplomosokat”, azt a boldogító üzenetet prédikálva, hogy hamarosan „tenyész-kolostorokat” fognak berendezni, ahol „kotlós-anyák” bocsátják majd rendelkezésre testüket a szőke és kék szemű uralkodó-ember kitenyészteséhez.

A Waldviertelnek megvannak a maga hamis és valódi lázadói, elmezavarodott világmagyarázói és hajlíthatatlan eretnekei, mindegyikben egy darabka különleges Ausztria, egy nyers, feneketlenül mély Ausztria. Néhány év óta mindez bizonyos értelemben önéretté is vált, különlegességének kritikai szemléletévé; sor került a rétegzett, ám kétes hagyomány, valamint e hagyomány gazdagságának felfedezésére. Ha az ember manapság keresztülutazik a Waldviertelen, azt a benyomást is nyerhetné, mintha minden második kastélyban egy a vidék történelmének sötét korszakait megjelenítő kiállítás lenne látható, és minden magára adó, szépen restaurált kisváros mindeközben a maga saját, egyéni, művészi programokban bővelkedő fesztiválját valósítaná meg.

A Waldviertel közepén, a nyugatra fekvő, régi Zwettl apátság közelében, a keleten elterülő vidéki városkától, Horntól sem túlságosan messze mégis belső határba ütközik az utazó, egy Ausztriát kettévágó osztrák határba, amely egyben véget is vet a Waldviertel világra való nyitottságának. Tilos a belépés! Életveszély! Fotózni, filmezni, rajzot készíteni törvényileg tilos és büntetendő! Ilyen táblák fogadják az Osztrák Köztársaság kétségkívül legkülönösebb területének megközelítésére ajánlott kisebb aszfalt- és földutakon járó embert. Erre a területileg Luxemburnál vagy a Liechtensteini Hercegségnél is nagyobb zárt övezetre kizárólag az osztrák hadsereg engedélyével lehet belépni, s a rajta keresztülvezető utakon is csak engedéllyel lehet áthaladni. A vidék egyik északi helysége után Allentsteignek nevezett lezárt gyakorlótér Európa egyik legnagyobb katonai objektuma a kis Ausztria területén. A bürokraták nyelvén csak röviden TÜPL Allentsteignek nevezett zóna egy másik gyakorlótér helyén áll, amelyet a német Wehrmacht üzemeltetett 1938 és 1945 között, s amely a lőtér déli részén fekvő község után a Döllersheim nevet viselte. A nemzetiszocialisták a gyakorlóteret természetesen nem a senki földjére telepítették: ahhoz, hogy létrehozása után nem sokkal már katonák ezreit képezhessék itt ki, akik nem sokkal azután a fronton, a harcokban próbálhatták ki mindazt, amit itt tanultak, egy egész régiót kellett kitelepíteni.

Néhány héttel a Wehrmacht 1938. márciusi bevonulása után, amelyet a lakosság nem jelentéktelen része lelkesen üdvözölt, a délről Döllersheim, északról Allentsteig, nyugatról Zwettl és keletről Germanns által határolt körzetet a Harmadik Birodalom legnagyobb lőterének nyilvánították. Nem kevesebb mint 42 település több mint 7000 lakosának kellett néhány hét leforgása alatt az ősi falvakat elhagynia; 19 081 hektár mezőgazdasági, valamint megművelt erdőgazdasági területet vettek el, ami a Wehrmacht birtokába került. A kitelepítés menetéről és az egész eljárásról a fennmaradt források különböző módokon számolnak be, az azonban tény, hogy az évszázadok óta lakott te-

terület rövid néhány hónap leforgása alatt tisztították meg lakóitól, hogy a 12. század óta alapító okiratokon jegyzett helységek a továbbiakban éleslövészeti célpontokká váltak, és hogy a lakosságot eleinte kártérítéssel, a rendezett elvonulásra felszólítva telepítették ki, később javaikat önkényesen kisajátítva egyszerűen a szélrózsa minden irányába űzték őket a területről.

Akadtak természetesen nyereszkedők és kollaboránsok, volt egy sorsát szomorúan tudomásul vevő többség és egy ellenállást tanúsító kisebbség. Tudósítások szerint röviddel az „Anschluss” után Döllersheimből delegáció érkezett Berlinbe, hogy az „ősi tartomány” tiszteletéről és hűségéről biztosítsa a Führert. Ezzel Döllersheimnek és a Führernek is különleges szerep jutott nemcsak a térség katonai elpusztításában, hanem a 42 helység történelmi emlékezetének kioltásában is.

Johannes Müllner plébános hetven év körüli, kedélyes ember volt, lényegében kedves, ám hajlíthatatlan lélek. Amikor egy este a gyakorlótértől mintegy harminc kilométerre fekvő Roggendorfbán meglátogattam, éppen esti misét tartott szám szerint tizenegy idős asszonynak, és láthatólag boldog volt, hogy maga mögött tudhatta az egészet, és a bejelentett vendéggel egy pár korsó sört ihatott a közeli vendéglőben. Tudta, engedélyt kaptam arra, hogy a következő napon Zach főhadnagy kíséretében keresztülmehessek a gyakorlótéren, azon romok mentén, melyeket még éppen láthat az ember, az egykor büszke uradalmak mellett, a tankok nyomától mélyen felsebzett réteken és azon a sötét erdőn át, amely magába rejtette a századok történetét.

„Gondoljon”, mondta a szellem tekintélyes embere szikrázó szemekkel, „gondoljon, amit csak akar, de ne higgyen el, az Isten szerelmére, semmit sem abból, amit holnap magának a katonai nagyokosok mesélnek majd! Minden hitetlen kedvesebb nekem, mint ezek az álszentek!” Az „álszent katonai nagyokos” megvető kifejezése bizonyos mértékig magában foglalta a jámbor ember élettapasztalatát. Az öreg plébános ugyanis élete céljának tekintette a szétrombolt térség négy templomközössége, számtalan kápolnája, útmenti feszülete, vértanúhelye és temetője történetének feljegyzését. Éveken keresztül volt úton a gyakorlótér területén, először katonai engedéllyel, később a kifejezett tiltás ellenére azért, hogy pontosan felkutassa és számba vegye mindazt, ami a szakrális épületekből még felismerhető maradt, s egy monumentális könyvben, *Megszentségtelenített hazá* címmel mindezt meg is jelentesse. Amit e könyvben rögzít, az az erőszak, a gyalázat és szégyen története, amit Ausztria nem tud a megszokott manírral a nemzetiszocialistákra vagy a „poroszokra” hárítani; mindez a Második Köztársaságról, a demokratikus Osztrák Köztársaságról és mindarról a megszámlálhatatlan osztrákról mond ki megsemmisítő ítéletet, akik hasznot húztak ebből a történetből.

Amint a Wehrmacht birtokába vette a területet és megkezdte lögyakorlatait, a legtöbb települést, miért, miért nem, de megkímélte. A lakosságot ugyan elűzték, de csak a földekre és erdőkre lőttek, nem a templomokra és házakra. Arról, hogy a Wehrmacht miért éppen e forgalomtechnikailag félreeső területet választotta legnagyobb lötérenek, számos legenda él, de nemcsak legendák, hanem történelmi feltételezések is, amelyek nem alaptalanok.

Döllersheimtől, a lőtér egykor legnagyobb helységétől néhány kilométerre feküdt Strones, egy jelentéktelen, szegények által lakott, sovány birtokkal rendelkező kis falu alig negyven házzal. Ott született 1796-ban egy nő, név szerint Maria Anna Schicklgruber, aki tizennégy éven keresztül szolgált zsidó munkaadójánál. Amikor visszatért Stronesbe, már terhes volt, hozzáment egy Johann Georg Hiedler nevű molnárlegényhez, aki felesége törvénytelen gyerekeit egész életében nem ismerte el. Először évekkal később, a férj és a feleség halála után, három tanú vallotta – közülük az egyik Hiedler bátyja volt,

akinek a vallomását a jegyző és a lelkész tulajdonképpen „nem szavahihetőnek” minősítette –, hogy a törvénytelen gyerek mégis Hiedler molnárlegény vér szerinti gyermeke. Egy helyesírási hiba következtében Aloys Schicklgruberből, ahogyan addig nevezték, mindazonáltal 39 év elteltével hivatalosan mégis Aloys Hitler lett, aki unokatestvérét elvéve a történelem legtitokzatosabb ivadékát nemzette.

Sokszorosan titkolt, hogy Adolf Hitler sohasem volt biztos saját származásában, és a nemzetiszocialista diktatúra idején az a hír terjengett, hogy nem-árja nagyapától származik, hanem éppen attól a munkaadótól, akinél Maria Anna Schicklgruber tizennégy éven keresztül alkalmazásban állt. A döllersheimiek mindenesetre olyannyira büszkék voltak a híres szülőltre, hogy átkeresztelték a főteret Adolf Hitler térnek, és számtalan „Hitler-tölgyet” ültettek. Egy régi képeslapon a késő gótikus, háromhajós templom belseje látható a következő felirattal: „Ebben a templomban keresztelték meg a Führer szüleit.”

Tehát koránt sincs úgy, hogy a döllersheimiek nagy része mindig is derék antifasiszta lett volna. Megdöbbenésük annál nagyobb volt, amikor 1938 kora nyarán kiderült, hogy kimondottan az ő területüket ürtik ki, és a lakosságnak, azaz épp a Führer legközelebbi honfitársainak kell alsó- és felső-ausztriai, tiroli vagy más községekbe átköltözniük. A kiköltöztetést lendületes hatékonysággal hajtották végre, így a Wehrmacht hamarosan 30 000 emberrel beköltözhetett az embertől elhagyott vidékre, és megkezdhetette gyakorlatozását a rég tervezett éles-helyzetre, fél Európa katonai megszállására.

Stronesből mára csak pár kőhalom maradt, jobboldali radikális zarándokhelynek is alkalmatlan. De a többi 42 másik helységről és számtalan faluból is csak bozóttal benőtt faldarabok maradtak meg, és néhány út, amit ha sokáig és figyelmesen néz az ember, még éppen felismerhet. Utak, amelyek ma már nem a szomszéd faluba, a gyümölcsösökbe vagy az istállókhöz vezetnek, hanem a semmibe, az erdőbe, a lövészárkokhoz.

Müllner plébánosnak van egy szép szokása, amit nem éppen feltétlenül vár el az ember egy értelmiségitől: ha hivatalos közeg szólítja meg, legyen az egyházi, kommunális, állami vagy katonai, a barátságos öregúr nagyon barátságosnává válik. És a legnagyobb haragot az váltja ki benne, hogy a sok kitelepített falut templomaival együtt nem a Wehrmacht rombolta le, nem is az 1945-ben bemasírozó szovjetek. A Wehrmacht ugyan felégette, romba döntötte fél Európát, a döllersdorfi területet 1945-ben mégis közel épségben hagyta el. A falvak álltak még, a házakat még kis ráfordítással rendbe lehetett volna hozni, és a templomok is alig sérültek. A szovjetek sem, akik a döllersheimi gyakorlóteret német tulajdonként kezelték, majd saját birtokukba vették, még ők sem adták meg a kegyelemdőfést a környéknek.

Először osztrák ügyeskedők jelentek meg a környékről, néhányan közülük a mai napig is működő vállalkozásuk gazdagságát magyarázzák azzal, hogy egykoron a szovjet katonáktól engedélyt kaptak, leginkább snapsz-szállítmányok ellenében a területre való belépésre és arra, hogy a háztetőkből és falakból építőanyagot nyerjenek és azt elszállíthassák. A templomokból kiserelt ősrégi orgonasípokat ereszcsonnának adták el, a temető köveit az út- és házépítés alapanyagaként. Amikor a szovjetek 1955-ben végleg kivonultak, és Ausztria az „államszerződéssel” visszakapta teljes területi szuverenitását, még akkor is lehetőség nyílt volna arra, hogy a gyakorlótér legtöbb falvát ismét lakhatóvá tegyék, a földeket megműveljék és a templomokban ismét istentiszteletet tartsanak. Müllner plébános most szent haraggal beszélt, olyannyira, hogy a pincérnő a következő szavakkal tette a sört az asztalra: „De kedves egyháztanácsos úr, ne zaklassa fel magát annyira, hisz tudja, árt az egészségének.”

A gyakorlótér 42 falva, melyet a Wehrmacht TÜPL Döllersheimnek nevezett, és amelyet az osztrák katonaság – markáns megkülönböztetéssel – TÜPL Allentsteignek nevez, négy

nagy egyházi kerületre oszlott. A gyakorlótér közepén helyezkedett el a Groß Poppen egyházi kerület, amely barokk stílusú templomáról és von Windhag gróf kastélyáról volt híres. Zach főhadnagy terepjárójával – melyet utasításai alapján szolgálati sofőrje vezetett a kis utakon és a rázós terepen – nem tudott Groß Poppen közelébe férkőzni. E napon Groß Poppen ugyanis ismét a páncéloselhárító rakéták lötéreben feküdt. Talán egy kilométerre állhattunk Groß Poppentől, a főhadnagy megmutatta, hol feküdt, és azt is megmutatta, hogy ott, ahol elterült egykoron, néhány páncéloscsapdán kívül semmi sincs már, de amire, mint azt a bennünket egész nap kísérő dörgések elárulták, szünet nélkül lőttek.

Különös érzés olyan valakivel felkutatni egy területet, akinek a feladata a különböző itt zajló tevékenységeknek olyan magasabb értelmet adni, amit a másként informálódott ember nem fogad el. Zach főhadnagy, ötven körüli, szikár ember, aki fiatalabbnak látszik koránál, igyekezett tudása legjava szerint megoldani feladatát. Az Osztrák Hadsereg vele mint szóvivőtiszttel a lehető legjobb személyi döntést hozta, amit csak hozhatott; Zach ugyanis nem volt begyepesedett „katonai nagyokos” (mint ahogyan azt Müllner tisztelendő megjósolta nekem), hanem gyors felfogású, sok irányú érdeklődést mutató ember, aki ciprusi kéksisakos katonai szolgálatáról mesélt nekem, és akivel izgalmas beszélgetéseket lehetett folytatni. Groß Poppen felé mutatva a semmibe azt kérdezte, Müllner tisztelendő és a különböző békeaktivisták vajon nem örültek-e, amikor kimondottan olyan helységet akarnak helyreállítani, amely nem is létezik.

Valóban nem létezik. De régi fotók bizonyítják, hogy a kastély és a templom még állt 1957-ben, amikor a Wehrmacht már rég nem létezett, és a szovjetek már két éve kivonultak innen. Számtalan környékbeli idős ember bizonyíthatja, hogy 1961-ben nézőként ott voltak, amikor a nehéztüzérség szétlőtte a templomot, s a dísztribünön helyet foglaló miniszterek és mindenféle előkelőségek minden találatot nagy tapszal köszöntöttek. Tagadhatatlan, a templomot, a kastélyt és a házakat nem ellenséges hatalmak tették a földdel egyenlővé, hanem az osztrák hadsereg. Az emlékeiket írásban is megőrző kitelepítettek azt idézik vissza, hogy az 1938. július 31-én tartott utolsó templomi misén mindazok, akiknek el kellett hagyniuk földjüket „nemcsak sírtak, de hangosan jajveszéltek”.

De nem mindenki ment el. A lezárt terület keleti határán fekvő Germansban három család újra és újra megtagadta javai eladását; a parasztgazdálkodó és vendéglős Julius Scheidl, aki kiváltképp tiltakozott az ellen, hogy másutt, zsidó vagyonnal kártérítsék, a mauthauseni koncentrációs táborban életével fizetett ezért. Egy délen fekvő település – eredetileg nem tartozott a gyakorlótérhez, ám később mégis hozzá akarták venni –, Franzen lakói is megtagadták házaik elhagyását. A férfiakat büntetésből besorozták a Wehrmachtba, ám a nők mégis kitartottak gyerekeikkel együtt még akkor is, amikor csak néhány méterre a házaiktól csapódtak be naponta a gránátok. Az ellenállás végül kifizetődött; Riegersszel, Kleinhaselbachhal és Mannshalmmal, Wildingsszel és Pötzlesszel, Schwarzenreithal és Thauresszal, Söllitzcel és Mestreichsszal és még sok másik helységgel szemben Franzen még ma is létezik. A többi név csupán Müllner plébános könyvében.

Hogy az osztrák hadseregnek miért kellett kimondottan kultúrtörténetileg jelentős épületekre, javakra lőni, gazdagon díszített oltárú templomokra, harangtoronyokra, temetőkre, megkérdeztem a tisztelendőtől, akinek a terepen folytatott tiltott útjai, ám még inkább az előljárássággal folytatott folyamatos küzdelme következtében tönkrement az egészsége is. „Mert a katonai nagyokosok kész tények elé akartak állítani mindenkit, s lehetőleg gyorsan mindent romba szerettek volna dönteni, mielőtt még megérkezik a műemlékvédelem, és számba veszi mindazt az értékes kulturális vagyont, amely az Osztrák Műemlékvédelmi Hivatal besorolása alapján védelemre és állagmegóvásra szorult volna!” Müllner

plébános biztos volt benne, hogy nem fejetlenség, hanem álnok tervszerűség húzódik meg a szakrális építmények célpontba állítása mögött. Így nem támadhatta meg a hadsereget és a hatalmas, túldimenzionált gyakorlótér létét senki sem azzal az érvel, hogy olyan kultúrincseket rejteget, amelyek megmentésére máshol Ausztriában jelentős összegeket fordítanak épp azért, hogy ne menjenek tönkre.

Az edelbachi egyházközséghez tartozott Neunzen, amely körülbelül két kilométerre fekszik az edelbachi templom törmelékétől. A helység a kápolna jellegzetes gótikus csúcsívboltozatáról volt híres. Egy fotó igazolja, hogy Neunzenben még 1989-ben is álltak házak; szinte utolsóként tűntek el a gyakorlótérrel – kompenzációképp ideiglenesen restaurálták a kápolnát. Most a „senki földjén” áll, tankok haladnak el mellette, a hadsereg pedig kultúratudatos intézményként igazolta magát, miután még a saját lőterén is védi a megőriznivalót.

Zach főhadnagy utasította a sofőrt, hogy a többé már nem létező Neunzentől vezessen tovább egy darabig déli irányba. Ott, a széles út egyik oldalán fabarakk áll, amely előtt egy Kínából néhány évvel ezelőtt Ausztriába bevándorló szülők gyerekeként szolgálatot teljesítő katona unottan söprögette a földet. A másik oldalon különös építmény, a „katonatemplom”. Esztétikailag jelentéktelen, a hatvanas évek funkcionális stílusában épült célépítmény, templom azon katonák számára, akik vasárnaponként még kinyilvánítják vallásos hitüket. Tőle csupán két kilométerre volt egykoron Edelbach gyöngyszeme, a templom. A törmelékhegy alatt, amivé lőtték és planírozták végül, még ma is talál az ember köveket a 15. századi gótikus boltozatból, valamint olyan maradványokat, amelyek egykoron a sekrestye dongaboltozatát alkották. Mialatt ezt a templomot addig lőtték, amíg romba nem dőlt, és csak egy pár faldarabka maradt belőle, amelyeket végül a planírozó láncotlak döngöltek el – addig két kilométerrel arrébb tornatermi stílusban felépítették isten házá, amit Zach főhadnagy szerint csak igen kevesen látogatnak.

Zach egész nap szakított arra időt, hogy végigkísérjen a terepen, időnként bepillantást engedve a gyakorlótér belső szervezeti felépítésébe és struktúrájába. Háromszáz kilométer út hálózata be a terepet, miközben egész évben csupán kilencven katona állomásozik itt. Ellenben egész Ausztria területéről küldenek ide minden fegyvernemből csapatokat pár hétre, hogy jártasságot szerezzenek abban, amit éppen megkövetelnek tőlük. A TÜPL Allentsteig a közeli községekből Kétszázötvenhárom civil alkalmazottat foglalkoztat a környék legnagyobb munkaadójaként. A polgári alkalmazottak közül tizenkilenc fogyasztó, ezzel a hadsereg olyan kvótát teljesít, amely alól más osztrák nagyüzemek gondolkodás nélkül vásárolják ki magukat. Zach különösen büszkén hangsúlyozta, hogy évente hárommillió liter üzemanyagot használnak fel a gyakorlatokhoz a terepen.

Széles és kisebb utakon haladtunk a földeken befelé, régi, egy vonalba állított teherautók között. Megszámlálhatatlanul sok találat fúrta át őket, a főhadnagy minden egyes lukról pontosan elmagyarázta, milyen fegyverből származik. Egyszer csak egy faluba értünk, amely faluként már felismerhetetlen volt, s mintegy harminc fáradt regrutából álló csapat mellett haladtunk el. Nehéz menettelszerelésüket az út szélére állították, eltökélt sort képeztek, hogy a lövészállásból egyelőre még vállon tartott fegyvereikkel a réten körülbelül százötven méterre felállított ember nagyságú céltáblákra lőjenek.

Útközben szentképeket és kis Mária-oszlopokat láttam (a hadsereg – miután az utóbbi időben sokszor érte őket kritika ez ügyben – nyomatékkal vigyáz rájuk), valamint a réten rozsdásodó, súlyos lövedékektől szétesett, régi repülőgépeket. A hadseregnek 15 700 hektár áll rendelkezésére, 3000 hektárt maga az állam foglalt le „szövetségi erdőként”. Ugyanakkor újra és újra az erdőszélen álló magaslesek tűntek fel nekem, ugyanis, bármily különös, egy katonai gyakorlótér, ahol nem élnek emberek, magas vadállományú vadászterületet képez, de itt, az allentsteigi gyakorlótér vadásznapjain egész Ausztriából érkeznek hobby-vadászok, többnyire jól szituált társadalmi körökből, akik ottlétükkért ké-

szek akár magas árat is fizetni. Több mint ezer vaddisznó, mondta Zach, hol másutt van még ilyen?

Miközben egy az uniós Luxemburnál is nagyobb terület elnéptelenedett, ugyanitt a madár- és állatfajok sokasága fejlődött ki, ami önmagában is különleges. Mindez ahhoz a kuriozitáshoz vezetett, hogy az utóbbi években a katonai gyakorlóteret természetvédelmi területként tartják nyilván. „Natura 2000 Schutzgebiet”, hangzik a hivatalos megjelölése az érintett terület kétharmadának, már ami a madarak védelmét illeti. A gyakorlótér folyóiratában, a „TÜPL Rundschau”-ban a terep parancsnoka – az ő jellemzésére itt, e helyen viszont idézhetném Müllner tisztelendő gondolatait – igazában kételyek nélkül nyilatkozza: „Világosan megállapítható, hogy a gyakorlótér magas ökológiai értéke csakis annak katonai hasznosításával biztosított.”

A következő reggelen, mielőtt végleg elhagytam volna a Waldviertel szívében fekvő területet, azt, ahonnan az ember a biotópok kártékony faktoraként majdnem egészében eltűnt, s csak katonák alakjában maradt fenn, még egyszer elmentem Döllersheimbe, oda, ahonnan a történet valamikor ténylegesen a kezdetét vette. Pár éve a legkülsőbb déli peremnél fekvő Döllersheimet kiemelték a gyakorlótér fennhatósága alól. Mindenki megtekintheti az ember nem lakta helyet, Mindenszentekkor valóban zarándokok ezrei jelennek meg – közülük legtöbben a kitelepítettek utódai –, hogy halottaikra emlékezzenek a temetőben. Döllersheimből semmi sem maradt. Utacska vezet egy kis dombtetőre, a kanyar után egy házfalat pillant meg az ember, ablakából a mögötte növő fák ágai törnek magasba. Azután egy hegykúpon az egykori Szent Péter-templom, mellette a plébánia falmaradványai, szemben vele egy ház romjai, amelyen még éppen kisilabizálható a „Népiskola” felirat.

A háromhajós, késő gótikus csarnoktemplomnak hatalmas román tornya van, és a negyvenes és hetvenes évek között elkerülhetetlennek tűnő pusztulást, amely a többi templomot a gyakorlótéren utol is érte, úgy tűnik, itt néhány intézkedéssel sikerült elodáznia; a középső hajó fölé ideiglenes tetőt húztak. 1986-ban a templomromot Dr. Zak katonai püspök „béketemplomként” újrászentelte, és 1992-ben a gyakorlótér katonáit itt, ebben a béketemplomban iktatták be, ami számos környékbeli katolikusból haragos tiltakozást váltott ki, s e tény magát Müllner papot is olyan nyilatkozatra késztette, amelynek kapcsán megkért engem, ne ismételjem meg írásban, mert a szellem emberének szájából még akkor sem illendő, ha tökéletesen találó.

A román stílusú torony mögött táblát fedeztem fel: „A börtönökben és koncentrációs táborokban meghalt Waldvierteliek emlékére. 1988-as emlékévi.” A tábla szinte csupasz volt már, két hatalmas tuja majdnem teljesen eltakarta, és kibetűzni is alig lehetett. A templom mögött terül el egy nagy, a hadsereg csapatai által is gondozott temető, amely azonban e 2005. augusztusi napon inkább az elvadulás jeleit mutatta. Kerek 25 000 embert temettek itt el az évszázadok folyamán. Végigmentem a csalánnal magasan benőtt, öntöttvas kereszték sorain, hallottam a tücsköket és a madarakat, mentem a sötét felhőkkel tűzdelt ég alatt, égzengés közepette, amit nem a közeledő nyári zápor, hanem a mindennapos lögyakorlatok egyike okozott.

WERNITZER JULIANNA fordítása

A KULTÚRA VÉGÉRŐL TÉZISEK A MÍTOSZRÓL, KULTÚRÁRÓL ÉS KULTÚRIPARRÓL

1. Mítosz

Az emberek bizonyosan a mitikus időkben is különböztek az istenektől, ugyanakkor a legszorosabb kapcsolatban is álltak velük. Nem volt olyan gondolatuk vagy lépésük, melyet ne az istenek vagy istennők vezéreltek volna. Az istenek szó szerint rajta tartották kezüket az emberen. E védelem nélkül és a természeti erőktől való félelemből adódóan az ember folyamatosan annak a veszélynek lett volna kitéve, hogy az őrületnek esik áldozatul. A halálfélelem szorításában pedig a fejlődése vált volna lehetetlenné.

A külső természettel szembeni félelemhez az önismeret rémséges kezdete gyanánt az emberi természet fölött érzett iszonyat társult. Az emberi koponyát nemcsak egy sziklaomlás zúzhatta szét, ugyanez maga az ember is képes volt, ha segítségképpen kőhöz nyúlt.

Felebarátjával szemben védekezhetett – a gyakorlatban esetenként, elméletileg minden esetben –, a természet erejével szemben viszont védtelennek bizonyult. Azáltal azonban, hogy istenekkel népesítette be, nevet adott neki, aminek pedig volt neve, az még mindig hatalmasnak tűnt ugyan, de legalább nem volt többé túlerőben. Ez az akkoriban felfedezett képesség, névadás révén megfékezni a rémületet, ma is benne rejlik a nyelvben.

A természettel ellentétben az istenekkel lehetett beszélni, és az emberek alkuba is bocsátkoztak velük, még mielőtt egymással kereskedni kezdtek volna. Ez persze bizonytalan üzlet volt. Az ember úgy gondolta, egyezsége jutott az istenekkel védelmük árát illetően (íme, a védelmi pénz első formája), ám a természet mégis lecsapott rá. Úgy tűnt, túl keveset nyújtunk az isteneknek. De még mit kellett volna felajánlanunk, miután már a legfőbb árát is megfizettük azzal, hogy embereket áldoztunk fel?

Az a kibúvó, hogy megvásároljuk sorsunkat, reménytelennek bizonyult. Az istenekkel szerzett tapasztalat – időközben bizalmasan a régi isteneknek is nevezhetjük őket – oly mértékben rossz volt, hogy átváltottunk újabbak kitalálásának a kísérletébe, abban a reményben, hogy ők megfizethetőbbek lesznek. Ám bárhogyan is forgattuk a dolgot, az istenek tetszésük szerint rúgták fel a szerződést. Ezredszerre sem tettek semmit a vihar ellen, hajók mentek tönkre, emberek veszték oda, a túlélők pedig felfoghatatlannak tartották ezt.

Ember és isten mitikus kapcsolata, melynek lényege, hogy az embernek szüksége van az istenekre, míg azok megvannak az ember nélkül is, hogy az ember folyton ad, az istenek pedig csak elvesznek, a viszonzatszolgáltatás bármiféle garanciája nélkül, ez a viszony nem más, mint a kizsákmányolás alapvető modellje. Minél kevésbé hihetett az ember az istenekben, annál inkább megtanulta, hogy oly módon szedje rá a hozzá hasonlókat, ahogyan az istenek szedték rá őt. A modell sok ezer év óta egyszerre bizonyul az emberiség javát és kárát szolgálónak, ám a mitikus kényszervizonyt még mindig emberléptékűnek tekintjük.

Az emberek istenekhez való kötődése egyszerre volt bensőséges és korlátozó. Mivel a

közelükben lehettek, az emberek szerették az isteneket, hogy érzelmeik viszonzása az önkény alapjain nyugodott, azért pedig megvetéssel fizettek. E viszony önkényességét a maguk részéről megpróbálták oly módon kiegyenlíteni, hogy mind a földön, mind pedig az égen uralkodóra úgy tekintettek, mint szükségyszerűre és logikusra. Mihelyst a túlélés vágya teljesült, a biztonság vad igényévé alakult át. Míg eleinte a legnagyobb szerencsének számított, ha valaki természetes halált halt, mostantól az örök élethez ragaszkodnak. Az isteni önkénnyel az ember az ideológiai bizonyosságot állította szembe, azt a borzalmat, amivel szemben a mai napig nem tud egyetlen isten sem semmire menni.

A rendszerezési kísérletek, legyenek azok vallási, filozófiai, gazdasági vagy politikai jellegűek, mind erre a biztonságkényszerre vezethetők vissza. A mítoszt, az istenit logosszá csupaszították – ez lett az első logikai rendszer, melyet az ember létrehozott, s egyben a felvilágosodás első megjelenési formája. Szerencsétlenségére a korai felvilágosodás belefoglalta értelmezési rendszerébe az isteneket, ez viszont a későbbi, modern változat szemszögéből tűnt elfogadhatatlannak. Az ignoranciának nagy ára van: mivel a modern felvilágosodás a régít mint irracionálisat elveti, csak önmagát fogadja el racionálisnak, s elutasítja, hogy önmagán gondolkodjék, maga is irracionálissá válik.

A mítosz, mint az első tökéletes rendszer, mely egybefog isteneket és embereket, egyben az első gépezetnek is tekinthető, bár még az emberi elmékben lakozott, s ott termelte ki azokat az isteneket, amelyekre szükségünk volt. A mítosz nem csupán a felvilágosodás első alakja, hanem az ipar első formája is, az istenek pedig az első tömegtermékek. Mivel az a néhány régi isten sokba került, és mégsem voltak jók semmire, újakat tettünk meg isteneknek, melyek szintén használhatatlannak bizonyultak ugyan, ez azonban nem volt zavaró, hiszen félre lehetett őket dobni, s az istenek vásárán a legújabb példány is megszerezhető volt.

A mitikus korszak vége hasadt tudattal érte az embert. Azt még tudta, hogy istenek nélkül nem boldogult volna a világban, ugyanakkor már azzal is tisztában volt, hogy most viszont könnyebben boldogul nélkülük. Világos volt számára, hogy soha többé nem érezheti magát annyira lényeginek, mint korábban, amikor egy volt az istenekkel – s hogy örökké siratja majd ezt az állapotot. Hasonlóképpen tisztában volt azzal is, hogy boldogdot csinálna magából, ha továbbra is az istenekben bízna, nem pedig önmagában.

Azzal az elhatározással egy időben – s ez a görög antikvitás virágkorára esik –, hogy a továbbiakban önmagára épít, az isteneket pedig hagyja az égi homályba veszni, kezdetét veszi a kultúra kora, mely pontosan abban a században ér véget, amelyet az a meggyőződés jellemez, hogy a kultúra nem történeti jellegű – mint minden egyéb –, hanem örök. A kultúra kora tehát a huszadik században ér véget. A vég pillanatában minden és bármi kultúrává válik, a kultúra maga pedig szó szerint semmivé.

A kultúra vége a kultúripar kibontakozásának előfeltétele – utóbbi semmilyen értelemben nem felelős az előbbi felszámolódásában, amint azt a siránkozók sokáig állítani fogják. A maga idején a mítosz, isten és ember viszonyának univerzális érvényű rendszerre a felvilágosodás legmagasabb formáját jelentette. A maga idejében, az antikvitástól a huszadik századig a felvilágosodásnak nem létezett magasabb formája, mint a kultúra. Ez a képződmény azonban nem máról holnapra morzsolódott szét, részekre bomlásának folyamata a reneszánszban kezdődött, mégpedig a valamikori alkotóelemek, a vallás, a filozófia, a művészet, a tudomány önállósodásával.

2. Kultúra

A mítosz a túlélés segédeszköze volt, s miután e próbálkozás sikerrel járt, a világmagyarázat eszközeként is használhatónak bizonyult. Mindenre Isten volt a garancia, a hit kérdése mégsem vetődött fel. Az ugyanis csak akkor merül fel, ha annak a lehetsége is fenn-

áll, hogy nem hiszünk. Hit és tudás azonban a mítoszban még egyek voltak. Az ember megteremtette az isteneket, akik nélkül nem tudott volna túlélni. Túlélése volt az istenbizonyíték. Tudta, hogy az isteneknek létezniük kell, tehát hitt bennük.

A mítosz kora évszázadokon át tartott, a kultúra rá következő korszaka csupán két és fél évszázadot. Utóbbi a huszadik század közepével zárul, s Adornóban olyan filozófust talált magának, aki elsőként volt képes értelmezni ezt a véget.

A kultúra halott, halála pedig lehetővé tette a kultúripar létrejöttét. Hogy mi lenne a kultúripar, arra nézve az előítéletnek és a tudománynak olyan válasza van, mely helytelenül támaszkodik Adornóra, s amely éppannyira hamis, amennyire egybehangzó. Eszerint a kultúripar a kultúra korszerű, tehát iparosított formája lenne. Ez esetben a féligazság valójában minden ízében hamis. A kultúripar elődje és példaképe az új, fejlett iparnak, amely a régi iparágakra rákényszeríti a maga szabályait.

Mindenesetre a kultúripar ma gazdaságilag ellentéte annak, ami a negyvenes évek elején volt, amikor Adorno a nagyipar gazdasági függelékeként írta le. Nem csupán arról van szó, hogy maga is nagyiparrá fejlődött, hanem arról is, hogy előírja azt az irányt, amelyben az iparnak a maga egészében fejlődnie kell. Amit Adorno kultúriparként talált, akörül ott terjengett még a kultúra áporodottságának szaga, s a filozófus nem hagy kétséget afelől, hogy ennek többé semmi köze a voltaképpen kultúrához, mely halott.

Ami ma kultúrának tettei magát, nem több, mint hullakereskedelem. A halottnak nem szabad halottnak lennie. Ott, ahol az életet is csupán abban az esetben engedélyezik, amennyiben hasznossá tudja tenni magát, annak, ami halott, az a célja, hogy maga is hasznosíthatóvá váljék. Már a mítosznak sem volt szabad kihálnia. Ahelyett, hogy a régi-ek megfajtásán dolgoznánk, újakról fecsegünk, amelyek alatt többé szerencsére nem ezeréves birodalmak történetét kell érteni, csupán üdítőkre vagy slágerénekesekre vonatkoznak. S a halott kultúra sem áll sokkal jobban.

A mítosszal ellentétben a kultúra sohasem volt önálló, hanem csupán a különböző szellemi törekvések boltozata, egyfajta szellemi tetőzet. Ebben a szerkezetben azoknak az oszlopoknak jutott lényegi szerep, amelyekre a tetőzet támaszkodik, vagyis a vallásnak, filozófiának, művészetnek, tudománynak.

A vallást a felvilágosodás súlyosan megrongálta, tartó funkciója bizonytalanná vált. A tudomány korán önállósodott, s a termelés elemévé vált, míg a művészet és a filozófia későn szabadultak fel, s emelkedtek a nekik megfelelő vizsgálódási tevékenység – mégpedig a világ bemutatásának és értelmezésének – szintjére. A kultúra boltozata elveszítette tartóoszlopait, összeomlott, s törmelékei szanaszét hullottak.

Így azután a kultúra vége óta kultúrák ezreivel kell számolnunk, és senki nem akad, aki ne tartana igényt bár egy darabkájára: a kevés beszédűek a vitakultúrára, az élet becsapottjai a politikai kultúrára, a feltörekvők az étel-, a leköszönők az italkultúrára, a gyomorbeteg az asztal-, a tévénezők az olvasás-, a kolbászosbódé bérlője pedig a vállalkozáskultúrára. E megszámlálhatatlan kultúrarészecske között találjuk a kultúra nagyobb dimenziójú roncsait: színházakat, operaházakat, koncerttermeket.

Ezek ellenállnak annak, hogy akként működjenek, amik: múzeumokként. Ellentétben a múzeummal, amely műalkotásokat állít ki, amennyiben nemcsak számos műnek van birtokában, hanem elegendő kiállítási térnek is (ami ritkán fordul elő), ezzel ellentétben tehát a színházakban, operaházakban, koncerttermekben bemutatják a műveket. S ez jól van így, hiszen a színműveket, librettókat és partitúrákat nem azért írták, hogy csupán olvassuk őket. Ugyanakkor nem is azért keletkeztek, hogy folyamatosan újraértelmezzék őket.

A művek újraértelmezésének folyamata, a színészek, énekesek, muzsikások reprodukáló tevékenysége a 19. és 20. században erősödik. Az ipari kapitalizmus a neki megfelelő kultúrát hozza létre: az ipari munkások tömegéhez hasonlóan, mely tömegterméket állít elő, a reprodukáló művészek hada tömegével állítja elő az arra alkalmas művek értelmezését. E jelenség művészileg pontosan annyira jelentéktelen, mint gazdasági értelemben. Ezért is nevezik kultúrának ahelyett, hogy üzletnek neveznék.

Az elmúlt két évszázadban a kultúra nagyobb részét művészetreprodukciók alkották. Alkonyának e periódusában a kultúra ideológiai hatalommá vált: a szellem világában a szellemtelenség legfontosabb erejévé. A kulturális tetőzet, mely nem rendelkezett többé a maga tartóoszlopaival, a reprodukáló művész, vagyis a művészetipar új alakja számára paravánként szolgált. A művészetipar a kultúra mezébe öltözött, a valóságban azonban csupán annak oszló teteme.

A kultúra nem csupán a mítosz legyőzésének látott neki, hanem megsemmisítésének is. Eszköze a kétely volt, s az önmagával szembeni kétely hiánya végül őt magát számolta fel. Tudás és hit egységét, vagyis a mítoszt nem volt nehéz felszámolni. Mivel ezt az egységet ember hozta létre, a kétely nem maradhatott ki belőle. Miután tudásként önállósult, úgy hagyta maga mögött a hitet, mintha sose ismerte volna. Tudás és hit szétválása a mítosz vége és a kultúra kezdete.

Tudás és hit egysége azt jelenti: természet, isten és ember egysége. Ez hullik most darabjaira. A természet a tudás tárgyává válik, Isten a vallásévé, az ember pedig a művésztévé. Ehhez társul a filozófia azzal a feltételezéssel, hogy valaminek a gondolkodást és a gondolkodásról való gondolkodást illetően is illetékesnek kell lennie, ennyiben tehát mindenért felel, hiszen sem tudás, sem vallás, sem pedig művészet nem gondolható el gondolkodás nélkül.

A mítosz a túlélés szerveződése, a kultúra az életé. Kezdeteitől a végéig jellemzője marad, hogy élet alatt mindig csak az emberit érti. Hiányzik belőle a teremtménnyel szembeni tiszteltet, az életnek attól függetlenül való méltánylása, hogy milyen formát ölt, így voltaképpen az emberi élet megbecsülése is. Ez a kultúra barbár gyökerei: embertelen módon csak az emberrel foglalkozik, amit azután az ember saját embertelenségeként a gyakorlatban fenntart, ugyanakkor érzékel.

A kultúra arrogáns módon föléhelyezi magát a természetnek, sőt a vele való szembe-helyezkedésben határozza meg magát. Ezáltal annak belátása megy veszendőbe, hogy az ember része a természet történetének, ami pedig igen lényeges volna. Ugyanakkor a kultúra arroganciája nem véletlen: az ember a túléléssel kapcsolatos félelmek után az élet örömei felé fordul. Megtanulta, hogyan élhet településein a természet önkényétől való védelemben, azt is tudja, hogyan védekezzék az isteni önkény ellen, miközben megtisztítja tőlük saját világát. Egyszerre teljesen magára van hagyatva.

A kultúra kezdetének nagy teljesítménye az istenek kiűzése a földről a túlvilágra. Korábban nem létezett túlvilág. Akkoriban az istenek az emberekkel közösen lakták a földet. Az istenek világa ugyan nem volt látható, a fizikán túli régióban létezett mint metafizika. De mivé válnak az istenek a világon kívül? Vallássá. A filozófia pedig azt mondja: rossz metafizikává.

Innentől az evilág az emberek világa, a túlvilág az isteneké, a vallás a túlvilág tana. De mint minden a kultúra korában, a vallás is az élet, a társadalom szerveződését szolgálja. A vallás ege kísérleti terület, amelyen belül azzal próbálkoznak, ami a világi gyakorlatban még nem lehetséges.

Míg a mítosz régióspecifikus jelenség volt, a kultúra – mint azt a szólás később a zenéről állítja – nem ismer határokat, nem tűr korlátozást, a világ egészéhez szólónak véli magát. Az általános érvénynek ezt a felfogását a vallástól veszi át.

A vallás imperializáló ereje hatalmas. A posztmitikus vallások világvallások voltak, melyek mindegyike egyedülvalóként tettezte a maga istenét, és annak illetékességét az emberiség egészére kiterjesztette. Minden egyéb logikátlan is lett volna, hiszen a túlvilág birodalma csak végtelenként, Isten csak mindenhatóként képzelhető el.

A jól ismert, évszázados múltra visszatekintő istenek és istennők sokaságának radikális redukciója az emberiség történetének egyik legerőszakosabb racionalizálási aktusa, minden későbbi takarékosági lépés modellje. Az egyedülvaló Isten ugyanakkor a köz-

ponti hatalom megtestesítője és a hierarchia egy bizonyos fajtájának modellje, mégpedig annak, amely csupán egy személyt tűr meg a csúcson, a császárt vagy a királyt, aki egyébként mint Isten által állított regnál.

A kereszténység példászerűen megmutatja, hogy a monoteista vallások nem érvényesültek volna olyan gyorsan és diadalmasan, ha csupán egyes régiókon túlmenő érvénnyel bíró császári birodalmak modelljei lettek volna. Az Isten-ésszerűsítés dühe mögött a kereszténység esetében szociális ok is húzódott: a szegények és a rabszolgaságba taszítottak nem engedhették meg maguknak azt a sok Istent, melyeket a tehetősök szobrok formájában saját házaikban jelenítettek meg. A késő római birodalomban midőn a mítosz kora idejét múlta, presztízskérdéssé vált, hogy az istenek szobraik révén személyes tulajdonba kerüljenek, az istenszobrok létrehozása pedig virágzó gazdasági ágga fejlődött.

Ha tehát kezdetben a mítosz valamiféle gépezet volt, amely az emberek fejében tömegtermékként hozta létre az isteneket, történetének végpontján valóságos gépek hoztak létre istenszobrokat teljességgel preindusztriális módon. Ennek azonban még semmi köze nem volt a tömegeknek szánt sorozattermeléshez, nem is annyira technikai fogyatékoságból, hanem leginkább azért, mert nem ismerték és nem akarták megismerni a tömeg fogalmát. A mítosz korát rabszolgatartó társadalmak uralták.

A kultúra kora viszont kezdettől fogva ellene van a rabszolgaságnak. Az ehhez szükséges bátorságot a vallás adja a maga forradalmi hevületével, mely szerint Isten előtt minden ember egyenlő. A vallás, mely a mítosztól eltérően nem tehető felelőssé semmiért, ami a világban történik, bárkinek bármit ígérhet.

Az ígéretből, mely szerint Isten előtt mindannyian egyenlők vagyunk, az egyenlőség gondolata származik. Minden eszme közül ez a legradikálisabb, mely a mítosz korát követően utolérhetetlenül száguld végig a történelmen, sarkában a szabadság gondolatával. Őket csak nagy távolságból követi azután az igaz, a szép, a jó vagy a szolidaritás eszméje.

Az egyenlőséggondolat radikalitása abból adódik, hogy az ember nem fogadja el, hogy míg Isten előtt egyenlő a többiekkel, addig azok, akik fölötte állónak mondják magukat, nem tekintik magukat egyenlőnek. Az egyenlőség soha nem azt jelenti, mint a demagógok állítják, hogy az egyik ember egyenlő a másikkal, hanem hogy senki sem áll a többiek fölött. Az egyenlőséggondolat eme társadalmi értelme a történelem folyamán forradalmak révén valósul meg, nem csupán a politikai vagy társadalmi, hanem a gazdasági és technikai forradalmak révén. A kultúripar egy efféle technikai-gazdasági forradalom – társadalmi és politikai következményekkel. Úgy termeli az egyenlőség gondolatát, mint örökké azonosat.

A kultúra kora kezdeteit tekintve feudálisztikus, végpontját illetően pedig polgári jellegű. A kultúrával egyetemben a polgári társadalom is véget ér. A kultúripar már a poszt-polgári korszak jellemzője. Az emberek Isten előtti egyenlőségére vonatkozó keresztény ígéret elsősorban nem a feudalizmussal került ellentmondásba, hiszen a király és az övéi úgy tekintettek magukra, mint Isten által felkentekre, ennyiben vele egyenlőnek s embertársaik fölé emelkedőnek tartották magukat. A világi és egyházi hercegek nemesi egzisztenciája kimerült abban, hogy földbirtokok tulajdonosai voltak, lettek legyen azok országocskák vagy országok, ez pedig máig a legkényelmesebb és legbálgább életformák egyike, mely ezer évig tartott.

Nemesi származás híján az ember rákényszerült arra, hogy értelmesen éljen: alkudozva, termelve, művészetet és tudományt művelve, röviden: polgári módon. A létezés polgári módja oly mértékig fölényben volt a feudálissal szemben, hogy a nemességnek háborús erővel kellett levernie, amennyiben nem akart váraival és kastélyaival egyetemben megsemmisülni. Amit pedig a polgár leginkább gyűlölt a nemesekben, az azok elbizakodottsága volt: hogy egyenlőnek képzelték magukat Istennel. Ezért a feudalizmus megszűntetése a polgári felvilágosodás számára azt is jelentette, hogy leszámolnak Istennel.

A polgár lehozza Istent a földre, és törvénynek nevezi. Innentől fogva az emberek nem

Isten, hanem a törvény előtt egyenlők. A vallás leválik a politikáról. S miképpen a kulturális korszak kezdetén a vallás volt a vezető erő, a kultúra tartópillére, e korszak közepén a politika válik azzá. Mostantól az állam a menyneknek országa, s a törvény az Isten. A hűbérúrhoz hasonlóan, aki Isten helyét foglalta el, a polgár, aki a törvényeket megfogalmazza, a többiek felett uralkodik. Ennek ellenére az emberiség egy lépéssel tovább jutott.

Az Isten előtti egyenlőség eszmei jellegű. A törvény előtti egyenlőségnek még nincsenek materiális aspektusai, de kilátásba helyezi ezt az aspektust. Aki politikailag egyenlő, azt arra szólítják fel, használja a világi politikai szférát arra, hogy a társadalmi egyenlőségre törekedjék. A kultúra tisztje, hogy ezt a törekvést alantasként, anyagi természetűként denunciólja, minekutána a művészet, a tudomány és a filozófia búcsút vettek tőle. Így azután a kultúra valami majdhogynem vallásos képződménnyé szegényedik, mely pusztán azáltal határozza meg magát, hogy a valóság fölött lebeg.

Miután többé nem terheli a művészet, a tudomány, valamint a filozófia engedelmessége, a 19. és 20. században a kultúra többnyire csak a vezető rétegnek engedelmessékedik. A művészet legszélsőbb peremterületeiről toborozza az olcsót, a szennyet, a tudományról a még nem tudományos, propagandisztikus, a filozófia margináliáiról azt, ami még nem reflektált, ünnepi. Ezeket a hulladékokat kultúrjavakká nevezi ki, a kultúrélet pedig elfoglalja a szellemi élet helyét.

A kultúrjavaknak három alaptulajdonságuk van: csupán az üzlet céljaira felelnek meg, csupán a propaganda céljaira, illetve ideális esetben mindkettőnek. A kultúrjavak a későbbi kultúripari termékek prototípusait képezik, melyek teljességgel emancipálódtak a kultúrától. A kultúrjavak formájában a mindig azonos válik első ízben termékké, az, amiben a bárgyúság leli meg mindenkori kifejeződési módját.

3. Kultúripar

A polgári forradalom lehozza Istent a földre, törvénynek nevezi, és minden embert egyenlővé tesz a törvény előtt. Az ipar megfosztja Istent a végtelenség, a mindenhatóság és az örökkévalóság tulajdonságaitól, s a gép végtelen állóképességének, valamint a tőke teljhatalmának köszönhetően termékek végtelen mennyiségét hozza létre egy magát Istennek képzelő emberiség számára. S miközben az ember átadja magát az illúzióknak, hogy leigázta a földet, az ipar túlnő rajta. Ellenszolgáltatásként viszont – legalábbis a világ bizonyos részein – az ipar oly gazdagon ellátja az embert, ahogyan nyomorúságos története folyamán még soha nem látták el.

Az iparnak köszönhetően a polgárság gazdasági tekintetben hatalomra tett szert, és megfoszthatta volna a feudalizmust a hatalmától, ha óhajtotta volna. Ám mivel intellektuális és gazdasági vonatkozásban a polgár évszázadokon át alávetett helyzetben volt az arisztokráciával szemben, mivel oly sokáig volt az utóbbi visszaéléseinek áldozata, engedelmissé vált iránta, és mit sem tartott kívánatosabbnak, mint a hozzá való idomulást.

A polgári kultúra, illetve egyáltalában az évszázad kultúrája így egyetlen grandiózus imitációvá változott. A pénzhez ragaszkodó polgár nem csupán arra volt képes, hogy egészében megvásárolja a feudalizmus kultúráját, mégpedig különböző stílusok formájában, a romantikától a klasszicizmusig. Mihelyst birtokukban volt, tetszés szerint keverhette is azokat. Ez az oka annak, hogy a polgári kultúra egyben mindig kínos és nevetséges is. Ez a körülmény készítette a polgári művészetet arra, hogy szakítson a polgári kultúrával. A művészet és a kultúra közötti törés pedig példátlan az újabb kori történelemben. Az eredmény az esztétikai modernség, s majdnem vele egy időben a kultúripar létrejötte.

A polgár, aduként használva az ipart, gazdasági értelemben meghódítja a világot, és beleolvad a gazdaság szférájába. Ugyanakkor büntudata van amiatt, hogy kulturálatlan

és szellemtelen. A kultúra számára mindig az arisztokratáké, miközben a valóságban a feudalizmus kulturális tartalmát régen felérték, a keletkezett űrt pedig háborúval töltötték ki. Az első világháborúban a feudalizmus végül darabjaira hullott.

Ezt követően parázsló romok formájában a kultúra rövid ideig még fennmaradt. Végzetes örökség a polgár számára, aki az európai monarchiák korának leköszöntével a vágyott kulturális uralmat is meg akarja szerezni. S mivel kultúra révén többé nem lehet államot alkotni, kultúremberré nevezi ki magát. Így hát a kétszáz éves kulturális korszak végeztével, annak szellemalakjaként feltűnik a kultúremler, egy kultúrnép része, egy kultúrnemzet tagja. A polgár mint kultúremler nacionalistává vagy rasszistává válik, így aztán nem a történelem virágaként, hanem vadhajtásaként végzi.

A második világháborúban a polgárság önmagát semmisíti meg, s ezzel együtt hirtelen a kultúra kora is véget ér. A posztpolgári kor embere új, posztkulturális korszakot hoz létre, melyet a civilizáció korának neveznek. A valóságos szocializmus végével, mely a nevelés diktatúrájaként inkább kulturális, mint gazdasági kísérletnek tekinthető, s éppen ezért vallott kudarcot, a kapitalizmus új intenzitáshoz, valamint új iparhoz jut, melynek prototípusa a kultúripar.

Nem az a figyelemreméltó, hogy a kapitalizmus az egész világot meghódítja, hiszen mindig is nemzetközi volt, inkább az, hogy a társadalmat és az egyes embert teljességgel megragadja és mélyrehatóan megváltoztatja. Önmagán kívül semmit nem tűr meg többé, s ennek az uralmi formának a kultúripar az eszköze. Egyszerre szigorú és engedékeny, élvezet és sivárság, röviden: sivár élvezet.

A 20. század első felében a kultúripar ideológiailag erőteljes volt, gazdaságilag azonban gyenge, ma viszont a belőle kiinduló iparral egyetemben technológiai és gazdasági értelemben is vezető pozícióban van. Az ipar régi formái imitálni próbálják attól való félelmükben, hogy reménytelenül lemaradnak vagy éppenséggel kihalnak.

A 19. századi ipar a kor filozófiájával ellentétben az értékek teljes átértékelődését eredményezte. Az ipar igazi materializmusként állította magát szembe az erős mint örök győztes nietzschei istenítésével, valamint a kizsákmányoltak történeti szubjektumokként történő marxi idealizálásával. E materializmus igazságigénye azonban voltaképpen kimerül a nyereségigényben.

E gondolatnak megfelelően az ipar bármit előállíthat, mégpedig korlátlan mennyiségben és alkalomról alkalomra olcsóbban. Csak egyetlen krízist ismer: az alacsony forgalmat. S mivel ez minden esetben beköszönt – hiszen előbb-utóbb minden áruból túl sok lesz –, a kultúripar bevált példájának megfelelően az új ipar felkészül a krízisre, mégpedig ipari megoldásokkal, melyek szükségszerűen a társadalom egyre intenzívebb iparosodásához vezetnek.

A termék semmi, ha nem veszik. Az embernek pedig, akire még soha nem lehetett számítani, legalább vevőként megbízhatóan kell funkcionálnia. Ezért az ipar vevőkörré alakítja az emberiséget, ami mindenesetre emancipálódást jelent annak nacionalista és rasszista meghatározottságához képest.

Az ipar nem fejlődhetett volna a kapitalizmus nélkül és fordítva. Ipar és technika ehhez hasonló módon vannak egymásra utalva. A technikai újítások az ipar legfontosabb parancsához igazodnak, melynek értelmében az árut úgy kell kitalálni, hogy a lehető legtöbb fogyjon belőle.

A régi nagy felfedezések, mint a villamos és a mozi, szolgáltatták a példát. Az ipar nem nyugodott addig, míg mindenkivel meg nem vásároltatta a maga villamosát, az autót és a maga moziját, a televíziót. Ez azonban még az ipar korai történetéhez tartozik, amikor elsődlegesen gazdasági tényezőnek tűnt. Ma pedig nem más, mint társadalmi tényező, az ipari folyamat a legmélyebben meghatározza a társadalmat. Ezért aztán ma az ipar az egyetlen még hatékony történelmi erő.

Az ipar mindent materializál, az embereket is tárgyasítja, s trivializálja Istent és a világot. Az örök Teremtő egy idényre szóló bálvánnyá válik, a háború, mely népeket emészthetett volna fel, fegyverkezési iparrá, melynek nincs már szüksége a háborúra – enélkül is épp olyan jól értékesíti termékeit. A szabadság szabadidővé alakul, mely fölött a szabadidőipar szigorúbban rendelkezik, mint a klasszikus ipar tette a munkaidő vonatkozásában, a szerelem pedig olyan viszonyá alakul, melynek alakításával kapcsolatosan a médiaipar több tippet ad, amint ahány kapcsolat egyáltalában létezik. Az ember arra rendezkedik be, hogy azt is értékesítse, amit korábban a titkos lelki életéhez tartozónak gondolt, mégpedig a médiában, mely arra specializálódik, hogy az állítólagos legbensőbb tartalmak kisajátításával üzleteljen.

Ott beszélnek felháborodással az élet átkapitalizálódottságáról, valamint a társadalom teljes üzletiesedéséről, ahol alapjában véve iparosodásról van szó. Ennek eredményeit nem ritkán posztindusztriális valóságként érzékeljük, ami abból adódik, hogy az előrehaladott iparosodás láttán az ipart önmagában álló jelenségként már nem érzékeljük. Mióta az iparosodás technikailag lehetségessé vált, többé nem tartóztatható fel, s az emberek akarata ellenére is érvényesül. Ez fenyegetően hangzik. Másfelől azonban: az iparosodást, az ipari kapitalizmust megelőzően az emberi akarat nem volt más, mint a hűbérúr akarata, ami az emberiség többi részét illetően nem volt éppen üdvösnek mondható.

Adorno már akkor a kultúripar értelmezésével foglalkozott, amikor az az Egyesült Államokban első virágzását élte. Hogy mivé nőheti ki magát, azt a negyvenes évek elején nem lehetett látni, mint ahogy azt sem, hogy a kultúra egészében kihalófélben van. Negyedszázaddal később egyébként Adorno félreérthetetlenül leírja, hogy a kultúra – ideértve az őt illető kritikát is – nem más, mint hulladék.

A művészet és a kultúra egyszer s mindenkorra összeomlott, a kultúra, mely valaha a művészetek tetőzete volt, most egy rakás ócskavasként hever előttünk. Egy hatalmas iparág, egyfajta új iparművészet, melyet a magukat kultúrnemzeteknek tartó országok önkényesen szubvencionálnak, ezt a hulladékot mint kultúrjavak halmazát tolja a nemzetközi nyárspolgárság felé, melynek számára egyre több ünnepi játékot, múzeumot s – a fogékonyak kedvéért – előregyártott avantgardistát varázsolnak elő a semmiből. A nyárspolgár, e világ becsapottja, a már mindig művészetidegen és tudományellenes, újra rászededetik: most, hogy már halott, átengedik neki a kultúrát.

Ennek semmi köze a kultúriparhoz, még ha a kultúrfilozófusok és kultúrszociológusok folyamatosan az ellenkezőjét állítják is. Ők és az általuk informált közönség olyan kultúrát képzelnek el kultúripar gyanánt, mely oly mértékig elüzletiesedett, hogy már csupán áru formájában létezik. Ez az előítélet, mely kedveltségéből adódóan ítéletté emelkedik, nem állja ki a próbát. A kultúra és a művészet régóta nem ismernek más formát, mint az áruét. Még a „tisztá műalkotások is” – mondja Adorno –, „melyek a társadalom árujellegét már azáltal tagadják, hogy saját törvényeiket követik, ugyanakkor mindig egyben áruk is voltak”.

A régi ipar befogta az embert, ugyanakkor pár óra szabadidőt mégis hagyott számára. Az új ipar viszont ellazítja, felszabadítja a nehéz munka terhe alól, de soha nem engedi el. Az iparnak ez a formája egységesíti a munka és a szabadidő szféráit, s a társadalom tökéletes zárttságát eredményezi, melyben az egyes ember mégsem bezárva, hanem – nem is teljesen alaptalanul – szabadnak érzi magát. Aki nem pillanthat többé túl a szűk horizonton, az nem is fogja annyira szűknek találni.

Míg a munkanap tíztől tizenkét óráig terjedt, és a fizetség nyomorúságos volt, a szűkös szabadidőt még nem lehetett iparilag megszervezni. Mára a szabadidő gazdasági és ideológiai strukturálása oly mértékű fejlődést ért el, hogy a munkafolyamat példaképpül szolgál. A viszonyok illetően megfordítása a kultúripar műve.

Egy olyan ipar, melyet a szabadidőre is méreteztek, arra buzdítja az embereket, hogy

találékonyak, flexibilisek, elégedettek és boldogok legyenek. Miközben erre törekszenek, arra sarkallják őket, hogy tegyék meg munkamoráljukká ezt a hozzáállást. Nem kevesen azok közül, akik találékonyan, flexibilisen, elégedetten és boldogan dolgoznak, félnek attól, hogy többször hagyják el munkahelyüket, mint ahányszor föltétlenül szükséges, mégpedig a szabadidőhöz kapcsolódó kényszerek miatt.

A kezdetekkor nem nézték ki a kultúriparból, hogy van benne erő továbbfejleszteni a klasszikus ipart – melynek pusztá reklámjaként mutatkozott –, mégpedig oly mértékben, hogy a társadalom egésze ennek az átalakulásnak a kerekei alá kerül. Ám már a rádió magán hordozta az eljövendő ipar alapvető ismérveit. Szemben a hagyományos elektromos eszközökkel, a rádiókészüléknek nincs haszna, szüksége van programra. Ennek a sémának (készülék és program, ahogyan ma mondanánk: software és hardware) megfelelően működik az a fejlett ipar, amely Új Technológiaként mutatkozik.

A rádió abban a tekintetben is prototípusnak tekinthető, hogy olyan termék, amely bevallottan a világ minden vevőjéhez szól, azzal a csábító üzenettel, hogy azért kell megvásárolni, mert hallatlan újdonságot jelent, mely ráadásul mindenki számára elérhető. A készülék tulajdonosa pedig, akinek lakása most a szünet nélküli, professzionális szórakozás helye, az ideális korszerű munkás prototípusává válik, akinek mobilitása abban tetőzik, hogy munkahelyévé teszi a lakását.

Éppen készülék és program kettőssége rejti annak a dinamikának a titkát, amelynek segítségével az ipar a társadalmat magával ragadja. A készüléknek, mely fáradhatatlan, olyan programra van szüksége, amely sohasem ér véget. Ez pedig olyan zeneipart követel meg, amely szakadatlanul gondoskodik az utánpótlásról. Ezáltal olyan zene jön létre, mely erőteljesebben mechanizált és szabályozott, mint maga az ipari folyamat, s attól hatásos, hogy a zenei struktúra primitivitása a hallgató számára örömforrásnak bizonyul. Élvezetét leli abban, hogy a zene, vagyis a szórakozás még inkább eltompítja, mint a munka. Így válhat a munka újra örömmé. Ez mindenesetre haladás a nemzetiszocialista tömeggyilkosok ígéretéhez képest, mely úgy hangozott, hogy a munka szabaddá tesz.

A zeneipar, melyet a rádióprogramok ellátása céljából hoztak létre, nem szűkíthető többé eredeti céljára. Hanglemezek, hangkazetták, CD-k formájában önálló programként emancipálódik, s egyben arra sarkallja a megfelelő iparágakat, hogy állítsák elő a szükséges készülékeket. Az a tény, hogy egy dolog véghezviteléhez kétféle iparágra van szükség, felkelti a reményt, hogy a piac telítődésének pillanata a végtelenségig kitolható.

A zene – s ezáltal persze a kultúripar – másik nagy vívmánya, mely mintaképszerűen hat, az elavulás kíváncsú sajátságaként való feltűntetése. A zeneiparnak sikerül tömegméretekben létrehozni a mindig ugyanolyan folytonosan változó variánsait. Ám ennek természetében rejlik, hogy már létrejötté pillanatában elavult. Éppen ezért sóvárog a fogyasztó máris a következő változat után, bár épp hogy szembesült a legutóbbival.

Ha az ipar régi formájának azt róttuk fel, hogy szándékosan csökkentette termékeinek tartósságát, akkor az újjal kapcsolatosan el kell ismernünk, hogy a legkisebb technikai fejlesztést is olyan fejlődésként értékeli, mely a régi terméket megsemmisülésre kárhoztatja, amelynek a vevő örömmel veti oda. Ezt követően pedig az új termék dicsőségét zengeti, hangosabban, mint bármelyik reklám, és el van ragadtatva attól, hogy az – ahogy mondani szokták – mindenre képes.

Legeredményesebbnek mindenesetre a vevőre vonatkozó felfogásával mutatkozik a kultúripar. Az egészséges, vásárlóerejüket soha el nem veszítő vevők utáni beteges vágyból nem a lehetséges vevők vásárlóerejének növelésén való fáradozás következik, ami azt jelentené, hogy megnyerjük őket, hanem a termékek olcsóvá tételét hozza, hogy bizonyos mértékig bárki szóba jöhessen vevőként.

TÖRÖK DALMA fordítása

AZ EREDETI MEGJOBBÍTÁSA

„Az ennyire tudatosan felépített, koncentrált költemények fordítása jámbor álom lehet, de álom csupán.” Ezt a mondatot 1857-ben Charles Baudelaire írta le Edgar Allan Poe verseiről. Az igazság azonban az, hogy négy évvel korábban lefordította Poe leghíresebb versét, a *The Raven*-t [A holló]. Prózafordításról volt szó, ami azt jelenti, hogy a rímek, a metrum és a ritmus is veszendőbe ment. Baudelaire bizonyos értelemben elnézést kért ezért, amikor azt állította: a prózai forma alkalmazása versszövegre iszonyúan sok hiányosságot eredményez, a „rímekbe szedett majmolás” azonban még ennél is rosszabb volna. Az eredetihez való hűség és a teremtés szabadsága között Baudelaire nem látott másik járható utat. Amit viszont lehetségesnek tartott, az a prózai szövegek átvitele. Ő maga Poe majd’ mindegyik elbeszélését lefordította, s ezeket a fordításokat Franciaországban ma is sokat olvassák.

Néhány évvel Baudelaire szkeptikus erőfeszítéseit követően Stephan Mallarmé jelentette meg a maga *The Raven*-fordítását. Őrizkedett a „rímekbe szedett majmolástól”, olyan prózaváltozatot adott, melyben sok asszonánc fordult elő, és amely egyértelműen jelölt szabad ritmussal rendelkezett. Egyben támaszkodott Baudelaire prózafordítására, melyet utóbbi csak segédeszköznek tekintett, egyúttal a francia olvasóknak nyújtott információnak is, nem pedig poétikai jellegű átvitelnek. Mallarmé verziója az eredetihez képest bizonyosan hiányos, mindenekelőtt szegényesebb: nincsenek szóvégi rímek és nincs metrum. Másfelől viszont gazdagabbá teszi az eredetit, miközben átalakítja, mert képes arra, hogy hozzáadjon valamit saját költői erejéből. „A melankólia halotti harangjai”, melyek zúgását Baudelaire Poe soraiban hallani vélte, Mallarmé poétikus prózájából talán még komorabban szólak.

Azt mondtuk, Baudelaire nem riadt vissza attól, hogy Poe-elbeszéléseket fordítson. Le-nézhetjük ezt a munkát egyszerűsége miatt, le kell azonban szögeznünk, hogy a prózai szö-vegeknek is megvan a maguk ritmusa, és hogy a szóválasztás e szövegek esetében gyakran kényes kérdés. Poe „rendkívüli történeteinek” mai kiadásai szisztematikusan jelzik azokat a hibákat, amelyeket Baudelaire a fordítás során ejtett. Senki nem tökéletes, még egy fordító sem. A valamikori tévedések másfél évszázad távlatából jelentéktelennek tűnnek, nem csorbítják Baudelaire irodalmi érzéke iránti csodálatunkat, ahogy Poe nyomait fürkészte. Sokkal érdekesebb annak a hangnemnek a vizsgálata, melyre Baudelaire saját nyelvén rálel. Ebben mutatkozik meg, hogy bizonyos történetek hihetetlen vagy borzongató jellegét gyakorta külön hangsúlyozza, míg Poe mindenekelőtt a részletek hihetőségére és helyessé-gére ügyelt. Egyik leghíresebb elbeszélésében, mely *A Descent into the Maelström* [A Maelström poklában] címet viseli, egy bizonyos helyen a „természetellenes kíváncsiság” kifejezés tűnik fel. Baudelaire a „természetfeletti” kifejezést használja a maga fordításában, amit felületességből adódó hibának is tarthatnánk – mindenesetre szignifikáns. Az angol *unnatural* „természetellenesként”, vagy még inkább „abnormálisként” adható vissza (franciául *anormale*), a „természetfeletti” mindenképpen hibás.

Körülbelül száz évvel Baudelaire után Julio Cortázar argentin író fordította Poe elbe-széléseit spanyolra. Ha összevetjük ezt a spanyol változatot a Baudelaire-féle franciával,

világossá válik, hogy Cortázar ismerte azt, s hagyta is magát megihletni általa. Ugyanakkor birtokában volt annak az erénynek, mely fordítók esetében elengedhetetlen: a pontos-ságnak. A *Maelström*-elbeszélés említett szöveghelyét illetően nem hagyta magát tévútra vezetni: a spanyol nyelvű szövegben nagyon helyesen „curiosidad anormal”-ról van szó, mely az én-elbeszélőt jellemzi. Ez is szignifikáns. Cortázar Baudelaire-rel ellentétben a szárazabb, lakonikus elbeszélésmódot részesíti előnyben, mely egyáltalán nem áll rosszul Poe történeteinek. Bebizonyosodik tehát, hogy az irodalmi fordításoknak nem kizárólag az eredetihez lehet és kell kapcsolódniuk, hanem ahhoz az irodalmi kontextushoz is, amelyhez a fordító tartozik, annak saját, kortársi horizontjához. Cortázar számos elbeszélést írt, melyeket jobb híján a „neofantasztikus” jelzővel illetett, hogy elhatárolja magát a rémromantika minden formájától. Baudelaire viszont egy bizonyos fekete spiritualitásnak adta át magát verseiben – már maga *A romlás virágai* cím is jellemző –, mely Poe-fordításaira is befolyással volt, még ha csak a nüanszokat illetően is. A jó fordítások részévé válnak az adott irodalom történetének, ez esetben a francia irodaloménak. Az eredeti művekhez hasonlóan a fordítások esetében is beszélhetünk olyanokról, amelyek évszázadokon át részét képezik a hagyományozódó irodalomtörténetnek, s olyanokról is, melyek gyorsan eltűnnek belőle.

Sok fordítónak, aki munkájával kapcsolatosan nem rögtön az irodalomtörténetre, hanem előbb a napi betevőre gondol (s ez volt a helyzet mind Baudelaire, mind pedig Cortázar esetében), szembesülnie kell az eredeti szöveg fogyatékoságaival. Az ember nem mindig fordít mesterműveket, sok fordító kényszerül arra, hogy rossz irodalommal bajlódjék. Az eredeti hibáinak korrigálása a könyvkiadásban teljességgel magától értetődő, szóra sem érdemes mozzanat. Sok szerző hálás külföldi fordítóinak, lektorainak és korrektoraiknak, mivel segítenek neki abban, hogy javítson szövegén. Ha Michel Houellebecq összekeveri Otto Mühl Hermann Nitsch-csel, az Franciaországban senkinek sem tűnik fel, Németországban és Ausztriában azonban kritikusok hada bök ujjával a kérdéses szöveghelyre. Ezek a korrektúrák olyan dimenzióba tartoznak, melyet sokan – köztük Houellebecq – lényegtelennek tartanak. Sikeres korrektúrát követően a fordítás egyszerűen kicsit gördülékenyebb, ez minden. Van azonban egy másik, kevésbé szembetűnő szempont, melynek nem a tudálékossághoz van köze, hanem ahhoz a koncentrált munkához, melyet a fordító a nyelvben visz végbe. Az elbeszélő nem pusztán ír, hanem helyzeteket és jellemeket talál ki, a költő nem csupán kifejezéseket csiszolgat, hanem képeket hoz létre és ritmust indít útjára. A fordító semmit nem talál ki, leszámítva a szavakat, kifejezéseket, mondatokat. Az ő alkotó energiái teljességgel feloldódhatnak a nyelvben. Az eredeti keletkezésének folyamatában e két aspektus többnyire nem válik el egymástól, a nyelvi és a tartalmi létrehozás folyamata párhuzamosan zajlik, egyikük erősíti vagy kiváltja a másikat. A szerző csak a munkafolyamat későbbi szakaszában fordulhat teljességgel a nyelvi vonatkozások felé, ekkor azonban a kép vagy az alak már készen áll, s gyakran nem lehet visszamenni egy ötlet kipattanását megelőző fázisba, ha nyelvileg már érvényt szerzett magának.

Jorge Luis Borges egyszer megjegyezte, hogy elbeszéléseit fordítók számára írta: ezek a szövegek egyben partitúrák, a fordítók pedig az ő ideális, azaz kreatív olvasói. Ha egy irodalmi szöveg valamiféle partitúra, akkor a fordító előadóművész, a zongoristához vagy olyan énekeshez hasonlítható, aki Mozart vagy Schubert papír-teremtményeit hangzásra bírja. Természetesen csupán hasonlatról van szó, s minden hasonlat sántít. Ám nem kevés közös vonást is találunk: a fordítás a zenei interpretációhoz hasonlóan lehet virtuóz vagy lagymatag, az értelmező beleélheti magát az eredetibe vagy kezelheti azt bizonyos távolságtartással, gyorsíthatja vagy lassíthatja, intenzívebbé teheti vagy gyengítheti, lehet pontos vagy pontatlan, maníros vagy visszafogott...

A versszövegek különösen igénylik a fordító teremtő erejét. A költők gyakran hoznak létre szélsőségesen egyéni nyelvet, mely a hétköznapiétól nagy mértékben különbözik, sőt azzal szemben is állhat. Egy költői nyelv megértéséhez általában nem elegendő, hogy jól beszéljünk egy nyelvet, mondjuk a franciát vagy az angolt, hanem éppen az adott szerző magánnyelvét kell elsajátítanunk, ennek pedig nincsenek szabályai és nem tanulható az iskolában. A századok folyamán a legkülönbözőbb irodalmakban mutatkozott meg, hogy a költőknek gyakran sajátos érzékük van idegen nyelven alkotó kollégáik műveire. Ez lehetővé teszi számukra, hogy legyőzzék az idegen nyelvek állította határokat, bár azokat illetően nem rendelkeznek többel, mint felszínes ismeretekkel. Az általuk végrehajtott olvasás és megértés – sőt sok esetben maga a fordítás is – úgyszólván e korláton túlmenően zajlik. Nem németről spanyolra vagy franciáról németre fordítanak, hanem Heinrich Heine nyelvéről José Emilio Pachecoéra vagy Baudelaire-éről Stefan George nyelvére. Van olyan, hogy poétikai rokonszenv, ez pedig nyelvi és nem szükségszerűen személyes természetű. Maga a megértés sem annyira a vonatkozó szabályok révén megy végbe, inkább a gyakran ismételt olvasás révén, a hatásnak való önalávetés, végezetül pedig az identifikáció révén, mely átalakuláshoz vezethet.

Ily módon a fordításnak különböző hagyományai alakultak ki. Nem lehet eltekinteni például a Shakespeare-sonettek fordításainak számától a német, de sok más nyelvben sem. Az egyes fordítások hatnak egymásra, nem csak az eredeti íródik tovább, melynek keletkezése évszázadokkal marad mögöttünk, hanem a fordítás is. Ideális esetben Shakespeare fordítói nem irigykednek egymásra, hanem segítségére vannak egymásnak abban, hogy a saját nyelvben olyan Shakespeare-sonett jöhessen létre, mely végül méltó a régi, idegen eredetihez, vagy ki tudja: akár túl is szárnyalja azt.

Az oly élesen körvonalazott, annyira egyéni szövegek mellett, amilyenek Shakespeare vagy Baudelaire szövegei, nyilván olyanok is vannak, amelyeknek eredetije homályos, és a fordítás története folyamán egyre inkább a bizonytalanba csúszik. Példaként *Az Ezeregyéjszaka meséi* említhetők, melyek hagyományozódása bizonytalan, az arab irodalom belüli tekintélye pedig nem nagy. Ha sarkítva akarunk fogalmazni: a partitúra ebben az esetben üres. Az értelmező azt teheti, amit akar. Sok európai olvasójuk számára e történetek a keleti érzékenység és bölcsesség tökéletes példái, a fordítók pedig mindig újra megragadták a lehetőséget, hogy fantáziájukat és nyelvi képességeiket (vagy gyengéiket) hozzáadják az eredetihez. Ebben az esetben is hosszú, komplex fordítástörténettel kell számolnunk, mely végül *Az Ezeregyéjszaka meséinek* kitalálására fut ki.

Ami a biztosított szövegeket illeti, amilyenek Shakespeare-éi is, azokkal kapcsolatosan minden lazaság ellenére mindig újra a szöveghűség kérdése vetődik fel, s mint tudjuk, ennek kifejezési formája nagyon különböző lehet. Talán jobb lenne eleve másik szót használnunk, mondjuk, a „megfelelés”-t. A fordítás a maga eszközeivel válaszol az eredetire, mely már azáltal, hogy (a megértés számára) adódik, kérdez. A fordítás pedig a maga válaszával meg akar felelni az adottnak. Világos, hogy ebben a témakörben soha nem jutunk objektív döntési kritériumokhoz. A megfelelés olyan aktus, mely mindig újra végrehajtandó és ellenőrizendő. Másfelől viszont az elővigyázatosságnak nem kell megakadályoznia bennünket abban, hogy fordítói teljesítményekkel és mulasztásokkal kapcsolatosan állást foglaljunk. Bármely eredeti szöveg minden lehetséges módon használható. Az *anything goes* elve olyan közhely, mely nem ment fel az alól, hogy a saját fejünkkel gondolkodjunk. Vannak fordítók, akik a szöveg eredetijét ugródeszkaként használják, hogy könnyebb legyen az elrugaszkodás. Szívük joga, ugyanakkor fel kellene tenniük maguknak a kérdést, hogy itt még mindig fordításról van-e szó, eltekintve persze attól a másik kérdéstől, hogy mennyit ér saját nyelvi művészetük.

A szigorú szóhűség, az eredetivel szembeni távolságtartás hiánya a legkülönösebb eredményekre vezet. Amikor 2001 őszén Melville *Moby Dick*jének egy új fordítása jelent

meg, vita bontakozott ki körülötte, melyet a megjelenés kusza előtörténete váltott ki. Friedhelm Rathjen, aki már a fordíthatatlannak tartott *Finnegans Wake*-kel is megpróbálkozott, nem értett egyet azzal a feldogozással, amelyet Matthias Jendis hajtott végre „az ő” *Moby Dick*-jén, s a vita végeztével a Hanser kiadó Jendis egészében új fordítását jelentette meg, miközben Rathjen verziójának részleteit egy irodalmi újság hozta le. Kezdeményezésének igazolására Rathjen előszeretettel használja a régiesen hangzó „hív” kifejezést. Egyrészt azt a felfogást képviseli, hogy a fordítónak mindig tiszteletben kell tartania az idegen szöveget, annak hőbortosságaival és tévedéseivel egyetemben, tehát semmiképpen nem szabad javítania azon, ami „rossz”. A *Moby Dick* esetében ez oda vezet, hogy Melville egy helyesírási hibáját – a „Specksynder” hollandból származtatott helyes alakja „Specksnijder” – a fordítás megismétli, Jendisé is. Halott szerző nem tiltakozhat, sem a rossz fordítás, sem pedig a rontó javítások vagy a jó szándékú, „megfelelően hibás” fordítások ellen, amilyenekkel Rathjen szolgál. Másfelől az eredetivel szembeni távolságtartás hiánya a német nyelv elidegenedését eredményezi, ami az angol nyelv vonatkozásában egyáltalán nem ugyanabban a mértékben illik a kiinduló szöveghez. Voltaképpen éppen ezzel a „hív” fordítás válik igazán hűtlenné az eredetihez. A próza ritmusának az a könnyedsége, mely az amerikai *Moby Dicket* minden nyelvi hőbortja és shakespeareizmusa ellenére jellemzi, alul marad a gyötrődve előrehaladó szöveggel szemben, a teremtő lendület a szó alkimistájának nyelvi laboratóriumában megy veszendőbe. Minden pontossággal és megfontoltsággal szemben – amely nélkül egyetlen fordító sem boldogul – Matthias Jendis a maga fordításában inkább óvni kívánta ezt a teremtő lendületet. Jendis tiszteletben tartja a már az eredetiben is gyakran középkorias nyelvi szokásokat, ennek ellenére az olvasás során nem támad olyan érzésünk, hogy a szöveg a mienktől teljességgel különböző korszak terméke lenne. A fordító újra és újra megtalálja a középutat a historizáló utánérzés, valamint a teremtő spontaneitás között. Ez különleges rátermettséget igényel, melynél a szabályok és normák nem sokat segítenek (ahogyan a kreatív írást tanító iskolák sem garantálhatják jó szövegek megírását). Melville gyakran él a *blank vers*-sel, de ezt oly hirtelen és szeszélyesen teszi, hogy nem adódik belőle voltaképpeni metrum. A fordító, aki alkalmasint tudatában van ennek a tényállásnak, és bármely mérészségre készen áll, tehetsége szerint hozzájárul ahhoz, hogy rend képződjék az óceán módjára háborgó szövegben.

Forgathatjuk a kérdést, amerre kedvünk tartja: az eredetihez való hűség a szó szigorú értelmében véve nem létezik. Így vagy úgy, a fordító rá van szorítva arra, hogy nyelvtelentővé váljék. Saját útja ugyanis párhuzamosan fut a szerzőével (ebben az esetben Melville-ével), ugyanakkor egyszerre áll kapcsolatban a jelen német nyelvállapotával, valamint azzal a sajátos nyelvvaltozattal, melyet tevékenysége pillanatában, annak révén ő maga alakít ki. Nem csupán arról van szó, hogy az idegen szöveghez képest kisebb vagy nagyobb távolságból szól, hanem arról is, hogy része annak a kontextusnak, melyben műve – fordítása – végül megjelenik. Rathjen *Moby Dick*-fordítása sok archaizáló jegyet hordoz, mégsem mondhatjuk, hogy a 19. századi nyelvet reprodukálná. Olyan teremtett nyelvvaltozatról van szó, mely az ő műve, és amelyet Arno Schmidt, egy vitatott 20. századi szerző poétikájának előfeltevései határoznak meg. Egy másik fordító, Burkhard Kroeber ugyancsak a 19. század nagy regényeinek egyikével való szembesülés kapcsán

* Szeretném megjegyezni, hogy a *Moby Dick* jelentőségének egybehangzó nagyra értékelését a magam részéről nem teljesen tudom követni. Többszöri újraolvasás után úgy találom, hogy az a Joseph Conrad által adott értékelés, melyet a Jendis-féle fordításhoz fűzött utószó korrektül idéz, csak kevésbé túlzó: „a bálnavadászat viszonylag erőltetett rapszódiaja”. Elképzeltető, hogy az érdekes, kiforratlan alkotások jobban stimulálják a fordító kreatív képességeit, mint a minden tekintetben sikerültek.

fogalmazott meg nemrégiben Alessandro Manzoni *A kérők* című alkotásához írott utószavában Rathjenéhez hasonló elveket, bár az ő esetében elmélet és gyakorlat valamelyest alakíthatóbbnak tűnik. Kroeber arra törekszik, hogy leképezze a németben az olasz szintaxist, miközben kifejezetten hangot ad ama kételyének, hogy emiatt a szöveg néhol manírossá válik. Így akarja azonban megőrizni a fordításban azt, amit Manzoni elbeszélői energiájaként (*Drive*) jellemez. Ez a szándéka ragyogóan teljesül. Német változatának „olasz szintaxisa” csak akkor tűnik fel az olvasónak, ha magát a fordítást elemzi, a Manzoni-féle elbeszélői energia lendülete pedig töretlen marad.

Bizonyos, hogy minden jelentős irodalmi mű fordítója lehetetlen feladatra vállalkozik. A nyelv valamennyi rétegét egyszerre kell tekintetbe vennie, tehát nem csupán a tartalmat, a szintaktikait, a ritmikait, hanem gyakorta a hangok rétegét is. Végső, voltaképpen abszurd következményeiben a „leghűségesebb fordítás” ahhoz vezet, amit Borges *Pierre Menard, a Don Quijote szerzője* című elbeszélésében mutat be. Menard hosszas megfontolások és előkészületek után lemásolja az eredetét, egyszerűen megismétli annak hangalakját (ám ismétli-e ezzel ugyanakkor az értelmét is?). Az identifikáció látszólagos alázata a hiúság finom játékának bizonyul, az olvasó/fordító önalávetése a *Don Quijote* szövegének erőszakot tesz azon. Kétségtelenül nem arra megy ki a játék, hogy megtaláljuk az egyenlő távolságot a saját és az idegen, a simulékonyság és az érdekesség, a *Drive* és a merevség között. A szélső pólusok eleve adottak, közöttük mozog a fordító a maga nyelvteremtő ténykedése során. Döntéseit esetről esetre kell meghoznia, s eközben vezérelhetik premisszák és stratégiák, de nincs kilátása arra, hogy valaha is létrehozhatná az ideális szöveget, bárhogyan is definiáljuk azt. Egy olyan nyugtalanságtól átítatott folyamat részese tehát, mely őt hol az egyik, hol pedig a másik oldalhoz sodorja közelebb.

Emil Ciorantól, aki élete derekán váltott nyelvet (állítása szerint annak nyomán, hogy kudarcot vallott egy Mallarmé-fordításával), származik a mondás, hogy az eredeti egy homályos szöveghelyét a fordításban világossá tenni bűn. Ahol többértelműség van, gondolta Cioran, ott annak meg is kell maradnia. A nagy kiadók lektorai gyakran egyféle automatizmusként követelik meg a szöveg világosságát, azt, hogy annak folyama töretlen, megértése könnyű legyen. Az efféle kereskedelmi szempontoktól meghatározott szemelenzős magatartás ellen Rathjen joggal tiltakozik. A többértelműség, ritmikai nyugtalanság, tartalmi sajátlagosság tiszteletben tartása hozzátartozik a megfelelés kérdéséhez, melyet a partitúra a fordítótól vár. Ahhoz, hogy többértelműséget hozzon létre, ami nyelvi precizitás nélkül nem sikerülhet, hogy homályosságot teremtsen, ami megvilágítás nélkül nem lehetséges, hogy formát bontson, ami előfeltételezi annak uralását, a fordító-nak játékba kell hoznia saját kreativitását. A korrektség önmagában nem elegendő. Az eredeti átalakítása a legmegfelelőbb viszonyulás ahhoz, ami adott.

TÖRÖK DALMA fordítása

JEGYSZEDŐK A CIRCUS MAXIMUSBAN?

Álom és valóság az irodalomkritikában

1. A piac mindenhatósága

„A művészetek egyéb ágaihoz hasonlóan az irodalomban is szinte teljessé vált az industrializáció – a kívülállóknak nagyon, nagyon nehéz a dolguk. Ami pedig a német könyvkritikát illeti, olyan mélypontra került, amit már lehetetlenség alulmúlni. A legtöbb beharangozott könyv kapcsán kitörő dicséretáradatnak végül az lett a következménye, hogy a könyvkritikának szinte semmilyen hatása nincsen: a közönség már el sem olvassa ezeket a gyatrán álcázott használati utasításokat, ha pedig mégis elolvasná őket, akkor sem ezek alapján tájékozódik.”

Ezt a diagnózist Kurt Tucholsky állította fel 1931-ben a berlini „Weltbühne”-ben. Eből egyrészt az derül ki, hogy a kritika kultúrpresszimista kritikájának van hagyománya, másfelől pedig az, hogy a kritikát nem kell feltétlenül készpénznek venni. Az éremnek azonban van egy másik oldala is: csak öt év telik el, s Josef Goebbels betiltja a művészet-kritikát, hogy azt a konstruktív-jóakarátú *művészetszemlélettel* (*Kunstbetrachtung*) helyettesítse, mert szerinte éppen a *negatív*, a *kritikusan elemző* szellem került túlsúlyba.

Tucholsky írásában pellengérré állítja, hogy „a kritikát már csak úgy tekintik, mint ami segíti vagy épp akadályozza a szakmai érvényesülést, s a kritikust is ennek megfelelően értékelik. Ha dicsér, akkor a megdicsért szerint nagy és jelentős kritikus; ha lehúzó, akkor a megfedett személy szerint tudatlan s semmirevaló”. Láthatjuk: nincs új a nap alatt. Tucholskynak a kritika melletti védőbeszéde, amely ugyan legjobb írásaival nem említhető egy lapon, tesz néhány örökérvényű megállapítást az irodalom működéséről. A cikk előtörténetéhez: Tucholsky egy kiadóval folytatott megbeszélésen azt tanácsolta, hogy egy bizonyos fordítót ne alkalmazzanak a továbbiakban – ezt később többek üzletrontásként írták a rovására. Tucholsky: „Ilyen nincs. A férfinak akarnék kárt okozni, amikor kritizálok. Az olvasókat és a kiadókat kívánom megóvni – ezt a fajta irodalmat politikai, esztétikai s más nyíltan megnevezendő okokból minden olyan eszközzel meg akarom akadályozni, amely egy kritikus számára adott. Azaz: a teljesítményt kritizálok, s semmi mást. Azt azonban a legelésebben.” Végül is, így Tucholsky, a kritikus „nem azért van, hogy Piepenbring regényíró feleségét újabb hálózobafüggönyök megvásárlásához segítse”. Tucholsky itt nem csupán amellet érvel, hogy a veszteségekre való tekintet nélkül kell támadni, hanem nyíltan kiáll önnön intézményes, a piac kínálatába beavatkozó, szabályozó szerepe mellett, ami még napjainkban is csak kevesek számára elképzelhető.

Tucholsky egy látszólagos paradoxont feltételez: „Az irodalomkritika nagyon gyakran korrupst, de nem megvesztegethető. Ennél olcsóbban adja.” Vétkes ebben a kritikus érvényesülési törekvésével és hatalmi vágyaival, hiszen egyrészt szívesen lép fel úgy, mint a fiatalok támogatója, másrészt sok szerzővel ápol társadalmi kapcsolatokat: „Mert

hát nehéz olyasvalakit ízeire szedni, akivel gyakran vacsorázik együtt az ember.” Hozzátehetném, ez már egyetlen közös vacsora után nehéz, s ez az, ami a kicsi osztrák, s a még kisebb bécsi irodalmi körök egyik jelentős problémájának tűnik számomra. Tucholsky a „dicséretkontárok” szemére veti, hogy nem akarják „tönkretenni a szalonkarrierjüket” – „és ezért még a legnagyobb marhaságot is megdicsérik, ha azt egy jómódú asszony írta; ha a szerzőnek autója, s főképp, ha kapcsolatai vannak”. Az „irodalmi összefonódás alapvető baja” ugyanis az odatartozás vágya. „Az industrializált irodalom valójában egy nagy klub”, állítja Tucholsky. S a tőzsdeként is működő klubba való belépés érdekében a kritikus dicsér – „válogatás és különbségtétel nélkül, összevissza, s nyomorúság, hogy még derék írók is áldozatául esnek ennek a ragálnak”.

Azzal, amit Kurt Tucholsky a „kölcsonösségen nyugvó dicséret-biztosító társaságokról” mond, máris jó messze járunk az álmoktól: a valóság kellős közepébe csöppentünk. Ha Tucholsky idejében a kritikák még „gyatrán álcázott használati utasítások” voltak, akkor ez mára annyiban változott meg, hogy napjainkban már az álcázással se nagyon vesződünk. A könyvismertetés mindenekelőtt – de nem kizárólag – a *Buchtipp* magazinjaiba száműzetett, amely köztudottan nem pro és kontra tárgyal, hanem vásárlásra buzdít. Ha az ajánlás jellegzetes elemeket tartalmaz, akkor azokat vagy a fülszövegből vették, vagy úgy tűnik, mintha onnan lennének. A *namedropping*, az ismert nevekkal dobálózás másik lehetősége a hírességekhez intézett kérdés: mi hever otthon az éjjeliszekrényükön. Ezek a mininyilatkozatok mindenestre alkalmat kínálnak arra, hogy a barátok könyveire utaljunk, vagy bizonyítsuk olvasottságunkat, vagy csupán tájékozottságunkat. A könyv címének említésénél többet úgy sem kell tenni. Csupán az említés számít. Minél több könyvcímet kötnek az olvasó lelkére, különösen a karácsony előtti időszakban, annál jobb. Kérdéses ugyanakkor, honnan ered ezeknek az ajánlásoknak a szavahihetősége: az olvasóközönség miért nem reklámként, tényleges igazságtartalom nélküli, vásárlásra buzdító felhívásként értékeli őket, miért tekintik őket hihető, meggyőződésből készített ajánlásoknak, kompetens tanácsoknak? Az irodalmi áruforgalomban a bizalmi alapelv továbbra is a könyvajánló és a hagyományos recenzió közti kölcsönhatásban működik. A kritikus pedig csakis ott tud annak a kompetenciának a birtokába kerülni, amely őt kvázi a gyors ítéletek kimondására jogosítja, ahol tér nyílik a kimerítő tárgyalás számára is.

Sigrid Löffler ebben az összefüggésben beszélt „folytatólagos tojástáncról”: „A könyv-ipar azt szeretné, ha a kritikus reklámot csinálna neki, de ugyanez a kritikus piárügynökként már haszontalan a számára.” (Löffler mindig *kritikusról* [tehát egy férfiról – K. T.] beszél, még ha kimondottan saját magát érti is alatta.) A kiadóknak, akárcsak a szerzőknek, szükségük van a kritikusra, aki a frissen megjelent művek tengerén elkalauzolja őket, s ennek fejébe még abba is beletörődnek, hogy ez a *cirkulációs ügynök*, aki a könyvnek mint árunak a körforgását elősegíti, személyes szükségét érzi annak, hogy saját magát szabadon zsonglörködő cirkuszi művésznek, autonóm előadóművésznek tettesse. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az irodalom működésében az üzemzavar része az üzemnek és hogy – s ez nyilván kevésbé meglepő megállapítás – a kapitalista társadalomban végső soron az ellentmondás is belesimul az általános csevejbe. Tudjuk jól, hogy Günter Grass Fontane-regénye Reich-Ranicki rossz kritikája ellenére, vagy éppen miatta lett bestseller. A piac mindenütt jelenvaló, még inkább, mint valaha, s a kritizáló hang eltűnik a zsvaj közepette.

2. A rövidség nem mindig fél siker

„Van Bécsben egy képes újság, amelyik rátalált a kritika problémájának megoldására” – állítja Franz Schuh. – „Leírják egy a nyilvánosságban érvényesülni kívánó ember nevét, és egy jelet tesznek mellé. Felfelé mutató nyilat, ha dicsérni, lefelé mutatót, ha korholni akar-

ják.” Schuhnak minden bizonnyal igaza van abban, ha ezt a „jó” és a „rossz” ítéleteket perszifláló eljárást bizonyos értelemben megfelelőnek tartja: manapság minden a néven múlik, az értékelés e rendszere a szubjektív ítéletnek rögvest objektív érvényességet ad. S úgy vélem, van itt egy további aspektusa a cinizmusnak: a nyilakkal történő megjelölés ugyanis megfelel a bestseller-listák jelöléseinek, amelyek úgyszintén az irodalmi *product placement* korszerű formáit képviselik, s köztudottan ki vannak téve a manipulatív beavatkozásoknak: ha ilyen sokan akarják ugyanazt a könyvet, akkor ennyien nem tévedhetnek, s hogy még többen akarják ugyanazt a könyvet, azt kell szuggerálnom, hogy máris igazi felhajtás van körülötte. A listán megjelölik a rangsorban [*ranking*] fel- és lefelé vándorlókat, s ezt tudattalanul is minőségi hierarchiaként olvassák. Ha ezt az eljárást a fent említett szimbolikus rövidkritikára is érvényesítjük, akkor nyíltan beismerhetjük, hogy a kritika kritériuma, vagyis megkülönböztető jegye valójában nem a teljesítmény, hanem az érvényesülés. A kritikus pedig, s ezzel újfent Schuhnál lennénk, a spontán, illetve rövidkritikával megspórolja magának azt a krízist, amibe a műalkotással történő alapos konfrontáció sodorhatná. A magazin – a NEWS – a megemlítéssel partnerséget kínál a kultúrában tevékenykedő számára, úgy is, mint „reklámügynökség” vagy „presztízsalkusz”.

A fel- és lefelé mutató nyilak egyébként érzékletesen megfelelnek a római császár lefelé vagy felfelé fordított hüvelykujjának, amellyel a gladiátorok pusztulása vagy életben maradása felett döntött. Jól leképezi ez a kritikus nagyzási mániáját, aki a kritikai kategóriák közül csakis a kéz-műves „felfelét” és „lefelét” gyakorolja. A közönség pedig tudni fogja, mihez tartsa magát, illetve neki jut az a kéjes érzés, hogy még az igazán híres emberek sincsenek megóva a bukástól. Nagyon is ideillően végül megérkeztünk a *Circus Maximus* arénájába.

Szintén Franz Schuh volt az, aki felhívta a figyelmet egy olyan mediális eseményre, amely a rövidítésnek ezt a látszólag felülmúlhatatlan eljárását mégiscsak felül tudta múlni. A *Spiegel*nek abban a számában, amelyben Marcel Reich-Ranicki kritizálta Günter Grass *Ein weites Feld* című regényét, a címlapon maga a kritikus, Reich-Ranicki látható, amint épp széttépi a könyvet. Aki már látta a *széttépést*, az megtakaríthatja magának a megsemmisítő kritika elolvasását. (Maga a kép szimbolikusan is kifejezésre juttatja és érthetővé teszi azt, amin Reich-Ranicki önéletrajzában csodálkozik is, nevezetesen, hogy nem kevés azoknak az íróknak és írónőknek a száma, akikben gyilkos ösztönök támadtak fel az imperátor ellen, vagy legalábbis a halálát kívánták.)

A rövidség persze az úgynevezett komolyabb folyóiratokban is kíváncsi, vagy legalábbis a szerkesztőség vezetésének vágyálma – s ez a probléma természetesen része a piaci konformitás kérdésének. A *Standard* esetében tudom, hogy az éveken át a mellékletében megjelenő minden egyes kimerítőbb írás ellen tiltakoztak, s csak hosszas érvelést követően hagyták magukat meggyőzni. Jól illett ehhez az az elvárás is, hogy lehetőleg minél több bestseller kerüljön szóba, csak verseskötetek ne! Egy ideje fordult a kocka. Természetesen mindig fennáll annak a veszélye, hogy olyasvalaki, aki maga sem szeret hosszabb írásokat olvasni, megfosztja az olvasókat ettől a tápláléktól azzal a felkiáltással: „Ezt úgyse olvassa el senki sem!”

Természetesen nem gondolom, hogy a rövidebb szöveg automatikusan rosszabb is lenne. Nagyon jótékony tud lenni, ha a mondatainkat és a gondolatainkat egyaránt össze kell fognunk, és koncentrálnunk kell őket, amiből nem könyvajánló, hanem olyan kritikus kivonat születhet, amely az olvasótól legalább annyi koncentrációt követel, mint a megírójától – s ez néha sokkal több, mint egy redundáns, csapongó, terjedelmes cikk. Epigrammában is kritikálhatunk valami nagyon bonyolultat – ha valaki, akkor Lessing tudja ezt. A klasszikus recenzióknak azonban, amely – s itt Bernhard Fetzet idézem – „a könyveket önmagukban próbálja megmagyarázni”, ennek a fajta recenzióknak helyre van szüksége a bemutatáshoz, a pro és kontra mérlegeléséhez.

3. Az eunuchnak is jogában áll szórakozni

Heinrich Heinétől származik az az ismert megállapítás, ítélet a kritikusszakmáról, amely lebecsmérlő voltánál fogva mind a mai napig meghatározó, különösen a megkritizáltak körében: „Kritikusok – olyan eunuchoknak is nevezhetnénk őket, akik kigúnyolják a férfit, aki púpos gyermeket nemzett.” Úgyszólván erre replikált Gotthold Ephraim Lessing, akinek igazán nem lett volna szüksége ekkorra szerénységre – állítása még akár a gasztroonómiakritikára is alkalmazható lenne, s értelemszerűen így hangzik: a kritikusnak nem kell tudnia főzni ahhoz, hogy meg tudja állapítani, el van-e sózva a leves.

A kritikus kreativitása kényes téma: voltak és vannak olyan recenzensek, akik annyira szabadjára engedik a szellemességüket, a nyelvet pedig a legelképesztőbb akrobatikai ficamokba csavarják, hogy a kritika öncélúvá válik, s ügyesen tárgya fölé tornássza magát. Történeti példaként említhetnénk a berlini kritikust, Alfred Kerrt, akinek a kulturális események csupán arra kínáltak alkalmat, hogy gazdag benső életét kitergeesse az olvasók előtt. Szélsőséges esetben a kritizált teljesen eltűnik a „kritikusban”. Úgy gondolom azonban – teljesen szubjektíven –, hogy elvileg hagynunk kellene, hadd szórakozzon a kritikus is, egészen addig, míg a végeredmény valamilyen, még nyomon követhető módon állást foglal a műalkotással kapcsolatban.

Az aktuális kritika közegében feltűnőnek s negatívnak nem annyira az egyes magamutatók túlkapásait tartom, hanem inkább a nyögvenyelősen készült írások túlsúlyát. Úgy tűnik, ma már kiment a divatból a nyelvi ambíció éppúgy, mint az értelmezői merészség, szinte visszakívánjuk azokat az időket, amikor Hans Weigel vagy Friedrich Torberg esztétikai és politikai értelemben egyaránt botrányos kijelentéseket tettek – de unalmasak nem voltak sohasem. Mindannyiunk számára ismert a kiemelt helyen hozott recenziók derekas unalmassága, a tartalom összefoglalásának túlsúlya, a néhány olcsó jelzővel tarkított újramesélés, s mindannyian ismerjük az efféle indításokat: „Júlia magányos. A férje elhagyta. A macskája is meg akar változni.” S hogy még személyesebbre fogjam, saját magamnál is jól ismerem ezt. Nem szívesen írok egymás után több ismertetést, mert észlelem, hogy én is belemenekülök ebbe a kényelmes derekasságba, s saját, bevált készletemből válogatok elzalogosítható darabokat. Észreveszem például, hogy ilyenkor mindig ugyanazok a szavak csúsznak be, egy időben az „olykor”, vagy a „miközben”, vagy a „furfangos” (különösen veszélyesek az *epitheton ornans*ok, vagyis a mindenféle dicsérő melléknevek: dicsérés közben különösen gyorsan kiapad a szókincs), s hirtelen erősen undorodni kezdek az „ironikus” szótól, ami szinte minden jó mű leírásában szerepel valamiképp. S mivel a sokszorosan kipróbált bénító unalmassága magával akar ragadni, megkísérlem a szerepből-kieséssel kiszabadítani magam: például írok egy paródiát. Pusztán önvédelemből. S remélem, hogy az írás közben érzett élvezet valahogy átragad az olvasóra is – s végső soron nem válik a könyv kárára, nem mintha ez adott esetben vissza tudna tartani ettől az élvezettől. Az a tapasztalatom, hogy a kritika műfajának efféle „innovációi” teret kapnak a legkülönbözőbb stílusú újságokban, egyszerűen azért, mert szakítanak a megszokottal.

A kritikus efféle gátlástalan kreativitása gyakran nehezebben emészthetővé teszi a kész terméket. Az önfejlés mind a forma, mind a gondolatok szintjén megmutatkozhat. Bernhard Fetz Friedrich Schlegelnek *Az érthetlenségről* című írását pajzsként maga előtt tartva érvelt az irodalom és a kritika „ellenálló volta” mellett: „Sohasem szabad teljesen érthetővé tenni azt, ami így nem érthető.” Ami azt is jelenti, hogy a kritikusnak nem szabad magától értetődővé tennie azt, amit maga sem ért teljes egészében. Az érthetőséget azonban egyre inkább elvárják tőle, főképp a rádióban: nem csupán hallgatóbarát rövid mondatokat várnak, hanem kurta gondolatokat is. Itt minden azon múlik, hogy miképp cselezzük ki furfangosan (már megint!) az elvárásokat. Az érthetlenség melletti hitvallást azonban nem szabad összetévesztenünk a dagályoskodással, a fennhéjázással és homályoskodással. Jól

összefér ez azzal a kíváncsisággal, hogy ítélezéskor törekedjünk minél nagyobb pontosságra. Reich-Ranickinak igaza van, amikor úgy véli: „A pontosság a kritikusok erénye.” Természetesen nem véletlen, hogy a szólásbéli „királyokat” a szakmabeliekre cseréli.

4. Az álom a minthában őrződik meg

Végül mégiscsak az álomnál kötöttünk ki, melynek eltorzított mását a valóság tükrözi vissza számunkra. Hogy néz ki ez az álom a felvilágosodott Lessing, a romantikus Schlegel után, aki szerint a kritika haladja meg a műalkotást, hogy általa teljesebbé váljon. (Ekkor nincs negatív kritika.) Franz Schuh, már a maga óvatos módján, úgy vélte, hogy a kritika megvizsgálhatná, hogy a műalkotásnak van-e *gráciája*, „egyensúlyt tart-e a kommunikáció célja és eszköze között”, vajon „sikerült-e neki a szociális szférájából az esztétikaiba átkerülnie”. A sikerült regény vagy költemény alapja olyan integrációs teljesítmény, melyet el kell ismerni. Schuh meglehetősen gátlástalanul alkalmazza az ízlés fogalmát, amiről „nem tudjuk ugyan pontosan megmondani, mit is értünk alatta, de mégis tökéletesen tisztában vagyunk vele”. S hogy mégsem teljesen felfejthető, annak oka Schuh szerint az esztétikai ítéletek természetében keresendő, melyben „az érzések és az értelem” szétválaszthatatlan egységet alkotnak.

Ehhez csak csatlakozni tudok, ugyanakkor még szívesebben követem azt a pragmatikus megfontolást, miszerint a jó és a rossz könyvek kettéválasztásával végső soron az olvasónak segítünk abban, hogy megkímélhesse drága idejét. A könyvekkel kapcsolatos nyilvános érvek és ellenérvek mellett ez is „esztétikai szociális munkává” avatja a kritikát Schuh számára.

Nekem személy szerint az irodalomkritika megírásához szükségessé vált, hogy folyamatosan életben tartsak egy fikciót, hogy bizonyos szempontból egy paradicsomi állapotot szimuláljak (s ez vonatkozik a saját tudomra is). Állandóan egy „minthá”-ban leledzem, s az a gyanúm, Franz Schuh is ezt teszi. Végül is nem olyan rég ismételte el egy interjúban, hogy a kritika klasszikus értelemben vett működéséhez napjainkban két dolog hiányzik: a művelt olvasó és a művelt kritikus, s ezért talán az lenne a legokosabb, ha hagynánk az egészet. De mégsem hagyja.

Én tehát olyan kritikákat írok, amelyekben úgy teszek (magam előtt), mintha nem lennék a piac része. Legalábbis azt játszom, hogy minden egyes könyvvel igazságos akarok lenni, amennyiben nem hagyom magam a szerzőről már létező pozitív vagy negatív ítélet által megtéveszteni. Úgy teszek, mintha legalábbis hébe-hóba a kiadóra való tekintet nélkül választanám ki tárgyaimat. Úgy képelem, hogy nem kapom elő rögtön a skatulyákat, amikor a szöveg a maga ártatlanságában ott hever előttem. Azt bizonygatom magamnak, hogy minden egyes olvasmánnyal biztosítom magamnak legalább a gondolkodás szabadságát, azt a szabadságot, amely eleve bizonytalanságot jelent. S feltételezem, hogy nagyon fontos a számomra, hogy az olvasók is részesüljenek ebben a „produktív bizonytalanságban” (B. Fetz), hogy érthetően tárjam eléjük a megfontolásaimat, s velük gondoljam a gondolataikat.

Alapjában véve elég szerény vagyok, ami a valóság és az álom közti szakadékot illeti, s Lichtenberggel, a szakma egyik kiválóságával együtt úgy vélem: „Bár tudom, hogy nagyon sok olyan recensens akad, aki nem olvassa el azt a könyvet, amit aztán oly mintaszerűen bemutat, mégsem látom be, hogy mit árthat, ha el is olvassuk azt a könyvet, amit ismertettünk.”

Literaturkritik. Theorie und Praxis. Hg. von Wendelin Schmidt-Dengler und Nicole Katja Streitler. Innsbruck–Wien: Studien Verlag 1999.

Franz Schuh: *Schreibkräfte. Über Literatur, Glück und Unglück.* Köln: Dumont 2000.

N. KOVÁCS TÍMEA fordítása

A hallgatás borostyánja

Pillanatok René Charral

Kabócák a szívben: René Char Délje csillapíthatatlan és vadul növekedő szőlő. Délen alkonyatkor a ciprusok és pineák oszlopokhoz hasonlítanak, amelyek mintha az égboltot tartanák. És a misztrál a fénnel telített szenvtelenség ellen lázad.

Az avignoni pápai erőd árnyékában született Franciaország, Anglia és Oroszország Triple Entente-jának születése évében (1907), ő, René Char, aki majdan ezt írja le: „Résistance n'est qu'espérance.” Az ellenállás nem más, mint remény. A tündöklő fényben és a kor sötétjében a megszállók menetelése ellen írt verseket, a megtorlások és a kínzások ellen, olyan könnyedén és jövőt ígérően, mint az oroszlánszáj magva.

Char értett az ejtőernyőhöz, a földalatti harchoz. A civil kurázsizhoz. Charnak, a tanult kereskedőnek volt rá oka, hogy megértse Rimbaud döntését: bizonytalan észak-afrikai kereskedelmi kilátások kedvéért letett a versírásról.

El tudta képzelni, milyen a hegynek föl görgő lavina.

„Verset írni annyit tesz, mint magunkévá tenni egy olyan testvéri túlvilágot, amely fellelhető ugyan ebben az életben, vele szoros szövetségben áll, de mégis a halál urnái közelében található.”

El tudta képzelni, milyen az, amikor egy hullám horgonyt vet a tengerben.

Char nem összefüggésekben gondolkodott, hanem szakaszokban, bekezdésekben, hangulatokban.

El tudott képzelni egy olyan festőt, úgy gondolom, aki elajándékozta színeit, és a palettájára rakódó virágporral fest tovább.

Char tudta, hogy a szó megmenthet valakit, noha ő maga már menthetetlen volt.

Char is költeményei eredetijét kereste egész életén át.

Rüdiger Görner 1957-ben született Rottweilban, esszéista, költő, a University of London modern német irodalom és kultúrtörténet professzora.

A *Feuillets d'Hypnos* olvasása közben: a mondatától cserben hagyott szerző. Például: „Ange: la bougie qui se penche au nord du coeur” (az angyal: a szív északi felében meghajló gyertya). Ez a mondat utolérhetetlen, elszalad a szerző elől, cserben hagyja őt, mikor visszatérésére vár.

Köröző madarak a télben. Míg meg nem fagy a röptük. Akkor madárszárnyalás hópelyhei hullanak. Char azt írja, hogy az álom, a hüpnosz kővé dermedzetheti és gránitba öltöztetheti a telet. Ez mitológia. Michel Leiris azt válaszolta volna: a mitológiák azt kísérlik meg, hogy hazug módon megnyerjék a logikát. De a dolog marad annyiban: havazik. És Char mindig órá s óráig, nyáron is, Dél fénykúpjá alatt. Havazik. A havazásban Char a sebességgel szembeni ellenállás természeti képét látta. Hó és homokvihar, hófúvás és mozgó dűne mint a *résistance* természeti nyelve.

Aki a villámban lakik, a fájdalomban, a szóban, annak a havazás már nem árthat.

Arles és Les Baux között, talán Saint-Rémyben Char úgy vélte, van Gogh közelségét érzi. Az ottani elmegyógyintézetben írta a festő, hogy a ciprusok számára olyanok, mint az egyiptomi obeliszkok. Char a hótól meglepve képzelte el a gabonaföldeket, mert tudta, hogy a Saint-Paul-Mausole-i intézet falain kívül a valóság még örültebb. Van Gogh megkérdezte az egyik intézeti betegtől, miért ás folyton az intézet kertjében. Templomablakokat keres, válaszolta a háborodott. Közben *odakinn* egyre több ást képzeltek el, amelyekkel nemsokára már lövészárkokat lehetett kiásni.

Három kérdésmozzanat René Charnál:

Kinek vannak saját szavai?

Mi a helyzet a szavak idejével?

Hogyan ível át egy folyót a következő Pont-Neuf?

A költő csak egy utat ismer: a világ bensejébe vezetőt. Ott, a szó bensejében dől el a nyelv jövője. A szó bensejében található a fogalom jelentésének körforgása, tartalmainak anyagcseréje. A költő számára a szavak fiziológiája fontosabb, mint a grammatikájuk. Csak a fiziológiai grammatika lehet költői.

Mindig időbeli értékekről van szó, az igék nélküli mondatokban is (ami természetesen nem jelenti azt, hogy az így kifejezett gondolatoknak ne volna időbeli dimenziójuk): „ÈVE-DE-MONTAGNE: Cette jeune femme don't la vie insécable avait l'exacte dimension du coeur de notre nuit”, avagy: „ÈVE-DE-MONTAGNES: az a fiatal nő, akinek oszthatatlan élete pontosan akkora kiterjedésű volt, mint éjszakáink szíve.” Minden érzés és a kimaradt igék időmértéke: az *egy* éjszaka.

Char a bennünk lévő természetes automatizmus ellenében írt.

A *La Bibliothèque est en feu* című ciklusát Char, aki különben a szürrealizmusban

inkább kényszerhelyzet kifejezését látta (egyszer „szétmarta régi lepkecsontokat” tulajdonított magának!), Georges Braque-nak ajánlotta. A lángok martalékává váló könyvtár – mikor ez a szerencsétlenség Theodor Mommsennel megtörtént, Nietzsche megpróbálta elképzelni, mit jelent ez e történész és a kultúra pszichéje számára. Még Heiner Müllert is foglalkoztatta a Mommsen házában pusztító tűzvész (*Mommsen blokkja*, 1993) és az ő „hegyes zárójelek közé szorult, elégett szavai”. Heiner Müller vigasza: „Aki a semmibe ír, annak nem kell az interpunkció.” Az égő könyv vagy kézirat (diszkrétebb mai megfelelője: a computer me-revlemezének izzása) ősképp volt Elias Canetti számára és az abszolút rémkép Borges számára. Az ideológiai indíttatású könyvégetésről nem is beszélve, amelyet Heine mint *menetekelt* már egy évszázaddal előbb látott előre. De Char, úgy gondolom, magát az életet látta lángba borulni.

Órák hosszat olvastam Chart Lyonban a Place Carnot, a Place Bellecour és a Place des Jacobins körüli cafékban, kétfelől az itt párhuzamosan folyó Rhône-nal és Saône-nal szegélyezve. Lyonban, a selyemszövőök és a Résistance városában. Olvastam Char *L'avant-monde*-ját, az „Elő-világ”-ot, ezt az útközben-lét állapotában lévő világot utópiákról, amely Char számára a kosárfonó munkájával függ össze, és „a hajnal fővárosába repülő sárgarigóval”. Számomra ebben a pillanatban lett Lyon „capital de l'aube”-bá. Lehet, hogy Chart ezentúl már csak akkor fogom olvasni, ha Lyonban leszek. És ez minden valószínűség szerint gyakran elő fog fordulni.

Le maquis – a Char-szó: sűrűség, cserjés, (tüskés) bozót. Korzikán annak a neve, ami az egykori nagy erdőségekből még megmaradt. A maquis-ban él a maquisard – a félhomályból és a merészségből. A maquisard egyedül és kisebb kötelékekben operál. Az alkonyat és az éjszaka védelmében cserkészi be az arcokat, élet és halál mezsgyéjén cserkészi be őket, és a holdfényes „l'immense champ de lavande”-on, a hatalmas levendulaföldön a következő képet kémleli ki: „A Mont Ventoux gerince jeges felhőgyapjú masszáját tartja, olyan felhőket, amelyek már nem élnek.”

A maquis-ban nő a költemény, szóvillámként áll lesben, átvillan beszéden és hallgatáson, mindig a megfelelő pillanatban.

Char bebizonyította, hogy a maquis-ban a maquisard a nyelv márkijává válhat. Aki azt hiszi, hogy ez szójáték, alábecsüli azoknak a tételeknek a nagyságát, amelyek ebben a fejlődési folyamatban kockán forogtak és forognak. (Talán valóban csak Paul Celannak volt rá joga, hogy németre fordítsa Char „Feljegyzések a maquis-ból”-ját. Char a költő-testvérenek nevezte őt. Celan az „Ellen-szó”-n dolgozott, Char pedig ellen-életet élt, amelynek erejét csodálta Celan. Mindketten tudták, hogy az ellen-szó és az ellen-élet búcsúzó létformák. Létezni – ez azt jelentette mindkettőjüknek, hogy kiállják a búcsúzást.)

De a maquis nő tovább. Szakadatlanul. A maquisard-t viszont a kihalás fenyegeti. A nyelv márkijáról nem is beszélve.

Írni kezdet és vég nélkül, csak írni: egy váratlanul felbukkanó északi banáncserjéről, a tuják illatáról és a földön heverő, üres madárfészekről. Írni úgy, mintha nem létezne: a fenyegetettség. De egészen addig is írni, míg a szó botránykövé nem válik. Char azt mondja, hogy a költészet szó és „egyszerre néma, kétségbeesett provokáció”.

Char a költészet Camus-je volt. Osztotta Camus „lázas”-képzetét, és meglátta benne, hogy érzékenyvé teszi az embert a változás szükségszerűsége iránt. Camus azt írta naplója utolsó lapjain, hogy az embereket kitöltő világ benne végső soron csak ürességet kelt. Ezeken az oldalakon olyan mondatok találhatók, amelyeket Char is írhatott volna: „Jég lángjai koronázzák a napokat; mozdulatlan tűzcsóvában alszom.” És: „Lángol az éjjel, elsötétül a nap.” És: „A száműzetés az úr, a király térdre rogyva. A sivatagban végződik a magány [...] Te maszkírozod magad, most a többiek pucérok.” Mindketten tudták, hogy az ember számára akkor lesz igazán nagy a veszély, ha már nem lehet többé különbséget tenni lázadás és abszurditás között, ha a lázadás abszurdnak és az abszurd a lázadás egyedüli formájának bizonyulhat. Abból, amit Char azután írt, hogy Camus halálos autóbalesetet szenvedett 1960 januárjában a lourmarini országúton, sok minden a barátjának szóló emlékmű-kísérletként olvasható.

Provence, a Fontaine-de-Vaucluse körüli források, a Char szülőhelye és sírhelye, Isle-sur-Sorgue, illetve a Résistance-beli szerepének fő színhelye, Céreste között lejátszódó élet és szorongás – mindez olyan táj, amely absztrakció felé mutat. Char absztrahálóan írt erről a tájról, mígnem nyelvi absztrakciói maguk váltak szóbeli tájjá. A francia nyelv érzéki hangzása minden más nyelvnél inkább lehetővé teszi ezt. Benne az absztrakt gondolat élménnyé válik (a németben végzet-té). Hallania kell egyszer az embernek, hogy egy francia, még inkább: egy francia nő hogyan mondja ki a következő két verssort: „Faucille qui persévère dans le ciel désuni / Malgré le jour et notre frénésie” ([Hold-]sarló, mely kivár a kettészelt égen, / dacolva nappallal és tébolyunkkal) – lehetőfinom pátosszal, mint ha azt nézné az ember, amint pára von be egy ablakot.

„Hullunk. Hulltomban írok nektek. Így érzem át a világon-létet. Az ember ugyanolyan biztosan pusztítja el magát, ahogy egykor megteremtették”, írja Char a „Légèreté de la terre” című kései szövegében. Rilke úgy látta, hogy a hullásban valami „jóravalóság” működik közre. De vajon ez a jóravalóság elvezet-e az önteremtéshez?

A vakuló árnyék tovább keresi vándorát, de helyette Char verseiben szeme világa kihunyása közben „os de papillon” maradványait találja, lepkecsontokat, és egy „contre-sépulcre”-ben, ellen-sírban temeti el őket.

GYÖRFFY MIKLÓS fordítása

A felhők logikája

A sejtelem iskolájából

Hajnali két óra. Az egymáshoz tapadó felhők magukba zárják a telihold sugarát, fénylő szegélyek és foszforeszkáló, ragyogó foltok változatos áramlását alkotva. Az égbolt mintha tovaúszna. Hosszan elnyúló csillámlás és forrongás húzódik a megemelkedett horizontig. A fény csak ott tör át a felhőáradaton, mint egy csorba peremen.

Minden értelmezés helytálló, ha vonzalomból fakad.

Az úgynevezett költők, akik nem merik vállalni a kockázatot, pusztán a szó sáí-fai; szándékuk, hogy lenyúzzák az értéktöbbletet, mint a bőrt.

A költemény úgy keletkezik, mint minden más, ami azért jön létre, hogy a faj tovább éljen. Tudatosan vagy tudattalanul, ahogy az utódokat nemzik, hogy az emberi faj fennmaradjon. Charles Simic: „...hogya a költemény nem csupán valaki kedvéért, nem csupán egy gondolat kedvéért, nem az olvasó kedvéért íródik, hanem a költészet régi, fennkölt művészete iránti mély tisztelet kedvéért.”

Ha a költemény szavakból áll, miből áll az álom? A nyelv az a médium, melyben a költemény megszülethet. Mi az a médium, melyben az álom megszülethet?

Sok úgynevezett művész olyan, mint egy adakozónak álcázott tolvaj. (Mások fájdalmát kopírozzák, és úgy adják el, mint sajátjukat.)

A költemény nem lehet tetszőleges. Holmi egymás után sorakoztatott asszociációk nem alkotnak életképes képződményt. Ez a szürrealista módszer tévedése: az olvasót olyasvalaminek az analízisére készíti, amit nem ismer.

A felnőtt hatalomra való törekvése infantilizmusának indikátora.

A csaknem teli hold felett összecsapott egy felhőosztriga; úgy tűnt, elragadja magát; végül kiengedte, mint egy nyálkás gyöngyöt.

Minden szenvedély mélyén öntudatlan szándék rejlik. (A zene nem mint zene ragad magával, hanem a hallgató öntudatlan szándékai ragadják magukkal a hallgatót.)

Az éjjeli madarak háromdimenziós árnyakként lapulnak az ablakokhoz.

1883-ban a párizsi Salon des Incohérents tárlatán Alphonses Allais egy üres papírlapot állított ki, „Vérszegény lány elsőáldozása hófúvásban” címmel. Hogyan lesz egy együgyű tréfából komoly képzőművészeti tény.

Fehér fonatokkal összefolyt ingoványos tó; a hold mint elázott ujjbegy.

A tejszerű Trasimeni-tó enyhe zöldes borzongása, mintha rosszul lenne.

Alvás több rétegben, melyek között az álmok rejtőznek.

Séta a szélben. Óriási, szív formájú, szürke felhő; aztán a fakó napkorong darabokra fűrészezi. Nőstény nyúl kushad a fűben, füle a hátára lapul, ott marad, noha nem egész két méterre megyek el tőle, hogy elterelje a figyelmemet a két kicsinyéről, akik menekülőre fogták. Versenyt reszket a szívével.

Döntés nélkül nem lehetséges a szenvedély. Minden szenvedély mélyén többé-kevésbé tudatos szándék rejlik.

Csak semmi program az életköltészetben! A program betonépítmény az elfolyó földön és annak hullámain.

Megmutatták, hogyan tartsam a kést és a villát, majd egy fenékbe rúgással az életbe segítettek.

Úgy tűnik, az emberek többsége tudni akar, és nem hinni többé.

A Hotel Leon d'Oro sima homlokzata előtt az Adige folyó vonul, locsog tova; felettük egy barázdabillegető-pár röptével a hullámok vonalait követi.

Nem tudom kézben tartani az életem; és azt sem tudom, hogy ez nagyon rossz, vagy éppen ez a jó benne.

Veronában a házak tövében rohan el az Adige; a homlokzatok és betonfalak között nagy fenyőágakat sodor magával, melyek hirtelen alámerülnek, és nem is bukkannak fel többé. Tükörsima részeken örvények képződnek, kis habok, és eltűnik, ami az imént még játszva úszott.

A fény szétégette az álmokat. A homály agyonnyomta az álmokat.

Vannak szavaink olyan jelenségekre, melyek nem szó szerint értendők, ezeket fogalmaknak nevezzük. Az úgynevezett megragadható dolgok csalókábbak, mint a sejtelmek. A nemtudásból keletkezik a természet, a tudásból pedig annak lerombolása.

Eső. Vonalak és pontok. Felkiáltójelek, üvegszerűek.

A rét láthatárán autótető halad, fényfelületek szárnycsapásaival.

A legtarkább esti égbolt Arezzo felett, méghozzá spirál formájú felhőalakzatokkal, aztán egy óriási fényszóró, mely belelő a violaszín felhőóriásokba.

Hajnali harmat. Menj végig szandálban a réten, aztán térj az erdei útra. Éjszaka a bokrok és a cserjék ágaikkal és indáikkal egyesültek az út felett. A vízcseppek érintésre úgy hullnak alá, mint a nebáncsvirág érett gyümölcse. Elmozdult az égbolt. Új szavakat tanultak a seregélyek.

Sűrűn bepólyált égbolt. Tenger, felfakadó vízzel.

A liget neveli a madarakat.

Fenséges viharban a hegyre érni fel; hatalmas, sápadt hasadások a sötét lepényen, égmagas medvék brummogása. Eső, féktelen eső, éles eső, köröznek a sarlós fecskék, nem zavarja őket a mennydörgés.

Egy sakkjátszmát háromszor kell megnyerni a győzelemhez. Egy vonzalmat naponta háromszor.

Kipréselt éjszakai felhők. Görcsökben fetrengés. Eső és néma, kék villámok hántholják a fenti fényt.

Elhúztam a függönyt a szálloda hatodik emeletén; a csupasz, sokemeletes lakóház azonos emeletének sarkán megláttam a hajnali kékség előtt álló sápadt teliholdat. De végül csak egy műholdas tévéantenna tányérja volt. Első pillantásra még mindig be akarom magam csapni.

Mintha vakolattal volna telehintve az ég. Csupán egy helyen sárga foltos, mint rossz kályha mögött a fal.

SZALAY TAMÁS fordítása

Von Kasarek úr flótája

Mivel azokban az években a Savinjska dolinában nem voltak juhnyájak, így pásztorok sem, akik magányos estéiken furulyaszóval szokták felpeszditeni magukat, szórványos állathangoktól eltekintve éjszakáink többnyire csendesen teltek, mihelyt a szeptemberi esők kioltották a ciripelést és a kabócák elbújtak földalatti odvakba, amelyekből az a néhány, amelyik túléli a hideget és a nedvességet, majd az első júniusi napokban mászik elő, hogy a forró napsütésben a sarjadó fűszálak közt társnőt csalogasson elő muzsikájával. Nem mintha emberi eredetű hangok nem hallatszottak volna éjszakánként. A domboldali szőlőkből kerepelt a madár-ijesztő, vasárnaponként késő estig hallatszott az örök harmonika, amelyet túlharsozott a részeket gajdolása, mihelyt a leartott komló eladásából pénz folyt be a völgybe. Akadtak harmonikusabb hangzatok is. A májusi áhítat után a lányok a falu szélén Mária-énekeket daloltak, ősszel, tengerihántáskor pedig a preboldi textilmunkásnők kevésbé ájtatos dalokat énekeltek, amelyeket mollban vettek át a felsőbb majorságokból való félénk leányok, mígnem egy fiatal hang pimasz nótára gyűjtött, amely a későbbi strófákban aztán megint sóvárgó és szomorú lett.

Nekem nem tetszett a leányok éneke. De néhány év múlva a meleg szeptemberi estén már fülem hegyezve portyáztam a sötétben. Az erdő széléről olykor felhangzott egy okarina. Egy legény, aki tizenhat évével ugyanolyan magányos volt, mint én, hasas agyagsípjával életvágját fújta bele az éjszakába. A következő évben aztán erre vártam. Hogy miért csak ősszel szólt az okarina, nem tudom. Valószínűleg – gondoltam – a szerelem csak akkor jelentkezik, amikor múlófélben a mezei munka, és már érezni a közelgő téli magányt.

Ott, ahol a Trojane dombjai felé összeszűkül a völgy, más volt a helyzet. Napról napra, késő estig, gyakran még az éjszaka mélyén is, vagy hirtelen a hajnal szürkülő fényében, reszketés rázta a levegőt: pásztorsíp zengett élesen, aztán teltebben és mélyebben. Ismeretlen virtuóz fújta a dallamait, katonadalokat, idegenül hangzó indulókat, gúnydalokat és édes dalokat a szerelemről, a búcsúról és a halálról. Ha megfordult a szél, a pásztorsíp hangja lejött Vransko, a völgyfenék nyugati végén lévő mezővároska és bírósági székhely házai közé, elnyomta a plébániatemplom harangszavát, és összerendezte az embereket, akárhol voltak is. A krumplihalmok fölé görnyedő asszonyok felegyenesedtek, és a fülüket hegyezték. Még az öreg bíró is félbeszakította beszédét a járási bíróság termében, és bal kezét a fülkagylója mögé emelte, a szekérével szénát fuvarozó legény megállította az ökreit, az iskolaudvaron a gyermekek abbahagyták játékaikat, de ha odabenn voltak, a tanár úr feltépte mindkét ablakszárnyat, hogy jobban halljanak. Néha egyik dal követte a másikat, máskor meg az első taktusok után elnémult a flóta, és órákig vagy napokig hallgatott.

Paul Parin 1916-ban született Polzelában (Szlovénia), pszichoanalitikus és író, Zürichben él.

Azt nem mondhatni, hogy szerették az emberek a pásztorsípjukat. Kísérteties volt, hogy nem tudhatták, honnan jönnek a hangok. Mivel a déli hegyek és az északi dombok között különféle visszhangok keveredtek, és a vegyes erdő mindkét oldalon lenyúlt egészen a völgy mélyére, csak az volt biztos, hogy a flóta az erdőből szól. Hangoskodó legények megpróbálták felkutatni az ismeretlen furulyást, de soha nem találtak rá. Néha úgy vélték, egészen közel kerültek már rejtékhelyéhez, ekkor megszakadt a furulyaszó, és a túlsó lejtőn szólalt meg újra.

Valósággal kínozták az embert, ha a flóta csak szólt egyre szünet nélkül, hosszú téli éjszakákon át, úgyhogy az sem segített, ha valaki kóccal betömte az ablakréseket, behatolt a hang úgy is, míg nem a parasztasszony végül feltépte az ablakokat, álmatlanul hallgatózott, a parasztember pedig csak akkor tudott elaludni, ha háromszor-négyszer meghúzta az ágya alá elhelyezett palackot. A gyermekek is ébren voltak, de csendben feküdtek az ágyukban, mert észreveték, hogy a nagyokkal most nem lehet tréfálni.

Kíváncsian bicikliztem el Vranskóba, hogy meghallgassam a különös flótát, de másodszor is oda kellett mennem, mert első alkalommal balszerencsém volt, épp nem lehetett hallani semmit. Én sem tudtam kideríteni, honnan jön a hang; valahonnan az erdőből jött.

Akkor történt valami, ami – egyelőre csak számomra – felfedte a titkot. A flótás nem pásztor volt, nem idevalósi, hanem von Kasarek úr, helyesebben nemes Alexander von Kasarek lovaskapitány úr, aki – mint Micánktól tudhattuk – néhány éve egy vranskói özvegy parasztasszonynál, Marija D.-nél lakott.

Egy délután öt órakor az úr megjelent nálunk a noviklosteri kastélyban. Apámmal óhajtott beszélni, az osztrák tisztek orrhangján. Látszott rajta, hogy nem idevalósi. A cs. és kir. monarchia bukása után egyes falvakban elbocsátott tisztek tanyáztak, akik Szlovéniában kerestek menedéket, így például Žalecben Fritz Steinböck kapitány, aki szintén egy özvegnél lakott, és szüleink kívánságára a teniszjáték titkaiba vezetett be bennünket. Von Kasarek úr tipikus civilbe öltözött tiszt volt, szikár, magas termetű, katonás tartású, városi öltözetű, szűk kabátban. Mélyen barázdált arcán szúrós tekintetű kék szem uralkodott, fölötte a napbarnított homlok, amely boltozatos kopasz fejtetőben és azon túl lapos, csapott tarkóban folytatódott.

Mivel a látogató ragaszkodott hozzá, hogy négyszemközt beszélhessen a ház urával, az ötórás teát odakinn a verandán szolgálták fel. Mihelyt távozott a férfi, megtudtuk, hogy ő lesz az új tornatanárunk. Az alsó kerti réten az asztalos már másnap felállított egy magas állványt, vasból való nyújtóval, mászóruddal, vastag mászókötéllal és odafenn a keresztgerendán kampókkal, amelyekbe a gyűrűvel ellátott kötelet kellett felakasztani. Az első tornaórára a lovaskapitány úr fekete keresztcsíkos trikóban jelent meg. Rövid szózatot tartott a szertorna előnyeiről, és felszólított, hogy próbáljak meg felhúzódkodni a nyújtóra. Én kiugrottam a rúd alól, felszaladtam a füves lejtőn, és dacosan így szóltam: „Nem húzódkodom. Ez nem tornaszer. Ez akasztófa.” Erre megragadta a kisöcsémet, felemelte annyira, hogy kezecskéjével megkapaszkodhasson a nyújtóban, és ott hagyta lógva. „Húzd fel magad”, parancsolta. Öcsikém meg sem próbálta, kalimpált a lábával, belerúgott a mellé álló úrba, aztán lehuppant a fűbe, és bögve elrohant.

A teát ezúttal a családdal együtt fogyasztotta el a tornatanár. Apám, aki a tor-

naszert olyan sebbel-lobbal állíttatta fel, most úgy döntött, hogy várjunk még a tornaórákkal. Erre von Kasarek úr felfedte a titkát. Előhúzott egy viaszosvászonból való tokot, s kivett belőle egy szépen kifényezett pásztorsípot, és felajánlotta, hogy a fiatalurakat az egyelőre nem kíváncsú szertorna helyett a fuvolázás művészetébe avatja be. Ebben mama volt illetékes. Nem szólt egy szót sem, csak ránk nézett. Őcsikém máris elhúzta a száját, én pedig durcás grimasszal próbálkoztam.

Ettől fogva a lovaskapitány urat nem lehetett többé Noviklošterben látni. Számomra azonban az ügy ezzel még nem intéződött el. Micánktól könnyű volt mást is megtudni az úrról. Marija D., a vranskói parasztasszony, aki évekkal azelőtt házába vette, torkig van a tiszttel, de nem tud megszabadulni tőle. A plébános úr utalt rá a szószékről, hogy Vranskóban bűnös üzelmek ütöttek fel a fejüket, de azt elutasította, hogy beszéljen a lovaskapitánnyal. „Túlságosan csípős nekem”, mondta.

Ezért nem bántam, hogy ismét Vranskóba kellett bicikliznem, hogy tisztartónk megbízásából papírokat vigyek el a törvényszolgának. Hat órákor találkoztam a nyájas férfival, amikor – mint vártam – vacsora előtt egy padon üldögélt a háza előtt, és a macskával játszott. Kijött a házból a felesége, és így szólt hozzám: „Egyél velünk.” Hajdinakását és salátát adott, hozzá almamustot. Mikor csillapítottam éhségemet, ittam egy korty mustot, és így szóltam: „Tudom, ki gyötör beneteket napról napra a pásztorsípval.” Vendéglátóm kipillantott a nyitott ajtón át a kertbe, előrehajolt, és halkán így szólt: „Ne beszélj erről. Tudjuk már rég. Abban a nagy diófás házban lakik a Marijánál, odafenn az erdőszélen. Onnan úgy eltűnhet az erdőben, hogy senki meg nem látja. Az utóbbi időben javult a helyzet. Napokig nem hallani a sípját. Gyakran van távol. Az emberek azt mondják, politizál, és félnek tőle. Ezért jobb, ha nem beszélsz róla. Mert ha nem tetszik neki valami, ki tudja, mit tesz. A plébános úr sem mond ellene már semmit.”

Kíváncsiságom kielégült, a flótázás nem volt titok többé. Von Kasarek úr története azonban folytatódik, nem kevésbé kísértetiesen. Feljegyzem, mert úgy látom, hogy a szomorú események emléke vigasztalóbb, mint a démoni erőktől való félelem, amelyet korunkban is régi történetek szítanak fel.

A szerbek, horvátok és szlovénok királysága, az Sz. H. Sz., amelyet az első világháború után a többi győztes hatalommal egyetértésben alapítottak meg, 1929-ben központosított állammá, Jugoszlávia királysággá alakult át. Feloszlatták a parlamentet, az alkotmányozó népek elvesztették minden politikai különállásukat. Következésképp Szlovéniát is megszüntették mint földrajzi egységet; ettől fogva „IX. Banovina” volt a neve, és a királyi közigazgatás mindent megtett, hogy a szlovénokat jó jugoszlávokká nevelje át. Az iskolában a gyermekeknek szerbhorvátul kellett tanulniuk, a fiatalembereknek pedig be kellett iratkozniuk a Sokolba, a „Sólyom”-ba, ahol tornával, játékkal és énekkel beléjük nevelték a megfelelő hazafias érzést, hogy később bátor szerb katonákként szolgálhassák Karadjordjević Sándor királyt.

Kasareket mint egykori tisztet alkalmasnak találták arra, hogy parancsnokként alkalmazzák a Sokolnál. A belgrádi uraknak mindegy volt, hogy szlovén vagy stájer-e, vagy a császári-királyi hadseregnél szolgált-e azelőtt. Hogy a lovaskapitány mindössze néhány szlovén szót tanult meg, szerbül pedig egy szót sem tudott, úgy látszik, nem zavarta őket.

Minden nagyobb faluban építettek egy Sokol-központot, valamennyit egyazon minta szerint: tornacsarnok tornaszerekkel, zenei rendezvényeknek való te-

rem, ahol szükség esetén színház is lehetett játszani, mellette labdajátékoknak való füves térség, fehérre meszelt deszkakerítéssel körülvéve. A Sokol-házak nem voltak olyan szépek, mint később a népköztársaság *Kulturni domjai*, könyvtárak sem volt, de fél év alatt mindegyik kulcsra készen elkészült. A völgyben ámultak az emberek. Ezek voltak az első épületek, amelyeket a királyság Szlovéniában építtetett. Több mint tizenkét évig egyetlen új hivatali épület nem létesült; a szerb járási előljáró az osztrák elődje irodájában működött. (Csak sokkal később építettek a „IX. Banovina” minden tízezernél több regisztrált lakosú városában ortodox templomot, betonból, egyazon régi modell szerint mindenütt, akkor is, ha a pópán kívül egyetlen szerb-ortodox felekezetű hívő sem volt a helyiségben.)

A legnagyobb csodálatot a fiatal emberek uniformisa váltotta ki, mikor újra feszesen masírozó csapat vagy – más helyeken – vidám ifjak laza csoportja vonult végig az utcákon. Az egyenruhákat rózsafa színű gyapjúnemezsből varrták, finom piros szegéllyel, csillogó gombokkal, és mint a 19. század eleji szerb szabadságharc katonáinál, piros vagy aranyszínű paszománnyal gazdagon díszítve. A hagyományos szerb sapkát, amely magasabb volt, mint a katonaké, felmeredő tollbokrétá ékesítette, amelyet kék alapon fehér sast ábrázoló, zománczott csat rögzített. Ujjongtak a szabók, akik megbízást szereztek egyenruhavarrásra, míg ki nem derült, hogy ha véletlenül elszabták a nemezt, azt a saját zsebükből kellett megtéríteniük. Ámultak az emberek, honnan van egyszerre ennyi pénze a Sokolnak, és megpróbálták kiszedni a parancsnokokból, mit tegyenek, hogy nekik is csurranjon-cseppenjen valami.

Nekem más okom volt rá, hogy érdeklődjem az ifjú sólymok iránt; bár a katonai hűhó miatt az szóba sem jöhetett, hogy én is beálljak közéjük. De azokban az években, amikor a család már nem megfelelő társaság a serdülő számára, magányosnak éreztem magam, és kíváncsi voltam, milyen az, mikor egy rakás fiú felnőttek nélkül egymás közt marad. Még egy személyes indítékom is volt erre: Tomaš, a polzelai szabó fia, aki születési hiba miatt sántított, mint én, de nálam sokkal rosszabbul bírta a gyaloglást. A faluban ő volt az egyetlen fiú, aki könyveket olvasott. Mikor lebicikliztem, könyveket kölcsönöztem neki, és elmeséltük egymásnak, ki mit olvasott. Egyvalamiben különb volt nálam: tudott muzsikálni.

Csodálkoztam, amikor elmondta, hogy az apja Sokol-gúnyát varr neki, mert sem menetelni, sem tornázni nem tudott. Teljesen magával ragadta a Sokol-eszme.

Polzelában a vörös hajú népiskolai segédtanítót nevezték ki parancsnoknak. A fiatal ember rajongott a szlovén népi táncért, és semmilyen fáradságtól nem riadt vissza, hogy kipréseljen az előjáróságból Tomaš számára egy harmonikát, amelyet a sasos címer díszített. Tornázás helyett muzsikáltak és táncoltak a sokolososok, vasárnap mise után nyalka uniformisukban összegyűltek a község-háza előtt, és a parancsnok biztatta a bámészkodó lányokat, hogy ők is csatlakozzanak hozzájuk. A polzelai foglalkozásban nem volt semmi katonás. Mikor kimelegedett az idő, fürödni mentek a Savinjára, szombat estére borozást szerveztek, és késő éjszakáig zenéltek meg táncoltak a Centerben. Ezt az tette lehetővé, hogy Tomaš fáradhatatlanul szolgáltatta a pompás, vidám zenét. Fájlaltam, hogy én nem lehetek velük.

A szomszéd faluban, B.-ben egészen más világ volt. Itt is szólt a zene, a parancsnok, von Kasarek úr flótázott a sokolososoknak. Sokat tornáztak, fel-alá masí-

roztak katonamódra a faluban, harmonika helyett itt két dobot szereztek be. A lovaskapitány indulói táncra alkalmatlanok voltak; hogy a sólymok lányokkal adják össze magukat, arra itt nem készültek. Ha a gyakorlatok idején benézett az ember a játéktérre a kerítés résein, ugyanazt láthatta, mint a celjei kaszárnya gyakorlóterén. A Kasarek éles hangú síppal vezényelt, a fiúk fel-alá rohangáltak, levetették magukat a földre, felugrottak, feszes vigyázzba álltak, négyes sorokba rendeződtek. Az izzadságtól sötét foltok képződtek egyenruhájuk filcében.

Tomaš elmondta nekem, hogy egy szerb tiszt érkezett a Polzela-Center elé, és megjelent zenei és táncos estjükön. Valami nem tetszett a felügyelőnek, ráordított a vörös hajúra, aki nem tudott neki mit válaszolni.

Mihelyt távozott a belgrádi úr, ifjú parancsnokuk beszédet tartott: „Június 28-án, a *Vidov* danon van a Szerb Nemzeti Ünnepe. Ekkor a polzelai Sokol-központ *Večert*, ünnepséget rendez. Jöjjen el az egész falu.” Ígéreteket kapott, hogy lesz bor és valami harapnivaló is. Felesége külön meghívta a lányokat, hogy jöjjenek el táncolni. „Vidám ünnepség lesz”, mondta. „Tomašunk fog zenélni. Szerb zenével készül, természetesen a Karadjordjeviček nótáját is eljátssza.”

Másként történt. A katasztrófa után azt mondták, hogy nem is von Kasarek gondolta ki a dolgot. A belgrádi tiszt bízta meg azzal, hogy büntesse meg a polzelai Sokolt fegyelmetlenségéért.

A *Vidov dan* késő délutánján csinos egyenruhájukban összegyűltek játéktérükön a b.-i sokolok. A lovaskapitány-parancsnok hozta az erre az alkalomra előkészített két kötegni, ujnyi vastag mogyorófabotot. Mindenki kapott egy botot, és a vállára kellett vennie, mint a katonának a puskát. Aztán négyes sorokban elmasíroztak Polzela felé az országúton, elől von Kasarek a flótával. Azoknak az idegen hangzású indulóknak az egyikét fújta, amelyekkel a vranskói embereket gyötörte. A dobosok verték hozzá az ütemet. Egyenesen a központhoz meneteltek, ahol a sokolok az árboc körül álltak, amelyre épp felhúzták a jugoszláv lobogót. Tomaš rázendített harmonikáján a szerbek dalára. De a síp és a dobok erősebbek voltak, az induló üteme mindjárt elnyomta a harmonikát. A vörös hajú, az aranypaszományos parancsnoki kalapjában, a hívatlan vendégek elé lépett. Erre von Kasarek letette a sípot, megragadta az egyik legény botját, és leverte a tanító fejéről a sapkát. Ő oldalra tántorodott és fel akarta emelni a sapkáját. A síp újból rázendített, dübörögtek a dobok. Nem volt többé megállás. Botjaikkal a sokolok ütni-verní kezdtek a fiúkat, akik nem tudtak védekezni. Mintha el is némultak volna. Csak a sípot meg a dobokat lehetett hallani. Aztán felordított valaki. „Egyikünk”, mesélte nekem később Tomaš, „a tolongásban magához ragadta az egyik dobot, és a dobos fejére csapott vele.”

Az induló dallama elnémult. Ekkor Tomaš odalépett a többiek elé a harmonikájával, és újra rázendített az előbb félbeszakadt nótára. Mivel a szerb dal volt, a fiúk meghökkenve abbahagyták a verekedést. Von Kasarek újra megragadott egy botot, és jól irányzott ütéssel a kis Tomaš ujjaira csapott, amelyekkel az a bilentyűket nyomkodta.

A harsány induló azonnal felzendült újra. A térség nemsokára kiürült; a polzelaiak elmenekültek, sokan vérző fejjel. A vörös hajú összegyűjtötte a szanaszét heverő tollbokrétás sapkákat.

A rákövetkező napokban megtudtuk, hogy a polzelai Sokol-központot bezárják. A fiúknak le kellett adniuk az egyenruhájukat. A lovaskapitány botja Tomaš

jobb kezén három ujjat összezúzott. Orvoshoz vitték Celjébe, az ujjpercek összenőttek, de olyan görbén, hogy Tomaš nem tudta többé kezelni a billentyűket. Ilyen muzsikusz aligha lesz egyhamar újra Savinjska dolinán.

Néhány polzelai legény megesküdtött, hogy bosszút állnak a lovaskapitányon. Ő azonban eltűnt a környékről. Vranskóban kiderítettem, hogy Marija, az özvegy végre megszabadult tőle.

A vörös üstökű tanítót áthelyezték egy másik faluba. Így nemsokára nem volt többé felnőtt, aki tanúsíthatta volna a történeteket. A fiúk szégyellték, hogy megverték őket, és ezért óvakodtak bármit elmondani.

Talán nem kellett volna feljegyeznem ezt a történetet, és inkább hallgatnom kellett volna, kívánnom, hogy az emlék teljesen elhalványuljon bennem. Ma megint vannak olyanok, akik túlfelül szeretnek olyasmiről olvasni, hogy annak idején milyen jól odasóztak a nemzetiek.

GYÖRFFY MIKLÓS fordítása

WOLFGANG HERMANN

Az én utcám

Az én utcámat így is lehetne nevezni: a mikroszkopikus ökonómia utcája. Kevés üzlet van benne, és feltűnő tulajdonságuk, hogy kivétel nélkül mindegyik rosszul megy. Többségük nem tart ki tovább néhány hónapnál, ilyenkor a helyiség egy darabig üresen áll, amíg új bérlő szerencsét nem próbál és bele nem bukik. Néhányan a keményfejű üzletemberek csoportjába tartoznak. Sztoikusan ülnek a boltjukban, kinéznek a kirakatüvegen át az üres utcára, amelyen néhány eltévedt Bodensee-turista vonul keresztül várostérképpel a kezében, és biztos, hogy nem vízpipát keres. Igen, az egyik kirakatban százféle vízpipa és egyéb keleti ketyere látható. A tarkabarka üzlet kizárólag olyan árut kínál eladásra, amit az erre járók nem tudnak használni. Azelőtt kenderüzlet volt ebben a helyiségben. Az üzemeltető nyitás előtt újságban hirdette, hogy cannabist fog árulni. A nyitás napján életre kelt a csendes utca. Ez az utca soha azelőtt nem látott ennyi, az átlagostól eltérő kinézetű embert egy rakáson. A rendőrség már reggel lefoglalta a tiltott anyagot. Az üzlet mégis megnyílt. Néhány nappal később az üzemeltetőt letartóztatták. Cellájában öngyilkos lett.

Wolfgang Hermann 1961-ben született, író, hosszabb külföldi tartózkodás után ismét Voralbergben él.

A vízzipabolttal szemben ágybolt van, ahová rendkívül ritkán téved be vásárló. Többnyire egy magányos alkalmazott ül és olvas egy nagy fotelban. Mellette a vinotéka csak néhány hónapig tartott nyitva. A szőnyegkereskedő is inkább világga ment, miután szőnyegeit évek múltán és egyre növekvő engedménnyel sem tudta eladni. Az ő helyén momentán egy Himmel nevű fodrász dolgozik, akinél viszont élénk a forgalom. Valószínűleg azért, mert az utca legbarátságosabb emberei dolgoznak nála. Az ő mosolyuk még a szemben lévő bibliaelosztót is bearányozza, pedig onnan inkább merev, szakállas prédikátorok távoznak, akik a főtéren, a bevásárlóközpont előtt állítják fel standjukat, és az arra siető testvéreket próbálják megtérésre ösztönözni – hiába. Azután van még egy óraszület, amely a törzsvendégekből él. Meg a forgalmas pékség, amely biztosítja az energiaáramlást. Újabban megint nyílt egy éjszakai lokál, sok szerencsét kívánok neki. Az én utcám szíve a mikroszkopikus ökonómia ritmusára dobog. A nagyvállalatoktól idegenkedik. A főtérbe torkollik, mégis el van vágva tőle. A fegyverboltnak fix vevőköre van. Az én utcám erőssége az, hogy a vízzipázók jóformán néhány lépésnyire vannak a vadászoktól és a fegyverek szerelmeseitől anélkül, hogy háborgatnák egymást. Kisdiákok nyomják az orrukat a kirakathoz, amelyben egy gépfegyver modellje látható, ezzel a felirattal: „Az orosz válasz a terrorizmusra.”

Egy kutya becsülete

A város leghatalmasabb embere kikötötte a kutyáját a bevásárlóközpont elé. A kutya méltóságteljesen vár. Egy hajléktalan előregörnyed, teleszkópos kart növeszt, és megsimogatja a nagyúri ebet. A hajléktalan testének íve roppant feszültség alatt áll. Minden idegszála, szövetének minden egyes rostja azt fejezi ki, hogy tiltott területre tévedt. A kutya pedig tudatában van annak, hogy nem szükséges szóba állnia egy hajléktalannal. Nem szükséges olyan emberrel érintkeznie, akinek kevesebb törődés jut, mint egy háziállatnak. Még néhány lélegzetvétel, és az ügyvédek és hatalmasok ura, az urak ura, a kutyabunda minden egyes szálának parancsolója visszatér. A kutyának és a hajléktalannak arra van ideje, hogy tudatára ébredjenek saját pozíciójuknak. A hajléktalan keze a bundát vizsgálja, ennek az állatnak sokkal jobb esélyei vannak arra, hogy túlélje a telet, mint neki, aki rossz lőrével küzd a belsejében tomboló hideg ellen. Amilyen zavaros a tekintete már reggel, olyan éber a keze a kutya bundáján. A hajléktalan keze és a bunda között, amely a város leghatalmasabb emberéhez tartozó kutya testét borítja, a birtoklás és a nincstelenség végtelen története játszódik le, amelyhez úgy szoktunk hozzá, mint valami magától értetődő dologhoz. Egy hosszú pillanatra a kutya és a hajléktalan, úgy tűnik, elidőzik ennél a dolognál. A kutya megtorpan, hátrébb húzódik, az üveg felé kap. Megjelenik a kutya gazdája, üres tekintettel eloldozza a kutyát, aki láthatóan örül. Az üveges férfi nem kap pillantást. A város leghatalmasabb emberének tekintete épp hogy súrolja a testét. A hatalmasok természetességével vág keresztül a téren, nyomában a kutyával, amelynek testén borzongás fut végig a férfi hatalmától.

Tér- és időlyukszintézis Salzburg és Novoszibirszk között az Alpenstraße és a Michael-Pacher-Straße sarkán

Többen is állítják: Ausztria legrondább helye a bécsi Déli pályaudvar. Egyetértek. Valóban, mintha az építményt azért emelték és enteriőrjét úgy alakították volna ki, hogy a román, orosz vagy bolgár bevándorlókat, akik vonattal érkeznek Bécsbe, megkíméljék az emigrációs sokktól. Én mégsem ennek a pályaudvarnak a sármjáról akarok beszámolni – ezt már megtették mások –, hanem egy esetről, amelynek főszereplője egy nem ennyire (de majdnem ennyire) ronda és nem kevésbé érdekes helyszín.

Két évvel ezelőtt Salzburgban meglátogattam Oleg, anyám távoli rokona. Oleg Novoszibirszkből, Oroszország ázsiai felének legnagyobb városából származik, és amolyan „bizneszmjen”, a politikai és gazdasági átalakulás nagy nyertesei közül való, akiket „új oroszokként” is emlegetnek. A kilencvenes évek közepe óta vezet egy import-export-céget, de hogy mit importál vagy exportál, azt a következő diszkrét közhellyel írja körül: „Olyan kívánságok és igények kielégítésére alkalmas termékeket, amelyek létezéséről ez idáig nem tudtunk.” Mindenestre Oleg az orosz kapitalizmus egyik macskacápájának tűnik, aki mégis elég nagy ahhoz, hogy megengedhet magának egy schengeni vízumot és egy európai utazást. Művelt, jól beszél angolul, franciául, sőt egy kicsit németül is. Anyám szerint személyisége ideális formában egyesíti magában a kulturált viselkedési formákat az üzletember számára létfontosságú gyilkos ösztönrel.

Anyám, aki Bécsben él, úgy vélte, udvariatlanság egy rokont szállodában elhelyezni, akkor is, ha soha életünkben nem találkoztunk vele, így hát egy este Oleg, nagyanyám egyik unokánővérenek unokája ott állt a lakásom ajtajában. Salzburg volt európai körútjának első állomása. Harmadfokú unokatestvérem, mielőtt a lukratív üzleteknek szentelte magát, művészettörténetet és zenét tanult. Most hát nagy örömmel készült meglátogatni Mozart szülő- és lakóházát.

Hosszú repülőút állt mögötte, mégis sokáig fent maradtunk vacsora után, csak négy körül feküdtünk le aludni. Reggel fejfájásra panaszkodott – talán a főszeél hatása, amelyet a szibériai sztyeppékhez szokott vendég nem ismert. Kikészítette az időeltolódás, mondta Oleg, csak két órát aludt, azonkívül elfogyott

Vladimir Vertlib 1966-ban született Leningrádban, író, kritikus, műfordító. Miután szüleivel együtt emigrált 1971-ben, sok helyütt megfordult, jelenleg Salzburgban él.

a cigarettája. Felajánlottam, hogy lemegyek a trafikba, de vendégem inkább egyedül akarta megtenni a rövid utat. Jót tesz majd a friss levegő, mondta. Meg aztán nem tudná elnézni, hogy reggeli nélkül kelljen lemennem az utcára, én is éppen elég fáradtnak látszom.

A legközelebbi trafik az Alpenstraße és a Michael-Pacher-Straße sarkán volt, gyalog tízpercnyre a lakásomtól. Megmutattam Olegnek az utat a térképen, és visszafeküdtem aludni.

Háromnegyed óra múlva jött vissza.

– Nehezen találtad meg? – kérdeztem.

– Egyrészt. De nem fogod elhinni, mi történt még...

A kereszteződéshez vezető utat Oleg megjegyezte, ám a trafikot egyszerűen nem vette észre. Átkelt az Alpenstraßen, körülnézett, lement az aluljáróba, és mivel az aluljáró kereszt- vagy inkább x-alakú, nem azon a sarkon jött fel, ahol eredetileg akart. Még egyszer megpróbálta, megint az utca rossz oldalán bukkan fel. Eltartott egy darabig, mire megértette, hogy a föld alatti rendszerben ha egyenes úton akar haladni, kanyarodnia kell. Ennek a ténynek, magyarázta nekem, mély szimbolikája van. Az a felismerés, hogy az egyenes úthoz mindig kerülni kell egyet, az ő üzleti sikerének alapja, és aki az elvet nem látja át, az a bizniszben, sőt az életben is kivétel nélkül bukásra van ítélve.

Ez a tapasztalat ott, az aluljáróban, párosulva a néhány órás alvás és a *jetleg* miatti kábulattal, valami olyasmit váltott ki Olegben, amit később így nevezett: „zuhanás egy tér- és időlukszintézisbe”, amelyből nem világos, hogy a marxista, illetve hegeliánus értelemben vett szintézisre, vagy tapasztalatának mesterséges karakterére gondolt. Miután az aluljáró valamennyi kijáratát és egyúttal a kereszteződés minden egyes pontját megismerte, végül mégiscsak ott állt a keresett dohánybolt előtt. Belépett, és kért egy csomag cigarettát. Az eladónő ránézett, megrándította a vállát, és nem szólt semmit. Oleg megismételte a kérést, mire a nő érthetetlenül mormolt valamit, és jobb kezének mutatóujjával megkopogtatta a homlokát. Olegből erre ömleni kezdett a káromkodás, tenyérrel rácsapott a pultra. Az eladónő azonnal elégett egy pakli cigarettát. Ez, mondta Oleg, csak megerősítette őt abban a nézetében, hogy a trágárságok a mindennapokban éppolyan fontosak, mint a hazugság a politikában. Búcsúzóul az eladónő erős akcentussal, de azért Oleg számára érthetően így szólt: „Bolsoje szpaszibo!”, vagyis: Köszönöm szépen! Oleg számára csak ekkor vált világossá, hogy végig oroszul beszélt. Azonkívül olyan cigarettamárkát kért, amelyet még kamaszkorában szívott, és amelyet sem Oroszországban, sem másutt már évek óta nem gyártottak. Az eladónő ennek ellenére az aktuális kedvenc márkáját tette elé. Ezt Oleg azzal magyarázta, hogy a tér- és időlukszintézis szívó hatása nemcsak azokra korlátozódik, akik a lyuk közepén vannak.

– Negyedórán keresztül – mesélte Oleg –, valóban abban a hruscsovi időkben épített novoszibirszki elővárosban voltam, ahol felnőttem. Több mint tíz órát ültem a repülőn, hogy a végén kikössek ugyanabban a lyukban, ahonnet fáradságosan kimásztam. – Nevetett. – Nem is tudom, megnézzem-e még Mozart szülővárosát, vagy inkább továbbmenjek Párizsba.

Kíváncsi voltam, vajon miért éppen ez a kereszteződés váltott ki benne ilyen elementáris dőljä vu-érzést. Biztosan vannak megfelelőbb helyek.

– Igazad van – válaszolta vendégem. – Persze, hogy vannak csúnyább helyek, csak hogy Dél-Bronxban vagy Manila slumjaiban nem olyan nagy a feszültség az igény és a valóság között. Tegnap este már beszéltem neked arról, milyen fontos a jó emlékezet és a gyors felfogóképesség, hogy felszínen maradjunk a bizniszben. Jó megfigyelő vagyok, és fáradtságom ellenére olyan részleteket vettem észre abban a kereszteződésben, amelyek mások figyelmét talán elkerülték volna. Ne elsősorban a hatvanas- és hetvenes évekbeli lakótömbökre gondolj, noha kétségkívül hasonlítanak azokra a lakótelepi házakra, amelyekben a gyerek- és kamaszkoromat voltam kénytelen eltölteni. Ilyen házakat szinte mindenütt találni. Nem a nyomorúságos gyepfoltok a fontosak, nem is a vigasztalan pincekocsmák, amelyekre ránézni is elég, hogy megcsapjon a depresszió előszele, és nem is az úszómedencés wellness-center, amelynek berendezéséről arra asszociáltam, hogy mosógépben tisztítják a kuncaftokat, és nem is a döneres bódé, amelynek szaga diákkorom szovjet menzáját idézte fel (akkoriban határoztam el, hogy vegetáriánus leszek), vagy a mocskos, vizelet- és cigarettacsikk-szagú aluljáró, falán régi plakátok telegraffitizett maradványai, meg a feliratok a falon, mint például: *Death is the only answer!*, *Smash te Antisemites!* vagy *Fuck the Zionists!* Nem...

– Hát ez az – vágtam a szavába. – Alig van olyan falfelület Európában, amelyik mentes lenne a zsidózástól.

Oleg nem csatlakozott felvetésemhez. – Nem – ismételte. – Ami a döntő: a kereszteződés abszolút értelmetlensége. Az egyik utca, az Alpenstraße valószínűleg a város egyik ütőere, míg a keresztutcán, a majdnem ugyanolyan széles Michael-Pacher-Straßen alig van forgalom, és röviddel ez után a kereszteződés után zsákutcaként végződik, a semmiben.

– Ez attól van, hogy a náci időkben körutat terveztek a város köré – magyaráztam. – Később befulladt a projekt. Ahelyett, hogy rendes hidat építettek volna a Salzach fölé, amely a Michael-Pacher-Straße folytatása lett volna, végül csak egy szűk kis híd lett belőle, gyalogosoknak és kerékpárosoknak.

– Akárhogy is – mondta Oleg –, tény, hogy a kereszteződés csak egy hollywoodi kulissza. Alig használja valaki az aluljárót, egyáltalán, kevesen járnak arafelé gyalog. Ráadásul az a hely, ahol a Michael-Pacher-Straße körülbelül harminc méterre a kereszteződéstől egy füves területbe és egy játszótérbe torkollik, egy hajdani államhatárra emlékeztet. Azt hinné az ember, hogy Berlinben vagyunk, és néhány éve itt állt a Fal. A magas betonfalak a tetejükre szerelt fényszórókkal csak erősítik a benyomást. Hasonló konstrukciókat a vasfüggöny környékén láttam.

Megértettem, hogy Oleg állítása a jó megfigyelőképességről nemcsak hiúságon alapul.

– De miért a tér- és időlyuk? – kérdeztem.

– Még mindig nem érted? – húzta föl csodálkozva a szemöldökét. – A létező szocializmusban lépten-nyomon nagy, hazug kulisszákkal kerültünk szembe. Festményeink, emlékműveink, könyveink, dalaink mind-mind boldog étellel ámítottak. Az új városnegyedek elgettósodtak, még mielőtt megjelentek volna a médiában mint az építőipar ünnepelelt csodái. Novoszibirszk elővárosában a Győzelem Sugárút szó szerint a trágyadombon ért véget, az Öröm Útja pedig a

G jelű autóbusz végállomását kötötte össze a Népek Barátsága Szövőgyár bejáratával. Elkezdett és soha be nem fejezett épületcsoportok pusztultak, a többsávos autótutakon alig járt autó, hatalmas kombinátokban olyan javakat termeltek, amelyeket nem használtak, vagy raktárakban rohadtak el. Minden csúf homlokzat volt csupán, s egy még csúfabb valóságot takart. Az említett tér- és időlyukat sejtésem szerint az az érzés nyitotta meg, hogy hasonló homlokzat előtt állok. Azt hiszem, ha valóságos és ezáltal esetleg még csúfabb, de nem létező szocialista kereszteződésről lett volna szó, a déjà vu-hatás is csekélyebb... Egyébként ki volt az a Michael Pacher?

– Osztrák késő gót festő és szobrász. 1500 körül halt meg. Főleg oltáraitól ismert.

– Na, látod! Hogy ezt az utcát egy középkori művésztől nevezték el, csak megerősíti a teóriámat.

– Ez a kereszteződés Salzburghoz ugyanúgy illik, mint Novoszibirszkhez – magyaráztam. – Ahogyan Mozart lakóháza is egy XVIII. századi épület illúzióját kelti, holott kilencvenes évekbeli rekonstrukció, egy japán befektető finanszírozta, úgy ebben az esetben modernnek, nagyvárosinak gondolt kereszteződésről van szó. Városunk hamisított identitása a szépben és a csúnyában egyaránt felismerhető. Ez rendjén is van.

– Mondj egy várost, amelynek nincs ilyen vagy olyan formában hamisított identitása – tette hozzá Oleg, és ásított. – De azt hiszem, eleget filozofáltunk. Ha nem bánod, alszom még pár órát.

NÁDORI LÍDIA fordítása

Amikor apám megvette az első útlevelemet

nyár volt, és én az utcánkban futballoztam. zsákutca volt, ideális terep a focihoz; hiszen alig fordult meg benne autó. kapuként a garázsajtónk szolgált. háttal álltam a házunknak, és vártam a lövéseket. jó kapus voltam – mégpedig okkal. ha gólt kaptam, és döngött a garázsajtó, biztos lehettem a pofonban – apám ugyanis nyugalmat akart, szinte örökké.

aznap reggel is a kapuban álltam és a játékot figyeltem, amikor anyám kinyitotta a konyhaablakot: „gyere be, apád beszélni akar veled!”

„anyám, a játéknak még nincs vége!”

„ismered apádat!”

ismertem őt, és tudtam, hogy ez mit jelent. közöltem a csapatkapitánnyal a verdiktet.

„ha gól lesz, te kapsz érte!”, mondta kárörömmel.

apám a teraszon ült, az egyik lábát kinyújtva, a másikat behajlítva, és a teáját itta. „ülj le!”, parancsolta, majd hátrafordult, és azt kiáltotta: „asszony, hozz a fiamnak egy teát”

semmi jót nem sejtettem. ha engedélyezi, hogy vele teázzam, és ráadásul „fiamnak” nevez, akkor biztosan titkol valamit. anyám elém rakta a teáscsészét, és rám nézett. ebből tudtam, hogy ő is nyugtalan, és semmiről sem tud.

„asszony, vidd el a fiamat a főutcára, és csináltass róla hat fényképet!”

„de mihez kellenek fotók a fiamnak?”

„útlevelet akarok venni a fiamnak; ahhoz kellenek a fotók.”

„minek kell az én fiamnak útlevél?”

„ezt te nem érted, asszony. ő az én fiam. ezért kell neki útlevél.” és leintette. anyám rám pillantott; felálltam, és követtem őt a konyhába.

„anyám...”

„én sem tudom, mit forgat a fejében. ilyenkor nem lehet vele beszélni. csináltassuk csak meg előbb a fotókat; aztán a többit majd meglátjuk.”

fésűt hozott, a vízcsap alá tartotta, és addig fésült, amíg elégedett nem lett az eredménnyel. aztán kétszer megcibálta az ingemet.

„indulás!”

„anyám, kérlek, senkinek ne meséld el az utcában, hogy fotókat csináltatunk!”

„senkinek nem mondok semmit!”

Said 1947-ben született Teheránban, hazáját tizenhét évesen kellett elhagynia. A sah uralmának megdöntése és a mullahok diktatúrájának megerősödése után ismét száműzetésbe kényszerült. Költő, Münchenben él.

a fotográfus végigmért engem, majd egy fekete posztó előtti hokedlira ültetett. benyúlt a farzsebébe, és előhúzott egy fésűt, a vízcsap alá tartotta, és addig fésült, amíg elégedett nem lett az eredménnyel. aztán kétszer megcibálta az ingemet: „most nincsen mocorgás addig, amíg háromig nem számoltam.” eltűnt a kamera mögött, és elkezdett számolni:

„egy, másfél, kettő, kettő és fél...” valami villant „...három. készen vagyunk.”

másnap anyám elment a fotókért. meg akartam nézni őket, ám apám értük nyúlt. rájuk pillantott, és elégedettnek látszott.

„fiam, kelj fel, indulunk!”

akkor felhúzza az ünneplőruháját, kipödörte a bajuszát, feltette a fejfedőjét, és megindult előre. irány a városközpont. célratörően ment egészen addig, amíg egy nagy épület előtt meg nem állt. jobbra és balra a kapu előtt két katona posztolt szuronyos fegyverrel. apám halkán odasúgott valamit az egyiknek. ez a fejével a másik felé bökött. apám a másiknak is súgott valamit. aztán benyúlt a mellényzsebébe, és néhány pénzértmet adott a katonának. ez elsüllyesztette, és meghúzott egy zsinórt, amely mellette lógott. nagy csengő szólalt meg a feje fölött. megjelent egy szakaszvezető, kövéren, lecsüngő bajusszal. a második katona tiszteletteljesen szalutált, és valamit a fülébe súgott. emez ránk pillantott, és egy kézmozdulattal utasított, hogy kövessük őt. az udvarba mentünk. a jobb oldalon egy csomó kiskereskedőt láttam az asztalaik mellett. a szakaszvezető rájuk mutatott, és távozott.

„fiam, melyik színt akarod?”

semmit sem értettem.

„milyen színű útlevelet akarsz?”

„baba, mi az az útlevel?”

apám megfordult, és fölemelte a kezét:

„kurafi, azt kérdeztem, milyen színűt?”

„zöldet.”

„ne mozdulj innen!”

„baba!”

„mi van?”

„az útlevelnek passzolnia kell a farzsebembe.”

kaptam egy pofont. apám odament a kereskedőkhöz, és alkudozni kezdett. ismertem ezt, és tudtam, sokáig tart.

egy idő múlva megegyezett a kereskedővel; fizetett, és egy útlevéllel tért vissza. a szín stimmelt, zöld volt. de túl nagy volt a farzsebembe. semmit sem szóltam. visszamentünk a kapuhoz. apám odaadta a második katonának az útlevelet és a fotókat. ez ismét csöngetett. jött a kövér szakaszvezető, fogta az egészet, és elment. a katona azt mondta:

„menjete, igyatok egy teát; ez eltart egy darabig.”

követtem apámat a legközelebbi teázóba. beléptünk, apám megragadta a karmat, és egy ajtó melletti helyre vezetett. ő maga a teázó közepébe ment, lehupant egy asztalhoz, és várt, míg a tulajdonos előjött. akkor olyan hangosan kezdett kiabálni, hogy még odakint az utcán is hallották az emberek:

„ma vettem a fiamnak egy útlevelet!” kívárt egy ideig, hogy a hatást, melyet keltett, élvezhesse. aztán rendelt, már egy fokkal halkabban:

„hozz a fiamnak egy egyszerű teát, nekem pedig nagyon erőset!”

néhányan odafordultak, és rám néztek. apám élvezte a teáját, és a férfiak pillantásait. hogy mennyi teát ivott meg, nem tudom; én csak egyet kaptam.

déltájban fölkelt, fizetett és kiment; követtem őt. a katona meglátott minket, és csöngetett. a szakaszvezető az útlevelemmel a kezében jelent meg. egy pillantást vetett befelé, odaadta apámnak az útlevelet, és intett, hogy tűnjünk el. már csak az hiányzott, hogy seggbe is rúgjon bennünket.

otthon apám leült a teraszra, és így szólt:

„asszony, a fiamnak már van útlevele!” azzal odaadta neki.

anyám egypárszor ide-oda forgatta, és azt kérdezte apámtól:

„mi áll benne?”

„kérdzd a fiadat! miért küldtem iskolába?”

anyám nekem adta az útlevelet. kinyitottam. az első lapon ez állt: „neve: zöld.”

„itt az áll, hogy a nevem zöld, de engem nem így hívnak...”

megint kaptam egy pofont. apám kirántotta az útlevelet a kezemből:

„asszony, ez a kurafi semmit se ér. most vettem neki egy útlevelet; és ő akadémkoskodik!” bedobta az útlevelet a szobába, és intett, hogy tűnjek el.

másnap korán egy igazi tiszt állt az ajtónk előtt, szablyával az oldalán:

„lakik itt egy zöld nevű?”

apám bekiabált a házba: „asszony, a hadnagy úr a fiaddal akar beszélni!”

anyám azt mondta:

„menj, fiam, nem kell félned; apád megvéd téged.”

az ajtóhoz mentem, és félig az apám mögé bújtam.

„hol van az útleveled?”, ordította a tiszt.

bementem a házba, megkaptam anyámtól, visszajöttem, és odaadtam a tisztnek.

kinyitotta, és azt mondta: „szóval zöld...”

közbeszóltam: „de engem egyáltalán nem így hívnak...”

kaptam egy pofont, és apám erősen megragadta a fületem.

a tiszt ezt ordította: „te akartál zöld útlevelet. akkor tehát zöldnek hívnak.” kis szünetet tartott. aztán olyan hangosan ordított, hogy a szomszédunk házának tetejéről az összes galamb az égbe röppent: „értve vagyok?”

mondani akartam valamit, de apám gyorsabb volt: „válaszolj a hadnagy úrnak, te kurafi!”

„igen, hadnagy úr!”

a hadnagy rám pillantott, az apám szintén. a hadnagy úr visszaadta az útlevelet, és azt mondta:

„akinek útlevele van, annak mennie kell.”

„hová?”, kérdeztem, és ismét kaptam egy pofont.

„azt mi határozzuk meg!”, mondta a hadnagy.

„meg van értve, te kurafi?”, így az apám.

„kora reggel, 6:30-kor érted jövőnk. a következőket tartozol magaddal hozni: fogkefe, fogkrém, szappan és egy törülköző. más egyéb nincs engedélyezve! ja, igen, meg még két meleg pulóver. északon nagy a hideg.”

„északon?”, kérdeztem halkán.

„zöld útleveled van; tehát északra kell menned!”

„de miért éppen északra?”, már számítottam a pofonra, de ezúttal elmaradt. erre a hadnagy azt válaszolta:

„légy boldog. sok ember van, aki északra kívánczik.” aztán megint katonásan:
„akkor reggel korán, 6:30-kor!”

„asszony!”, szólott az apám, miután helyet foglalt a teraszon.

„hallottad? a fiam északra megy!”

„de miért északra?”, nyöszörgött anyám.

„a fiam északra megy!”

anyám sírt, apám büszke volt, én semmit sem értettem.

másnap reggel pontban 6:30-kor megjelent a hadnagy úr. anyám kisírt szemmel ébresztett, és egy csésze teát nyomott a kezembe. apám odább állt, és szándékosan máshova nézett. a hadnagy úr átkutatta a táskámat, és fennhangon vetette sorra a tartalmát:

„fogkefe, fogkrém, szappan, egy törülköző. micsoda? három pulóver? csak kettő van engedélyezve!” a harmadik pulóvert két ujjal fogta, mintha valami patkány teteme lenne, és el akarta hajítani. ekkor anyám merészen a lába elé vetette magát:

„hadnagy úr, könyörögve kérem, északon hideg van, legyen irgalmas a fiamhoz!”

a hadnagy úr élvezte a hatalmát, és az apámra nézett; ő kerülte a pillantását.

a hadnagy úr megköszönte a torkát: „na, ez egyszer szemet hunyok fölötte!” anyám fölkelt, és kezet csókolt neki.

„az útlevé!” kiabált ismét a hadnagy úr.

anyám odanyújtotta neki az útlevelet; ő eltette és azt mondta:

„na, gyerünk!”

anyám hevesen megölelt és sírt. apám kiszabadított a karjaiból, keményen megfogta a bal fületem, és a szemembe nézett:

„föl a fejfel, fiú! szégyent ne hozz a nevemre!”

azzal a hadnagy már meg is ragadott, és vitt magával. beült egy katonai dzsipbe előre, jelezve, hogy üljek be hátulra. erősen szorítottam az útitáskámat, és arra gondoltam, hogy másnap fontos focimeccsünk lesz. a dzsip száguldott a városon át, míg elértünk a tegnapi kapuhoz. a katonák tisztelegtek, a hadnagy rájuk pillantott, és mi áthajtottunk. az udvarban a dzsip megállt az épület előtt. a hadnagy kiszállt, és azt parancsolta, hogy szálljak ki én is. és már jött is a tegnapi szakaszvezető. a hadnagy átadta neki az útlevelemet, és kimérten így szólt:

„útra kész!”

a szakaszvezető elrakta az útlevelemet, megfogta a karomat, és maga után húzott. bementünk az épületbe, aztán le a pincébe. a lépcső nem akart véget érni. mind sötétebb és hidegebb lett. egyszer csak a szakaszvezető megállt egy vasajtó előtt.

„zöld, húzz fel egy pulóvert! hidegebb lesz.”

azonnal megtettem, és rögtön jobban éreztem magamat. egy régi, óriási kulccsal kinyitotta a vasajtót, és odaintett engem. végtelen, sötét alagutat láttam, amelynek kijáratát nem voltam képes fölfedezni.

„látod, fiú, ennek az alagútnak a végén van észak!”, mondta és odaadta az útlevelemet.

„na, sok szerencsét!”

beléptem az alagútba, ő pedig bezárta mögöttem az ajtót. továbbmentem. csak mentem és mentem, míg még hidegebb nem lett. megálltam és felhúztam egy másik pulóvert. aztán megint továbbmentem. egy idő múlva muszáj volt még egy pulóvert felhúznom. az alagút nem ért véget, és mind sötétebb lett. egy-

szer csak annyira elfáradtam, hogy le kellett ülnöm. odakuporodtam a falhoz, és azonnal elaludtam.

fölbredtem, mikor a nap egy sugara az arcomra tévedt. ezt jó jelnek véltem, felkeltem, és mentem a fény után. akkor, meglepetésemre, az alagút rögtön véget ért. északon voltam. a házak nagyok és tiszták voltak. az emberek szintén. senki sem figyelt rám. senki sem futballozott az utcákon. a következő kereszteződésben leültem egy padra, és töprengeni kezdtem. vajon itt, északon meg fogom-e szokni valaha is?

megszoktam. csakhamar jól beszéltem az északi nyelvet, munkahelyet találtam, és egy tiszta, kicsiny szobát.

ám egy napon, reggel 6:30-kor, valaki halkan kopogott az ajtómon. egy hadnagy volt, egy északi. nem volt szablyája, és nem is ordított. igen udvariasan az útlevelem iránt kérdezősködött. előhoztam neki.

„de hiszen önnek zöld útlevele van!”

„mi a probléma?”, kérdeztem, mivel megtanultam olyan keveset beszélni, amennyire csak lehetséges.

„akinek zöld útlevele van, annak keletre kell mennie!”

csak bámultam a hadnagyra.

„semmi probléma! máris mindent elintézek.” fölkelt, elrakta az útlevelemet, tisztelgett és azt mondta:

„holnap korán reggel, 6 óra 30 perckor itt leszek önért. megértette?”

bólintottam.

„kérem, hogy a következő tárgyakat hozza magával: fogkefét, fogkrémet, szappant és egy törülközőt. ja, igen, és két meleg pulóvert. keleten igazán hideg van.”

bólintottam.

a hadnagy úr 6 óra 30-kor érkezett. tisztelgett, majd beültetett kényelmes szolgálati kocsijába. utaztunk egy darabig, aztán az autó megállt egy picike, jelentéktelen ajtó előtt. a hadnagy úr visszaadta az útlevelemet, és azt mondta:

„ha ezen az ajtón átmegy...”

„tudom, hadnagy úr, akkor egy lépcső következik. lemegyek a lépcsőn...”

„akkor tehát, zöld úr!, hiszen ön kiismeri itt magát. jó utat kívánok önnek!”

kiszálltam az autóból, átmentem az ajtón, le a lépcsőn, mígnem egy faajtó előtt álltam. óvatosan megnyomtam az ajtót, és már ki is nyílt. ismét egy végtelen alagutat láttam.

nem tudom, mennyit mentem, amikor síp hangját hallottam. megálltam és körülnéztem. mögöttem állt egy öreg, kövér asszony. fehér haja volt és olyan ruhája, amely ezer színben pompázott.

„százfolt asszony vagyok, és tudok rajtad segíteni!”, nevetett és kivillantotta aranyfogát.

„és hogyan?”

„délről jössz. stimmt?”

bólintottam.

„egy alagúton keresztül északra küldtek. stimmt?”

bólintottam.

„azok pedig ezen az alagúton át keletre küldenek. stimmt?”

bólintottam.

„és azok pedig egy másik alagúton keresztül majd nyugatra küldenek. stimmt?”

„honnan tud mindent?”

„látod ezeket a foltokat a ruhámon? minden egyes foltja egy-egy efféle történet. kiismerem magam ezekben. hidd el nekem!”

ránéztem, mire ő úgy megragadott, ahogy nem is sejtettem volna.

„addig, amíg útleveled van, ide-oda fognak taszigálni!”

kezdttem érteni a dolgot.

„és mit fogunk csinálni?”

„végre egy okos kérdés. van egy tervem.”

figyelmesen meghallgattam; a terv egyáltalán nem volt rossz. a kezembe nyomott egy kis piros pirulát, és a lelkemre kötötte, hogy feltétlenül pontosan vegyem be.

megöleltük egymást, és én továbbmentem. nemsokára megláttam a fényt az alagút végén. és ahogy százfolt asszonyosság előre megmondta, civilruhások vártak ott csinos öltözetben. bekaptam a pirulát, és elindultam feléjük. amikor a látótávolságukba értem, elővettem a zöld útleveletemet, és elkezdtem enni. nem mondhatni, hogy a zöld bőr különösebben ízlett volna; de mit lehetett tenni. ezen át kell esnem, gondoltam.

a civilruhások látták ezt, és odasiettek hozzám – túl későn. amikor elkaptak, épp az útlevelem utolsó falatját nyeltem le. megfogtak, és szirénázva szállítottak a kórházba. a bejáratnál már állt egy orvos, és várt ránk. parkettás, tiszta szobába vittek. alighogy ide megérkeztünk, szarnom kellett; a pirula már működésbe lépett. hagytam leesni a táskámat, lerántottam a nadrágomat, leguggoltam, és teljes erővel a parkettára szartam. a jelenlévő urak körém gyűltek, befogták az orukat, és gondosan megfigyelték, ahogy kiürítettem magam. nyilvánvalóan arra vártak, hogy a zöld útlevelem előkerüljön. annak azonban nem akaródzott. az orvos egy fémpálcával vájkált a székletemben, és közben a fejét csóválta kétségbeesetten – közel és távol sehol az útlevé!l

végül megengedték, hogy kitöröljem, és aztán még le is tusolhattam.

egy idő múlva ismét megjelent az egyik civilruhás:

„mivel önnek nincs útlevele, momentán meg kell önt túrnunk; a továbbiakat majd meglátjuk!”

kaptam egy tartózkodási engedélyt, és elhagytam az épületet. föl-alá sétáltam, és azon töprengtem, vajon meg kellene-e ennem a tartózkodási engedélyemet is? vajon a papír keleten jobban ízlene-e?

váratlanul világosság gyűlt az agyamban. tudnám a frissen megszerzett képességemet profi módon alkalmazni. időközben ugyanis úgyszólván államilag bevizsgált útlevel-emésztő lettem. és bizonyára nincs hiány olyan emberekben, akik az útlevelüket el akarják hagyni. és nem mindegyikük képes megbarátkozni az útlevele ízével. ez ám az igazi piaci rés!

leültem egy padra, és elkezdtem merengeni az eredményekben gazdag jövőmről. az elővigyázatosság kedvéért a tartózkodási engedélyemet elővettem a táskámból, és a számba dugtam. megfontoltan rágódtam a papírjaimon, és élvezettel képzelődtem arról, milyen cégért függesztek majd az üzletem fölé.

ÁGOSTON ZOLTÁN fordítása

Unterhilliglah

Nem tudott jól vasalni. Soha nem tudott jól vasalni. Rakoncátlankodott a vas. Műlevendula-illatú gőzt köhögött az arcába, és nem vette fel a harcot a ráncok ellen. A vasalás a büntetés. Akit meglövagolt az ördög, azt addig sütögették tüzes vassal, amíg minden érzés és életöröm ki nem szállt belőle. Régi történet.

Soha nem volt egyedül. A környék összes házában vasalók szörcsögtek és fújtattak dolgozósobának keresztelt helyiségekben. Ezek a dolgozósobák a pincében voltak vagy a még befejezetlen padlástérben; az előrelátóan máris berendezett második gyerekszobában, vagy a minden eshetőségre kialakított vendégszobában, amely gyors ütemben alakult át lomtárrá vagy dolgozósobává, vagy mindkettővé. Itt garázdálkodhattak. Cserébe nem figyelte őket senki.

Az otthon maradtak jól álcázták hátországukat. Vasalódeszka, teli ruháskosár. Rádió, televízió. Lépcsőzőgép, futógép, kondigép, súlyzók. Itt-ott még íróasztal is, a konyhapénzzel való zsonglőrködéshez, horoszkópkészítéshez. A jövő csak egy alternatívát kínált. Otthon maradni és várni a nagy kiugrási lehetőségre, vagy feleslegessé válni. Az ő dolgozósobája nyugatra nézett, a kilátás a szomszéd terasza és két kukoricaföld felett a következő sorháztelepre, egy lomboserdő-foltra nyílt. Középen, a patak mentén a horizontig kanyargott a vasúti sín. Regionális vasút, egy sín pár meg egy kalauz, aki feladatának tekintette azt is, hogy minden utasát szemmel tartsa. Ezzel a vonattal nem jut messzire.

Az ördögnek nem volt patája, csak vasalt cipője, hogy ne koptassa el a csúcs felé vezető úton. Ám akárhogy odavágta a sarkát, nem jutott előre olyan gyorsan, ahogyan tervezte. Odahaza mindennek annál gyorsabban kellett mennie. KIPP-KOPP, KIPP-KOPP, KIPP-KOPP. Az utcáról a lépcsőházba. KIPP-KOPP, KIPP-KOPP, KIPP-KOPP. Végig a folyosón. Hahó, halihó, senki sincs itthon? KIPP-KOPP, KIPP-KOPP, KIPP-KOPP. Szia, édes. Hallali. Tarkólövés. A gyerek kétóránként akart szopni. Furcsa érzés úgy járni, hogy nincs has a kabát alatt. Nem akart sokáig távol maradni. Nem bízott az anyósában meg a cumiztatási hajlamában. Néhány percig más levegőt szívni, ennyit akart. Néhány percig egyedül lenni. Eltart még egy darabig, míg leszokik erről az esetlen, kacsázó járásról. A kávézóban egyenesen az újságosasztalhoz slattyogott. Azután leroskadtt az ablakmélyedésbe beépített, kárpitozott padra. Elfelejtett átöltözni. Dzsoggingban ült ott, fésületlen hajjal. Hideg füst és padlóviasz bűze terjengett. A kávéfőzőgép sistergése erőszakos volt, az újságpapír zörgése nevetséges. Minden lapban ugyanazt olvasta. Nem mulasztott semmit. Érezte a sebet a lába között, melle feszült és csöpögött. Valami hazahúzta a gyerekekhez, a csöndje.

Új életének második kimenője is kudarccal végződött. Gyerekkocsival indult

útnak. A gyereket pamutba, gyapjúba és báránybőrbe bugyolálta, aztán indult utat törni. Járdaszegélyen föl és le, jeges hórögök, a pék a lépcső miatt elérhetetlen. A szupermarketben elakadt a forgónál. Rángatni kezdte a gyerek-kocsit előre-hátra, amitől a kocsi csak még jobban beszorult a krómozott rudak közé. A gyerek fölébredt és sírt. Valaki hívta az üzletvezetőt. Ő a gyerek-kocsit rángatta, az üzletvezető a forgót, a gyerek ordított. Rövid úton hazarohant. Kijött a sodrából, elvesztette uralmát a helyzet fölött. Igazad van. Itthon maradok.

Manapság gyorsan fel lehet húzni egy házat vidéken. A meggyfa hamar termőre fordul. Az aranyvesszőt rendszeresen vissza kell nyesni. A zsálya fagyűrű, de a levendula nem az. Az örökzöldek ideális talajtakarók. A rózsza áprilistól októberig virágzik. A pockok tönkreteszik a gyepet. A gyerekek manapság gyorsan önállósodnak. Könnyen túlteszik magukat a leváláson. Könnyen túlteszik magukat. Mindenesetre többet nyernek, mint vesztenek.

A dolgozószoza gipszkarton fala nincs levakolva. Azt hitte, az ideiglenesség nem tartja fogva annyira hosszú ideig. Az ellenkezője bizonyult igaznak. A legtöbb börtönben csupaszok a villanyégők és a falak. Valami húzta vissza ebbe a börtönbe, a vasalódeszkához és a ruhahegyhez és a vasútra néző ablakhoz. A piros motoroskocsi nem ismert késést. Elment és visszatért, elment és visszatért. Beengedni, elengedni. Beengedni, elengedni, ezt kellett megtanulniuk az otthon maradottaknak. Mint apály és dagály jöttek és mentek a napok az ablakon túl. Az élet köpte ki, az élet sodorta ide, a regionális vasút mentén épült településre. Napról napra idegenebbé vált számára ez a település. Már-már keltává. Talán ezért volt olyan nagy az ár és az apály különbsége. A vasaló kerülgette a gomblyukakat és a bevarrásokat, az ingujj varrása mentén navigált, majd egészen a gallérig merészkedett – és éppen ott hagyott alattomos zátonyokat, ahol mindennek simának és ráncatlannak kellett volna lennie. Lemondott az ingről.

Sehogy sem bírt kievickélni a hullámvölgyből. Szörcsögő hajóorral küzdötte át magát a makacs és nedves napokon. Félmagasságig jutott a hullámhegyen, futó pillantást vetett a hullámtarajra és a tajtékra, azután megint lezuhant a mélybe. Nem volt más választása, mint várni a ciklusváltásokra. Ár, apály. Telihold, újhold. Hadd integessen, hadd kiabáljon a parti őr, nem törődik a zászlójelekkel. Fekszik majd és vár. A következő teliholddal jött a szökőár. Ezúttal hagyta sodortatni magát.

NÁDORI LÍDIA fordítása

Képeslapok St. Johannból

„az élet igazi mértéke az emlékezés”

Walter Benjamin: *Svendsborgi jegyzetek 1934 nyarán*

Megérkezés

Egy szép reggelen autóba szálltam, és miközben mobiltelefonom, melyet előző este titokban egy barátom állított be, erőszakos, nevetséges csipogással, kételkedve sandított rám – megadtam új címemet a postának. Visszavittem két könyvet az egyetemi könyvtárba, az emlékparkban elszívtam egy utolsó cigarettát, aztán Bécs nyugati felén, ahol éveken keresztül, egészen mostanáig egy bizonyos helyen mindig jobbra, majd rögtön balra szoktam kanyarodni, most könnyedén megtörölve a szemem sarkát kihajtottam a városból. Később az ellenfényben szürkén felcsillant a Mondsee vize, Salzburgból Tirol felé vettem utamat, áthaladtam az úgynevezett Kis Német Zugon. Magam mögött hagytam a Kopaszkőt, amely úgy is néz ki, ahogy azt a neve mondja, és azután már hamarosan fel is tűnt előttem a St. Johann feliratú helynévtábla. A patika előtt álltam meg, a malommal szemben, melynek hirdetőszekrényében a Szabadságpárt megsárgult poszterei virítottak. De már jött is a lila autó, amelyben mostantól fogva alighanem sokat fogok ülni, és testet meg arcot öltve, mosolyogva száll ki belőle és siet köszöntésemre az a hang, amely néhány hónapja felhívott, pont mikor Oberwartban a fodrásznál ültem, és azt kérdezte, nem akarok-e elmenni piaci felírónak. Igen, piaci felíró lettem, még átvitt értelemben is: egy piacnak írok, amely tőlem függetlenül folyton nagyobb, folyton egydimenziósabb lesz. Ahogy száműzetése idején Bertolt Brecht oly találóan írta:

„Minden reggel, hogy pénzt keressek,
A hazugság piacára járok,
És reménykedve
Állok az árusok közé.”

A tirolai avagy a kalaptoll

Valamikor a barátaimmal gyakran neveztük egymást tirolinak, és különféle variációkban akkor vagdostuk egymás fejéhez ezt a szót, ha valamelyikünk nem mutatkozott őszintének.

Clemens Berger 1979-ben Güssingben született, író, Bécsben él.

– Te tiroli – mondtuk annak, aki megjátszotta magát, vagy annak, aki épp az ellenkezőjét tette annak, amit állított. Egy idő után már nem is kellett kimondani a szót magát, elegendő volt a tarkó irányából meredeken felfelé egy gyors kézmozdulattal emlékeztetni arra a tollra, amelyet a hamis tiroli a kalapján visel. Ez a hamis tiroli nekünk Oberwartban, vagy ha úgy tetszik, Felsőőrön vagy Erbában azt az alakot jelentette, aki az *Egy igazi bécsi nem hagyja magát* című tévésorozatban a Westbahnhofra érkezik, ahol egy óceánjáró modellje előtt izgatottan vár rá Mundli, kezében a Népszava Fesztivál zászlócskájával. (Akkoriban se a „Népszaváról”, se annak a fesztiváljáról nem tudtam, egyik sem létezik már egyébként, és a „Népharag Fesztivál-zászló” alatt csak valami gyanúsat véltem érteni.) Szóval Mundli az ismeretlen tirolira várt, akit élete első, saját kezűleg feladott faxában rendelt magához, hogy véget vessenek a fivére és a tiroli húga közötti kapcsolatnak. Érkezett is egy rengő hasú, testes úriember, népviseletben, a fején tollas kalappal. Mundli végigsimította bajszát, félénken kilépett az óceánjáró mögül, és így szólt hozzá halkan:

– Tiroli úr – (Burgenlandi úr – szólt hozzám egyszer a kulturális egyesületek találkozáján egy nő). Azzal lobogtatni kezdte a megbeszélt ismertetőjelet, a zászlócskát, ám a megszólított fintorogva csak átnézett rajta. Mundli erre türelmét veszítve közvetlenül a fent nevezett úriember orra előtt kezdett hadonászni a zászlócskájával, és túláradó kedvességgel mosolyogva még egyszer rászólt:

– Hé, maga, tiroli úr, maga.

Mire ez megállt, alaposan végigmérte Mundlit, majd amúgy bécsiesen ráförmedt:

– Mi a hézag, apuskám, beszívtál, vagy megbuggyantál?

Azzal lekevert neki egyet, és szitkozódva továbbállt, miközben Mundli, pár méter repülés után, nagy csodálkozva lassacskán magához tért, és az ismeretlen után kiáltott:

– Micsoda hamis egy kutya, tirolinak öltözik, pedig nem is az.

De aztán a végén, kissé félszegen csak megérkezik Vitus, az igazi tiroli, és meghívja Innsbruckba Mundli fivérét, Schanit, aki az istennek se hajlandó tágitani a húgától. – Gyere el Tirolba – győzködi Mundli Schanit –, ott megint ember lesz belőled. – Hiszen most is az vagyok – válaszolja emez. – Rossebet vagy tiroli, seggfej vagy. – Amit azóta olykor-olykor még ma is hallani.

Szabadságharcosok

A St. Johann-i főutca Speckbacher, a kis utcácska pedig, amely a dombtetőn lévő házba vezet, ahol most lakom, Wintersteller nevét viseli. Mindkettőjüket szabadságharcosnak tartják, noha annak, amit ők szabadságnak véltek, semmi köze az igazihoz. Valami kétséges töredékszabadságot védelmeztek, méghozzá azzal a Napóleonnal szemben, aki a maga *Code civil*jével a teljes szabadságot hozta volna el. Szigorúan véve ezek az úgynevezett szabadságharcosok reakciók voltak, és egy patriarchális, katolikus, rendi, tekintélyelvű és függőségekkel átmegegyezett rendszert védtek, amely a cselédlányoknak, béreseknak, nőknek és nem katolikusoknak pontosan a szabadság ellentettjét jelentette. Olyan rendet, amely hátráltatta az egyén önálló kibontakozását, olyan hierarchikus társadalmat, amelyre rányomták a természetesség védjegyét, és olyan morált, amelyet

önző céloknak vetettek alá. Kissé ugyan sántító hasonlattal, de azt mondhatni, hogy ma az iraki és afganisztáni harcosok hasonlóan leginkább ezekre a tiroli szabadsághősökre. Mert azok Irakban és Afganisztánban is olyan rendet védenek, olyan rendért harcolnak, amely folyamatosan egyenlőtlenséget szül, a nagy többségtől megtagad mindenfajta beleszólást, rendszerré teszi megfélemlítésüket, és akik lázadni merészelnek, azokat lekapják a tíz körmükről. Önmagában persze az a szabadságtöbblet is, amit az Egyesült Államok hoz, csak gyenge utánpótlás annak, amit az ember ezen a fogalmon igazán ért. Ezeket a felkelőket joggal nevezhetjük terroristáknak, Hofert, Winterstellert, Speckbachert viszont továbbra is szabadsághősként tisztelik. A rossz „hazai” még mindig többet ér, mint a nála jobb „idegen”. Most már valóban elgondolkodhatnánk.

Szelektív hulladékgyűjtés

Egy cigarettásdoboz szemétként dobása, csakúgy, mint bármely más hulladéké, eleinte a legnagyobb nehézségekkel jár, sőt valóságos tanulási folyamat, amit csak lépésről lépésre lehet elsajátítani, de végül mégis elvezet a rendszerető magatartáshoz. Először tehát lehúzzuk a celofánt, ami ugyebár műanyag, a dohány-morzsák viszont valószínűleg biohulladék, de semmi esetre sem tartozik az egyéb kategóriába, ahová csak a máshová véggépp be nem sorolható dolgok kerülhetnek, és azokból is csak minél kevesebb, például a mosogatóból, mosogatóvízből, padlóról, aztán a porszívóból, a vécéből származóak. Aztán belülről letépjük a szétválasztó, ez ugyebár fém, végül marad maga a doboz, ami pedig papírhulladék. Úgy máskülönben persze van még üveg, amin belül megkülönböztethető a fehér és a színes üveg. Így aztán a bonyodalmak szinte elkerülhetetlenek. Amikor például egyszer késő este érkeztem haza Kitzbühelből, az első emeletre vezető lépcsőn a megszokottól eltérően nem a postámat találtam, hanem egy kis kupac szemetet. Hát persze, kapok észbe, a szállásadónőm megjött a nyaralásból, én pedig előzőleg könnyelmű módon vétkeztem az egyéb hulladék megítélésében. Így aztán most büntudattal vihetem az egyéb hulladékból kézzel kihálászott szemetet a szobaajtóm elé, ahol ezúttal már rendesen berakom a megfelelő tárolóba. Másnap, anélkül, hogy szóba hoznám különös küldeményét, megkérdezem szállásadónőmet, milyen volt Egyiptomban.

– Alexandria csupa kosz és piszok – válaszolja. Nekem pedig ismét eszembe jut az a nyugdíjas grazi asszony, aki Nápolyban, egy olasz nyelvtanfolyamon arra a kérdésre, hogy mit tenne legeslegelőször, ha Graz polgármestere lehetne, így felelt:

– Elvitetném az utcákról a szemetet.

Nobel-díj

Na, mit szólok hozzá, tudakolja a Rainer kávéház pincére egy fotóra mutatva, amely ma, a *Krone* kivételével, ott van minden újság címlapján. Ez mégiscsak nagy dolog Ausztria számára, az ember nem is tudott róla semmit, ezt a

Jelineket mindig rossz színben tüntették fel. Igen, csakugyan nagy dolog, de hogy Ausztria számára? (Ki vagy mi az az Ausztria?) Az elkövetkezendő napokban mindenesetre még a csapból is Jelinek folyik. Van, aki ujjong, van, aki tajtékzik vagy hallgat, az ezek közötti átmenet alig kap teret. A *Zeit* még Münchenbe is elküld egy újságíróval azzal a céllal, hogy az újdonsült Nobel-díjas nevében tekintsen meg egy házat, hogy elég nagy-e, nincs-e túl messze a központtól, csendes-e a környék – az író úgyis egy interjújában kacérkodott egy müncheni lakás vásárlásának gondolatával. A soronkénti honorárium ezért is jár az újságírónak. Közben a kitzbüheli óvárosban, egy könyvesbolt kirakatában két poszter jelenik meg, amelyekről ketten néznek egymással farkasszemet: balról Hansi Hinterseer, az egykori alpesi sibajnok, jobbról Elfriede Jelinek.

Dicsőséges Ausztria.*

A halál a tóparton

Schaffau és a Hintersteiner-tó között hirtelen egy hófehér templom bukkan fel, narancsvörösen tündöklő teteje minden átmenet nélkül olvad bele a fátyolfelhőkkel átszőtt, mélykék égboltba, amely csak a Wilder Kaiser csúcsa felett tűnik kissé kevésbé végtelennek. A templom egyik falára, ahová lombtalan ágak árnya vetődik, napóra van festve, mellette pedig egy csontváz áll hatalmas kaszával, aki azt tudakolja: „Mondd, ó, ember, a percet, amelyben meg nem halhatsz?” Igen, a halál a rend robbantómestere, és egyben a legnagyobb rendező. Thomas Bernhardnak az Osztrák Állami Díj átvételekor mondott híres első mondatát is belengi a halálhoz való viszony: ez a fajta vállalkozása: „Minden nevetségessé válik, ha az ember a halálra gondol.” Vagyis hagyjunk mindent úgy, ahogy van, mert a világ egy nagy semmi, az élet pedig olyasvalami, ami mellett nevetve el kell menni. A nagy kaszához való viszony másik értelmezése rokona az előbbinek, hiszen az is csak a halál ellenére és tőle függőségben hirdeti, hogy mindent, de mindent át kell hágni, meg kell ragadni a lehetőségeket, a soha vissza nem térő közszemlére kell tenni és élvezni, a visszahozhatatlanság és az arra való emlékezés nevében pedig dacolni kell a visszahozhatatlannal, hiszen az élet olyan rövid. Ám a gyönyörű tó körüli séta során, miközben tiltó táblák sokasága figyelmeztet, hogy magánterületen járunk, igenis vannak olyan pillanatok, amikor lehetetlennek tűnik meghalni. De hogy is állunk csak a tóval, a magántulajdonnal meg a halállal? Ezzel kellett volna kezdeni: egy tó, egy hegy, egy tenger, egy vízpart nem lehet senki magántulajdona. A metafizikai vigasz szerint a halálban minden egyforma, mindenki egyenlő, nincs fent és nincs lent, csak az életben vagyunk mind különbözőek. Aztán este Kitzbühelben, ahol öten ülnek fellélegezve az asztal körül, egyikünk sem idevalósi, mind másvalahonnan jöttünk, és most kellemes, derűs, szórakoztató estére vágyunk, én pedig – a kis templommal, a napórával, a tóval, az állatokkal a hátam mögött, akik egy irányba meresztett szemmel, fülüket hegyezve tényleg kapcsolatba tudnak lépni az emberrel, csak nagyon kell akarni –, amikor egy sírásóra terelődik a szó, aki délelőtt beleesett a frissen ásott sírba, és a föld maga alá temette, azon kapom magam, hogy visszaszólok a csontváznak: – Talán vannak találébb példák is, de itt és most ez olyan perc.

* Az osztrák himnusz utolsó sora. (A ford.)

Aprótermetűek, irány St. Johann!

A Nagy Fal nevű kínai étteremben a „130 centi alatti” gyerekek egy ebédért kedvezményes áron csak három euró hatvanat fizetnek.

Császárvadászok

Az első hivatalos információ, érkezésem estéjén, a független *Tiroler Tageszeitung* közlésében: miután 1949-ben már javasolták, IV. Károly császárt most végre boldoggá avatták (mivel egy brazil apáca imádkozott hozzá, és így gyógyult ki visszérgörcseiből, erről ennyit), méghozzá a Szent Péter téren (ahol egyszer egy csodálatos teremtéssel egy obeliszken ültem), a hívek között legalább ötszáz Tirolból jött, busszal, annak az embernek a tiszteletére, aki nevével oltalmazza a tirol-i császárvadászokat, és örömtől reszketve sorakoztak fel, hiszen az úgynevezett vita vagy hamis izgalomkeltés ellenére (Mérgeggáz bevetése! Az első világháborúban!, hangzik a legkeményebb, de nyilvánosságra nem hozott érv) ő, a példás férj, idézet, keresztény és családapa, aki szociális érzékenységgel is bírt, elsősorban mégiscsak a béke apostola volt; ámde a császárvadászok zenekara nem tudott fellépni a boldoggáavatáson, noha előző nap oly szépen játszottak, hogy sok római pirosra tapsolta a tenyerét és tátott szájjal álmélkodott, pedig ez az életük nagy koncertje lett volna a Szent Péter téren, sajnos az utolsó pillanatban le kellett mondani, egy ismeretlen személy ugyanis feltörte a buszokat, és a hangszereik egyharmadának annyi... biztos előre tudtak valamit, a ceremónia persze így is szép lett, nagyon méltóságteljes, szegény pápa nagyon beteg, elhaló hangján alig érteni a szavait, állandóan a kezére támasztja fejét, az izzadságot törölgetik az arcáról, bizony, a császárnak is, kérem szépen, idézet, egy batyuval a hátán és nyolc gyerekkel kellett elhagynia országát (majdnem úgy, mint a zsidóknak), bizony ő maga is átélte, meg különben is: Ha már egyszer az egyház így döntött, fogadja el az ember, ilyen egyszerű az egész, hiszen hivatalos információ, méghozzá független.

Lavina

A Hahnenkamm** lábánál, amelyre évenként egyszer az egész sívilág vigyázó szemét veti, elszabadult egy műhólavina, magával ragadva az alsó hegyoldalt. Mű. Hó. Lavina.

IRCSIK VILMOS fordítása

** Az alpesi sívilágkupa legrangosabb futamának helyszíne. (A ford.)

Jegyzetek és leletek

Hétvége & napsütés: már kora délelőtt jönnek csapatostul, nyitott sportkocsikban száguldanak ide a városból, hogy még jó helyet találjanak a strandoláshoz a flachgaui tavaknál. Tulajdonképpen úgy néznek ki, mint akik későn ébredtek fel, és most rohannak a munkahelyükre, hogy elvégezzék izzasztó és fárasztó munkájukat, barnuljanak és jelen legyenek.

Részletek a tévében az új *Figaro* próbájából (rendező: Marthaler). Cherubino úgy csoszogott abban a „deszkás” nadrágban, mint aki beszart. Ráadásul két számmal nagyobb műanyag cipőt adtak rá (lógó cipőfűzővel), amiben csak kacsázni lehet.

Néha, olvasás közben hirtelen az az ember érzése, hogy na, ez az! Ilyenkor valami befeszül az emberben, összetalálkozik a szerzővel; a szöveg gondolkodás- és látásmódja annyira szuggesztív lesz, hogy meggyőző világmagyarázatként hat.

Residenzgalerie. Tizenhatodik századi metszet, táj, hegyek, egy kisváros: vilámcsapásként cikázik át rajtam, hogy én ezt ismerem, mintha emlékezne bennem valami egy ilyen kisvárosban leélt életre, ilyen tájon, ötszáz évvel ezelőtt.

Ha szellőztetni akarok, és kinyitom az ablakot, az utcán a járókelők azonnal reagálnak, úgy néznek fel, mintha nekik szólna az ablaknyitás zaja.

Nem arra tett kísérlet-e minden művészi tevékenység, hogy ha csak egy pillanatra is, megállítsa az időt?

Egyre inkább elfog a kétség, van-e értelme addig Thaiföldre, Firenzébe, Provence-ba, stb. utazni, míg nem tudjuk a dolgokat, a világot azon a helyen, ahol élünk, mindennap újra és újként megragadni. A „látnivalók” nem kell, hogy híresek legyenek, okulhatunk a helyi múzeumban (fossziliák) vagy galériában (csendélet) tett látogatásból is. Míg fülünkben csengenek az előttünk itt járt utazók elragadtatott szavai, a nagy tolongásban észre sem vesszük, hogy a nevezetes helyek már rég fényüket, hangulatukat veszítették. Pascal (aki esszét írt az unalomról) korunk esztelen menekülhetnékjét a legnagyobb igyekezettel sem tudta volna ábrázolni.

Walter Kappacher 1938-ban született, több mint harminc éve szabadfoglalkozású íróként dolgozik, a Salzburg melletti Oberturmiban él.

„Két napra Velencébe megyünk”: miközben ahhoz szinte korlátlan időre lenne szükség. Először Velence történelmét és kultúrtörténetét kellene tanulmányozni, főképp a velencei festészet történetét stb. Egy igazi utazáshoz az kell, hogy ne legyen „foglalkozásunk”, vagy kivehessünk egy fél év szabadságot. Talán túlzásnak tűnik, de a mai unott utazók nem is igen akarnak „látni”, „megismerni” még kevésbé; magazinokból, a tévéből vett pontos képpel a fejükben érkeznek, és fáradt pillantásuk a hasonlóan gondolkodók tömegében legfeljebb csak összehasonlítja a látottakat ezekkel a képekkel, és kielégíti őket a felismerés élménye.

A könyvvásáron: mindig rácsodálkozom, milyen magától értetődő természetességgel beszél a legtöbb szerző mikrofonba: a könyvéről, mindenféléről. Én nem tudok mit mondani. Ha meg hagyom magam rábeszélni, kínosra sikerül.

Az első holdraszállás: ez a sokaknak lélegzetelállító esemény engem hidegen hagyott, nem is értettem az általános izgalmat. Engem mindig is a csillagokról és bolygókról szóló történelmi elbeszélések ragadtak magukkal, például Lukianosz: *Igaz história egy csodálatos utazásról a Holdban...*¹

Ha egy híres színész „költői felolvasást” vagy „irodalmi estet” tart, nem Hölderlint, Kleistet vagy Büchnert szaval, nem Thomas Mannból, Dodererből vagy Kafkából olvas fel, hanem mint Otto Schenk, „Vidám történeteket”. A közönség jól szórakozik, a színész pedig élvezi a nagy tapsot. Nem lehet ellene semmi kifogásunk. A színész számára bizonyára rendkívüli élvezetet jelent szövegeket válogatni, megítélni, és hogy mindezzel saját választékos ízlését bizonyíthatja.

Néha azon gondolkodom, nem éltem-e olvasóként időnként intenzívebben, mint a „világban”.

Tulajdonképpen sosem dolgoztam pénzért. A legtöbb tevékenységemet ingyen is, a munka okozta élvezetért is elvégeztem volna; talán az utazási irodában töltött utóbbi néhány évet leszámítva.

„Hitler és az autó volt a két legpusztítóbb csapás a huszadik században.”

Denis de Rougemont: *A jövő a mi ügyünk*

Az állomásról a Mattsee felé tartó buszon: öt perc után két részlet, pillantás két torony közt a Mirabellgartenbe. Az első pillantás a dús virágzó rózsakertre, a második egy szökőkutas előkertre, majd tovább a kőkapun át a virágágyásokra, és mögötte az antikizáló stílusban épült, derékmagasságú kerítésfalra esik, melyet kővázákat tartó talapzatok törnek meg. A szem mindig csak fél másodpercet időzik a szépségeken – a busz iramától függően –, boldog pillanatok. Hát még, amikor azt elképzei az ember, hogy nézhetett ki a park és az eredeti Mirabell-kastély a XVIII. században!

¹ Révay József fordítása

Ha képesek lennénk mindannyiszor, mikor kutyába sem vesznek, titkos örömet érezni, miénk lenne a boldogság kulcsa.

Emile Cioran

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* tárcarovatában részletesen tárgyalják Kurt Cobain slágerének naplóját. Elolvastam néhány idézetet – biztos nem a leggyengébb sorokat válogatták ki –, számomra szellemi selejt.

A *Salzburger Nachrichten*ből: távol-keleti befektetők egyfajta China Townt akarnak kialakítani Salzburgban. Ötvenmillió dollárt fektetnének be a harmincezer négyzetméteres szabadidőparkba. Kínai kertek, „eredeti stílusú épületek”, szállodák, színházak – „kínai opera” –, éttermek és „jellegzetes kínai kisboltok”.

Az *art* magazin összeállította a modern műalkotások huszonötös listáját, melyeket „mindenkinek ismerni kell”. Nekem egyik sem volt ismerős. Keith Haring *Strahlenbaby*jét is odafényképezték. Embléma, legjobb esetben is csak iparművészet, nekem úgy tűnt.

Nagy csodálattal olvastam nemrég Franz Innerhofer 1970-ben írt, Stifterrel kapcsolatos érettségi dolgozatát. Soha nem tudtam volna huszonhat évesen ilyet írni. Innerhofernél talán az okozta a bajt, hogy az önéletrajzzal kezdte, egy olyan dologgal, amit annyira jól ismert, hogy már nem maradt tér a fantáziájának; másrészt meg kellett írnia ezt az önéletrajzot, nagy volt a nyomás, a nyelv oldaláról is. (A művelt emberek, mint ismeretes, nyelvileg ritkán kreatívak.) A nagy siker, melyet első könyvével aratott, az irodalmi nagyüzem, talán a rossz tanácsadók – mindez együtt nem mutatta meg neki az utat, hogy íróként merre induljon el.

A középszerűség elmegy mellette, a tehetség észreveszi a szitakötőt, a barát-szekfűt, a zseni a csodát.

Albert Drach tudomásom szerint soha életében nem panaszkodott, hogy „lebecsülik”. A már híres Thomas Bernhard felpanaszolta (Karl Ignaz Hennermaier jegyezte fel), hogy kiadója egy zsebkönyv utolsó oldalain felsorolt, a kiadó előkészületben lévő művei között nem tüntette fel a nevét.

Milyen könnyen megbocsátom azoknak a szerzőknek a gyengébb vagy gyenge műveiket, akiknek legalább egy művük magával ragadott.

Még az ágyban jutott eszembe egy mondatritmus, egy hang, és azon gondolkoztam, melyik szerzőtől, melyik művéből származhat. Hamsun, a *Pán* vége? Pavese *A hold és a máglyából*? Már előre féltem, hogy egész nap nem megy ki a fejemből; és akkor egyszerre csak megvolt: Vittorini *Szicíliai beszélgetésének* első oldalán van: „Azon a télen absztrakt dühök prédája voltam. Nem mondom el, milyeneké, nem ezért fogtam neki az elbeszélésnek... Harsány újságfeliratokat láttam, és lehorgasztottam a fejem; összejöttem barátaimmal egy órára, két órára, s egyetlen szót se szóltam hozzájuk...”²

² Zsámboky Zoltán fordítása

„Hívnak a hegyek.” Majd’ mindennap lehet olvasni az újságban és hallani a rádióban, vagy látni este a tévében, hogy az úgynevezett alpinisták, túrázók, „az extrém sportok kedvelői” a rossz időjárási viszonyokra, a lavinaveszélyre való előzetes figyelmeztetés ellenére nekivágnak a magas hegyeknek. Tegnap is egy „tapasztalt hegymászó” a Großglockneren, mikor már nem bírta tovább, a „mobilján” kért segítséget. Egy helikopter körözött a hely fölött, de mivel az erős szél miatt nem mehetett közelebb, egy hegyi mentőcsapat indult útnak. Néha az jut az eszembe, hogy ezeknek az embereknek meg kéne tiltani a mobilizást: hány szerencsétlenül járt alpinista élhetne még ma is boldogan, ha akkor kevesebbet kockáztatott volna? Mivel a mentőcsapat is hegymászókból áll, akik pontosan értik, mi hajtja a kollégájukat, ez az örület csak folytatódik. Amikor nemrég két hegyi mentő kritizálta a turizmusipart, hogy egyre több tapasztalatlan, rosszul felszerelt turistát csálnak a hazai hegyekbe, Weixelbaum turizmus-menedzser azt kezdte magyarázni, hogy a reklám nem azért van, hogy a veszélyekre figyelmeztessen, hisz a szabadsága alatt mindenki szórakozni akar.

Egy öreg gazda félti a tanyáját a „vendégek”-től, akiket a fia csődített oda.

Iraki háború: azt olvastam, hogy egy amerikai páncélkocsi kétszáz liter üzemanyagot fogyaszt száz kilométeren.

Elixhausennél egy szállítókocsi felirata: „vidéki pékség”. Néha találkozom egy teherautóval, amelynek „tanyasi csirke” feliratot nyomtattak a ponyvájára. Olyan szívesen megkérdezném a cégtulajdonost, hogy létezik-e „városi csirke” is. A péket pedig meg lehetne kérdezni, hogy szerinte mi a különbség közte és egy nagyüzemi pékség között. Mindenki tudja, hogy majd’ minden pékség, főleg a nagyobbak, függetlenül attól, hogy üzemük városban vagy kisebb vidéki településen működik-e, előkezelt lisztet és sütőkeveréket, vegyi kiegészítőket és adalékokat használ. Gyerek- és ifjúkoromban a zsömlének, bucinak és kenyérnek minden péknél más íze volt, ma már – kevés kivétellel – mind egyforma.

A köztemetőben, félkör alakú kerítés mögött sír, rajta vésett felirat: „Itt nyugszik Gustav Wallner vezérigazgató...”

„Everything ok?” – kérdezik az amerikai filmekben, ha valaki láthatóan egyáltalán nincs jól; az az érzésem, ha valaki az utcán egy férfit vagy egy nőt vérbe fagyva látna, akkor is azt kérdezné: „Everything ok”?

Ha a tömegről beszélnek, többnyire a proletárokról gondolnak. Pedig a munkások – tapasztalatom szerint – nem tucatemberek; mindegyik individuum – legalábbis harminc évvel ezelőtt még mindenképpen így volt. Arctalan tömeggé inkább hivatalok, irodák alkalmazottai olvadnak össze, függetlenül attól, hogy beosztottak vagy igazgatók. A bepalizható konzumidióta – aki mindenre vevő, amit csak anyagilag megengedhet magának, ebből a körből kerül ki.

Azt olvastam, minden kilogramm ételmiszer, amit megveszünk, megtett már átlagban vagy kétezer kilométert.

Az utcán, trolin: 2003 tavasza, úgy tűnik, egyre erősebb a vetkőzés-re, főleg a fiatal nőkben; az se számít nekik, ha az évszakhoz képest hideg van. Az óriásplakátokon, a tévéreklámokban mindenesetre már rég beköszöntött a nyár.

A Salzburgból Bischofshofen felé tartó személyvonaton. Oberalmtól nem messze, mikor a vonat néhány percre megállt a nyílt pályán: hófoltokkal tarkított, napsütötte mezőt láttam az erdő szélén, egy részén állt a víz. Azon a helyen, ahová néztem, itt-ott még fagyos volt a fű, de a már megindult olvadás olyan szikrázó ragyogással párosult, mintha valami élő akarna kifejlődni, mintha mindjárt előmászna valami.

Egy divatáruüzletben, míg új ruhát próbáló feleségére vár, a férfi nézegeti a nőket, akik a fülkékben épp átöltöznek. Mivel a függönyök sehol sincsenek teljesen behúzva, lábakat lát, lábszárakat, ledobott cipőket, szoknyákat, forduló csípőket, egy fejen áthúzott ruhát – mindez főleg azért csábító, mert a réseken át többet sejtethet, mint amennyit lát.

„Modern Művészetek Múzeuma” a salzburgi Mönchsbergen: nekem egy Kleenex-zsebkendő doboz, amelyet éjszaka belülről vörös fény világít meg.

A hugyozik szót már rég nem lehet hallani, azt sem, hogy brunzol. Gyerekkoromban még mind a kettőt használták. Ma azt mondják: vécére megyek, megyek a mosdóba. Az USA-ban azt kérdezik, hol van a „rest room”.

Ahogy elhaladok: iskolabusz áll Mattsee-ben a főúton, üres a vezetőülés. Ül benne vagy tizenkét iskolásgyerek. Mindegyik telefont szorít a füléhez.

A fogyasztásra épülő világ minden következményével együtt valószínűleg hatalmas kollapszussal fog véget érni, mely magával ránt mindent. Utódaink talán felkeresik majd a földnek azt a néhány helyét, ahol valamifajta életre kínálkozik még egyáltalán lehetőség.

Anyám, amikor már nagyon idős volt, folyton köhécselt: nem volt megfázva, csak jelezni akarta, hogy még itt van.

Új könyv jelent meg a könyvesboltban. *Kettesben nem vagyunk annyira egyedül*. Ha a regény címe *Egyedül az ember nincs annyira egyedül* lett volna, több kedvem lett volna belelapozni.

Idősebb rendőr, rövid ujjú, fehér ingben beszállásra váró utasokat ellenőriz a repülőtéren. Negyven év körüli, téglaszínű ruhás nő áll ott, vállára akasztott fényképezőgéppel. A rendőr felszólítja, hogy nyomja meg a kioldó gombját. A nő

maga elé tartja a gépet, az objektív a rendőr felé néz; az meg félretolja, mielőtt még a nő lenyomhatná a gombot.

Nem az a stílus-e a legjobb, amelyet nem lehet parodizálni?

Egy alkoholtól bűzlő csavargó tántorog a Getreidegassén az ünnepi játékok idején. Egyik kezében félig üres borosüveget szorongat, másikkal Tussardi feliratú, feketelakk karton, zsinórfüles reklámszatyrot.

Egy Pinzgauban fekvő község elfogadta egy texasi kalandtúraklub ajánlatát, és ennek értelmében falujuk és környéke egy hétre a klubtagok rendelkezésére áll. Rablásokat, baleseteket, ünnepélyeket kell szimulálniuk; a falu lakói medvének is beöltöznek majd, és riasztólövedékekkel lehet rájuk lőni. Mint a falu polgármestere sajtótájékoztatóján elmondta, így csökkentik a falu felhalmozódott adósságállományát, amely egy sikertelen sífelvonó-beruházás miatt keletkezett.

„Vannak könyvek, melyek ordítanak, mint a vihar oroszlánjai, és olyanok is, melyek suttnak, mint a hullámok a szél fülében.”

Cristóbal Serra

A nyelv nem a hős, a nyelv a médium. A regényben a hiteles személyek a legfontosabbak.

Ha lehetne egy kívánságom, azt kérném, hadd beszélgethessek egy kávéházban két órát valakivel, aki már nem él. Mindegy, hogy életében ismertem-e az illetőt, vagy ezer évvel ezelőtt élt: ki lenne az, Jean Paul? Kafka? Henry James? Raffaello? Gesualdo Bufalino? Talán mégis Hofmannsthal, aki lenézne rám, jól lehet centiméterekben mérve sokkal kisebb volt nálam. Vagy Christiane Hofmannsthal – idősebb korában.

Jean Paul levelezése Karl Philipp Moritz-cal, 1792-ben. Moritz elolvasta *A láthatatlan páholyból* kéziratát, és elismerően nyilatkozik róla. Moritz levelei rövidek, eleinte táviratszerűek; Jean Pauléit elárasztja a hála érzése. Jean Paul Moritzhoz írt, 1792. augusztus 9-i, valószínűleg utolsó levelének egyik záró mondatában gyermekes szégyenlősséggel azt kérdezi: „Levelezésünk ezzel megszakad?”

Az avantgárd a művészetben, de különösen az irodalomban az előtt a megoldhatatlan probléma előtt állt és áll ma is, hogy a múltjuk-felül-önmagunkat kényszeríti a tisztességeseknél végső soron hallgatáshoz vezet. A kortárs „avantgárd”-ban nehéz felismerni a valódi eredetiséget (igaz, az én ismereteim csak felszínesek); a szerzők lényegében nem haladták meg a huszadik század első évtizedeinek kísérleteit; a későbbi művek nemigen tekinthetők többnek ismétlésnél, feldolgozásnál, újrahasznosításnál. Joyce a formai határokat nem tudta többé úgy átlépni mint az *Ulysses*-ben; akik a *Finnegans Wake*-et olvasták, teljesen tanácstalanul állnak előtte. Hans Wollschläger a *Herzgewächse* második része után letudta a regényt. H. C. Artmann egy beszélgetésben visszautasította, hogy az „avant-

gárd”-hoz sorolják. Talán túl sokoldalú, túl játékos volt. Mindig megdöbbenek, hogy egyes szerzők mennyire túlbecsülik magukat, és milyen arrogánsak tudnak lenni más, hagyományosan alkotó szerzőkkel szemben.

Úgy húsz évvel ezelőtt még szilárdan meg voltam róla győződve, hogy eljön majd az idő, mikor a fiatalok fellázadnak a reklámipar hatalma, a levegő-, a föld- és a vízszennyezés, az életfontosságú bioszféra tönkretétele, az értelmes munkalehetőségek megszüntetése, az élet minden területét eluraló sekélyesség ellen. Ma nagyon úgy néz ki a dolog, hogy az ifjúság messzemenően egyetért a mai világgal.

MOLNÁR EDIT fordítása

Ház. Nők. Szex

(regényrészlet)

Tudod, mit, nem fekszem már le többet az ágyba este. Nem bírok felmenni az első emeletre és lefeküdni abba az ágyba, amit nekünk vettem... onnan nézni azt a szekrényt, amiben még mindig vannak ruhák tőled. Itt maradok a nappaliban, és lefekszem a kanapéra. Inkább ez. Már le sem vetkőzöm, úgysem bírok aludni. Csak úgy szendergek. Általában bekapcsolva hagyom közben a tévét, hogy ne legyen a házban akkora csend. Egy ilyen nagy házban iszonytató tud lenni a csend. Csak a padlás fadeszkái recsegnek néha. Dolgozik a fa. Aztán elképzelem, ahogy te ott fent fel-alá járkálsz, miközben azon agyalsz, hogyan varrj meg egy új ruhát. Kint most felállítottam egy madáretetőt. Ott ülök napközben a teraszajtó előtt, és figyelem a madarakat, ahogy csipegetik a magokat, amiket kiszórok nekik. Jó dolguk van. Ha fáznak, felborzolják a tollaikat. Persze még dolgozom a találmányomon. Lent a pincében áll. Mostanság nem igazán haladok. De gondolkozom rajta sokat. Felesleges neked elmagyarázni, miről van szó, úgysem értenéd meg. Különb is, sohasem tetszettek neked a találmányaim. Mindig az volt a benyomásom, hogy mindez kísérteties számodra. És mindig azt kérdezted, mire jó ez, vagy pedig: de hát ezt igazából semmire sem lehet használni. Használni! Használni! Mintha csak az lenne jó, amit valamire használni lehet. Talán manapság már éppen fordítva van. Talán ma már csak a használhatatlan dolgok fontosak. Az álom, a képzelet, a vízió! De hát ez mindig is hiányzott belőletek: víziók. Cél. Igazából fura. Azt gondolná az ember, hogy a nőknek több fantáziájuk van, mint nekünk. Úgy értem: mindig otthon, semmi munkaköri kötelezettség, kapcsolat a gyerekekkel. És mégis: a nagy álmodozók mi vagyunk. Nektek van az a stílusotok, hogy a hóviharba meredtek, vagy derült égből villámcsapásként elhagyjátok gyerekestül, mindenestül a családot – de álmok? Talán inkább hülyeség. De annyi hülyeség nem is lehet a fejetekben, hogy ne lenne olyan pragmatizmus bennetek, amivel a magunkfajta nem tud mit kezdeni. A nagy szerelemről álmodoztok, de ha a nagy szerelem kevesebbet keres, mint a férj, akkor maradtok a férjnél. Boldog házasságról beszéltek, de persze mi legyünk azok, akik ezt a boldogságot megteremtik. Ti csak álltok oldalt, és követeltetek, követeltetek. Jól emlékszem még, amikor egy űrszonda startját néztük együtt a tévében. Milyen fajta is volt? Sallustius? Hülyeség. Na, de mindegy. Felkeltünk az éjszaka kellős közepén, harmadszorra vagy negyedszerre, mert a startot annyiszor elhalasztották. És aztán végre eljött az ideje. Istenem, micsoda

Margit Schreiner 1953-ban született, író, Salzburg, Japán, Berlin és Monte Olevano után most Linzben él.

pillanat volt. Lehetett látni a tévében, ahogy a startot előkészítik, ahogy megy a visszaszámlálás. És a férfiakat az irányítóközpontban, ahogy a képernyőikre merednek, közvetlenül érezni lehetett a feszültséget az irányítóközpontban, látad az izzadságot a fehér ingeiken, a félrecsúszott nyakkendőket, a félelmet az arcokon. És aztán a start. A sugárhajtás reakcióereje. A tűzfelhő, a füst. Az a hatalmas erő, amivel a rakéta kilő, bele az űrbe. És a férfiak az irányítóközpontban a start után, ahogy egyszerre felugranak, ahogy megfogják egymás kezét, ahogy összevissza táncolnak, ahogy nevetnek, ujjonganak, mert sikerült. Felkaptam a sörömet az asztalról, és én is felugrottam. Annyira együtt tudtam velük érezni. Amikor az ember éveken keresztül tervez valamit, amikor épít, számol, aztán mindent elvet, megint számol, megint épít, hibákat talál, kijavít, újból hibát követ el, újból kijavítja, újból nekifog, hiszen minden számít egy ilyen rakétánál. Mérhetetlen tökéletesség a cél. A legkisebb hibát sem engedheted meg magadnak. Másnak sem, és ilyen projekteken csüggnek cégek több száz munkatárssal, és közülük mindegyik felelős a munka egészéért, mindegyik konstruktőr, mindegyik grafikus, mindegyik szerelő, mindegyiküknek a maximumot kell teljesítenie, éveken keresztül. Ez azt jelenti, teljes koncentráció, ez azt jelenti, álmatlan éjszakák, túlórák, hétvégék, ez azt jelenti, a magánügyek várnak a sorukra, ez azt jelenti, mint egyén vissza kell húzódní, besorolódní, alárendelődní. Ott senki sem állhat fel, és hívhatja fel naponta tízszer a feleségét, hogy jól van-e, és vásároljon-e valamit vacsorára. Senki sem mehet csak úgy gyesre, mint ahogy ti azt képzelték. Vagy-vagy. Vagy az egyik, vagy a másik. Nem lehet az életben mindent egyszerre, ez tény. A férfiak, akik ott a képernyők előtt ugrálnak örömben, ezek a férfiak, akik éveken keresztül beleadtak apait-anyait, hogy lehetővé tegyék a startot az űrbe, amit még oly kevésbé ismerünk, ezek a férfiak látnokok, akik az életüket áldozták egy felsőbbrendű célért. És emellett teljesen hétköznapi emberek, akik örülnek, hogy minden teljesen simán ment, hogy a munkájuk nem volt hiába, és senkit nem ért kár. Én ezt annyira meg tudtam érteni. És egyszer csak rád nézek, és olyan furán ülsz ott a kanapén, előredőlvé, mereven, és homlokodat ráncolva meredsz a tévére, mintha nem férfiakat néznél, akik valami fantasztikust teljesítettek, és emiatt, teljesen jogosan, örülnek, hanem neveletlen gyerekeket, akik összevissza ökörködnék, helyett, hogy a leckéjüket csinálnák. Hihetetlen volt, mert nem csak teljes értetlenség volt az arcodra írva, hanem gőg is. Na, és épp ez a lényeg: ez a gőg nektek nem jár. Ez egyszerűen nektek nem jár. Nem maradhattok csak úgy otthon, és nem tartathatjátok el magatokat a férjetekkel, vagy rendeztethettek be varrósobát, és nem telefonálgathattok munka közben a barátnőitekkel, nem mehettek el vásárolgatni vagy dőlhettek le egyszerűen délután, mikor fáradtak vagytok, hogy aztán gőgösen lenézzétek azokat, akik mindezt lehetővé teszik a számotokra. Akkor nem is fogtam fel teljességében a gőgöd mértékét, a gyökereit és a hatását ránk, a családra, az életre. Ma úgy érzem, ez volt a vég kezdete. Mert ilyennek azelőtt még soha nem láttalak. Vagy korábban voltál másmilyen, vagy mindig is jól tudtál szerepet játszani. Sohasem gondoltam volna korábban, hogy lenézel minket, akik a munkánkat végezzük, és örülünk, ha valami sikerül. Sohasem gondoltam volna, hogy saját magadat és a létezésedet ennyire túlbecsülsz. Mert, ha őszinte vagy, ez van emögött: önhittség. Mi szüljük meg a ti gyerekeiteket, és gondoskodunk róluk,

míg ti, férfiak, elfuttok, mással foglalkoztok, és minket ezzel tönkretesztek. Ez van emögött, semmi más. Csakhogy akkor még nem fogtam fel a mértékét. És te meg soha nem mondtál semmit. Sohasem lehetett megfogni. Mert ha egyszer kimondtad volna, akkor megcáfoltattam volna, és tudod jól, hogy megcáfoltalak volna. De persze ettől meg akarjátok magatokat kímélni. Ezért nem mond egyikőtök se semmit. Mert meg akarjátok magatokat kímélni a valóságtól. Titokban csak lenézni akartok minket. Titokban ti akartok a győztesek lenni, azok, akiknek igazuk van, akik jobb emberek, felelősségteljesebbek. Mi pedig csak a gyávák lennénk, mert nem hívunk fel titeket naponta ötször, mi lennénk a lusták, mert este munka után nem tisztítjuk le a tűzhelyet, nem pelenkázunk a gyerekeket, nem szerzünk cumit, nem főzünk kaját, és az ingeinket sem magunk vasaljuk. De ki keresné akkor a pénzt? Banális, szerinted banális érv, igen? Egy gyereket nem lehet az óra járása szerint pelenkázni, hanem akkor kell, amikor bekakált. A cumit nem dugjuk pontosan reggel ötör, majd tizenkettőkor a szájába, hanem akkor, amikor kiesett. Hogy képzelitek azt a munkahelyet, ami ezt megengedi? El sem képzelitek már? Váltogassuk egymást, azt akarjátok? Vagy úgy. Egyszer te betegállomány, egyszer én, egyszer te gyés, egyszer én. Akkor keress magadnak egy csatornamunkást, vele megteheted. De az iparban, a gazdaságban, a komputer technikában már ma kirúgnak, ha csak egy hétig is hiányzol. Ezt már persze nem értitek. Erről persze semmit sem akartok tudni. Ezért hallgattok. Istenem, egyszerűen nevetséges, ha összehasonlítjuk a ti teljesítményeiteket a mieinkkel. És akkor még mi magyarázkodjunk. Ezt hívom én a ti pragmatizmusotoknak. És ezt persze megengedhetitek magatoknak, mivel a karmaitok közt tartotok minket. Nálatok vannak a gyerekeink. A gyerekek a ti túszeitok. Zsaroltok minket a saját gyerekeinkkel. Ötven évvel ezelőtt ezt még nem tehattétek volna meg. Azt megnéztem volna, hogy ötven évvel ezelőtt ugyanígy elhagysz-e a fiammal. Munka, társadalmi elismerés és baráti kör nélkül, mert akkoriban elfordultak volna a barátok egy olyan nőtől, aki hirtelen fogja a gyerekeket, és elmegy. És ne felejtsetek el: még azt is, hogy ma elhagyhattok minket, nekünk köszönhetitek. Mi hoztuk létre azokat az alapokat, amelyek ezt lehetővé teszik a számotokra: a nő választójogtól egészen a százalékszabályozásig. Hát tényleg azt hiszed, hogy mindez nélkülünk megvalósítható lett volna? És ezt kihasználjátok. Lám, itt volnánk megint a pragmatizmusotoknál. Tudod egyáltalán mi a különbség a rombolás és a megsemmisítés között? A férfi rombol, tudod, a nő viszont megsemmisít. De ami le van rombolva, újból felépíthető: házak, műalkotások, egész kultúrák. Ami viszont megsemmisült, az elveszett.

NASZÁLY KATALIN fordítása

Nagymama, a kagyló

Minél öregebb lett a nagymamám, annál fiatalabbnak gondolta magát. Azt hitte, huszonhárom éves, pedig nyolcvanöt volt. Fehérbort ivott, és délután négykor egy csésze teát. De egyik sem volt rá semmiféle hatással. Amikor esteledett, mindig azt mondta, hogy indulnia kell, nem késheti le a buszt, különben nem tud többé hazajutni. Ott ült a konyhája közepén, már tíz éve ott ült és nem mozdult sehová, mégsem tudta a világon semmi meggyőzni arról, hogy otthon van. Gyerkei, vagyis az anyám és a nagynéném, mindig azt mondták, hogy sokkal borzalmasabb lenne, ha még beszélgetni sem tudnánk vele. Tulajdonképpen egészen jól el lehetett vele beszélgetni, ha elfogadtuk, hogy a beszélgetés pillanataiban huszonhárom éves. Csodálatos beszélgetéseket folytattam vele. Néha azt hitte, a testvére vagyok, néha, hogy Renátának hívnak, néha pedig az egyik kolléganőjével kevert össze, aki – csakúgy, mint ő – szintén szabó volt. Rég elfelejtette, hogy a varrókarrierem tízévesen véget ért, és csupán öt percig tartott, amikor is belevarrtam az ujjamba, még hozzá jó alaposan, mert elfelejtettem levenni a lábam az asztal alatt lévő pedálról, ami megállította volna a szakadatlanul fel-alá száguldó tüt, így az év hátralévő részében már nem kellett varrnom az iskolában. Az ezután következő években úgy intéztem a varrás-dolgot, hogy az iskolai órákon elkészültem a skiccekkel és a szabással, úgyhogy anya vagy a testvérem a következő varrásóráig hátralévő időben néhány varrást be tudott fejezni.

Huszonhét évesen eltörtem a jobb bokámat, ahogy a nagymama is eltörte huszonhét évesen az övét. Annyi volt a különbség, hogy ő egy égő házból ugrott ki, én viszont egyszerűen elestem a biciklimmel az egyetem kapujában. De azért gyakran felteszem magamnak a kérdést, vajon milyen magasan lévő ablakból tudnék úgy kiugrani, hogy ne törjem el a bokám, és sokáig a lakástűz volt a legszörnyűbb dolog, amit csak el tudtam képzelni. Ördögmalomnak hívták a házat, amelyből a nagymama kiugrott; az utcán állók kiabálták, hogy ugorjon, ha nem akar bennégni. Néhány perccel később megérkezett a tűzoltóság egy ugróponyvával. De a nagymamám ekkor már a fűben feküdt, felpolcolt, törött bokával, ahogy a rákövetkező hetekben is feküdt a kórházban, ahol súlyok lógtak a lábáról, hogy helyrehúzzák a törést. A ház még mindig áll. Egy útkereszteződésben, ahol villamossínek szelik át a folyóval párhuzamosan futó utcát. Amióta csak ismerem a házat, az ördög malmát, a földszintjén pékség működik. Gyakran vásároltam ott parányi sósrúd, kifli vagy zsemle formájú rózsaszín cukrászsüteményt. Nagymama lába nem teljesen egyenesen forrt össze, és egész hátralévő életében jelzett a bokája, ha front közeledett. Az én bokámat a hó bizsergeti.

Andrea Grill 1975-ben született, stúdiumait többek közt Salzburgban és Amszterdamban folytatta, első regénye, *Der gelbe Onkel* 2005-ben jelent meg.

Semmiképpen sem kellemetlen érzés. Sárga gipszet kaptam, és senki sem mondaná meg, hogy az a boka valamikor el volt törve.

Azt hiszem, a nagymamám soha nem heverte ki a háborút. A háború, így mondta, mintha csak ez az egyetlen lett volna. Ahogy valószínűleg senki sem heverte ki teljesen a háborút. Talán ez is oka volt annak, hogy öregkorában, amikor már egész álló nap csak a fotelban gubbasztott, alkonyatkor félni kezdett. Ha lekési a buszt, aznap este már nem tud hazamenni, siránkozott, gyorsan, igyekeznünk kell. Odahaza főznie kell a fivéreire, jajveszékelt, és szinte megpróbált felkelni a fotelból, ahonnan hónapok óta nem tudott kikászálódni segítség nélkül. A fivérei, ütötte meg a fülem, hiszen az egyik már fiatalon meghalt. Renate, szólított meg, és esdeklően megszorította a kezem. Elismételtem neki a nevem és az életében betöltött státuszomat, mire felnevetett és kijelentette, milyen jól áll nekem a rövid haj. Tényleg előtte vágattam rövidre a frizurámat. Ennek ellenére rejtély, honnan tudta, hiszen szürkés-kék szeme jóformán vak volt már, csak a körvonalakat ismerte fel, úgyhogy a hangjuk alapján azonosította az embereket, akiknek az arcát feltehetőleg rég elfeledte.

Ahogy öregedett és fiatalodott, úgy lett egyre kisebb. Arca összetöporodott, teste, mely – noha alig evett valamit – nemrég még mint a puhatestű lényeké türemkedett kifelé a fotelból, egyre kisebb lett, parányi, mint egy gyereké, úgyhogy könnyen fel tudtam emelni, amikor az ágyba vittem. Esténként már nem volt kedve sokáig ébren maradni. Ha már a buszhoz nem mehetett ki, inkább le akart feküdni; az ágyban aztán nyitott szemmel feküdt, és semmit se látott.

Az ágygal szemközt még mindig ott állt az a régi varróasztal, az áram nélküli működő varrógép, melynek motorját lábpedállal lehetett működésbe hozni. Ennél az asztalnál mutatta meg egyszer, hogyan lehet csomót kötni a cérna végére. Néhányszor körületekerte a cérnát a mutatóujján, majd hüvelykujjával lassan, többször megsodorta a szálakat, aztán egy hirtelen mozdulattal lehúzta a mutatóujjáról, amittől csomó keletkezett a végén. A mai napig nem felejtettem el, és ahányszor csak felvarrok egy gombot, mindig megcsomózom a cérna végét, mielőtt beleszúrnam a tűt az anyagba.

Mindenesetre a fiatal nagymamám már nem emlékezett semmiféle gombra. Éppen szanatóriumi fürdővendégek masszírozásánál tartott. Leköltözött a háza pincéjébe, hogy a felső emeletet kiadja a vendégeknek. Nyári vendégeknek nevezte ezeket az embereket, fürdővendégeknek. Nagyon szeretett masszírozni, meg is mutatta, hogyan masszírozza az emberek nyakát. A tenyere élével gyors, célzott ütésekkel csapkodta a páciensek hátát. Gyakran előfordult, hogy először ő masszírozta meg a vállam, aztán én az övét.

Megkérdezem, hogy kér-e még egy korty bort. Nem reagál, egyetlen mozdulatával sem jelzi, hogy meghallotta a kérdést. Még egyszer megkérdezem, aztán hámozott narancsot kínálok neki, gerezdenként teszem a szájába, noha nem mondott igent a kérdésemre, hogy kér-e még, de minden alkalommal kinyitja a száját, ahányszor csak az arca felé közelít a gyümölcsgereszdet tartó kezem, nyitja a száját és nyel, mint egy jó gyerek, szótlanul nyel.

Életem első két évét nagymamám asztalán töltöttem. Azon pályázott és etetett. Talán ez az oka annak, hogy mindig is nagyon szerettem, és ha a szüleimmel összevesztem, gyakran villámló szemekkel közöltem velük, hogy a nagymamám

hoz megyek, a nagymamához költözöm, a nagymama megért engem. Nála bele-dughattam az ujjam a süteménytészta-ba, két kézzel nyalakodtam a tálból, melyben a tojáshabot verte. A tojásfehérjének csodálatos, semmilyen íze volt. Megősrültem a tojáshabért. Délelőttönként tízkor, mivel akkoriban korán keltünk és tízkor már éhesek voltunk, felvágott egy zsemlét, amelybe tejcsokiszeleteket raktam. Megősrülök a csokiszeletes zsemléért. A csokoládé olyan vastag volt, hogy csak komoly erőfeszítések árán tudtam megrágni.

Péntekenként természetesen soha nem ettünk húst a nagymamámnál, aki húsvétkor mindig magával vitt a templomba, és nagypéntekenként délután háromkor megrendült tekintettel végigjárta velem a keresztutat, és elmesélte a keresztrefeszített Csodaember édes-bús történetét. Nagymama esténként elalvás előtt imádkozni tanított, amiből később üzenetet csináltam az Istennel: azt, hogy „jó lesz” meg, hogy „nem veszekszem a testvéremmel”, olyan érdekes dolgok fejében ígértem meg, mint egy roller vagy egy Sacher-torta a születésnapomra. A péntekeket különösen szerettem, mert mindig tésztafélélt ettünk, még hozzá a kedvenceimet, lekváros barátfülét, tejskrémes rétest, mákos tésztát, hogy a fagyis palacsintát ne is említsük. Ez tulajdonképpen büntetés lett volna, engesztelés a bűneinkért, melyeket a hét folyamán elkövettünk, és hálaadás a Csodaembernek, hogy feláldozta magát értünk, legalábbis így fogtam fel akkoriban, de az egészet nem értettem, mert az ebédre tált eddességek a legnagyobb jutalommal értek fel. A Csodaembert nagyon szerettem. Gyámoltalannak, megrendítőnek tűnt ott a keresztben, a feje fölé gravírozott I. N. R. I. kezdőbetűkkel. Volt egy gyerekbibliám, amelyben elképesztően izgalmas történeteket olvastam. Emberekről, akik a vízen jártak. Például. Régi álomom, melyet eddig csak télen sikerült valóra váltanom.

Világosan hallom a nagymamám hangját, ahogy behív a kertből, minden délután négykor, mert elkészült a kávéja és a kakaó, amit nem instant kakaóporból készített, ahogy a nevemhez mindig hozzáteszi a becéző „cskám”-at, és ahogy következetesen rossz névelőt használ a fagyalt szó előtt. Minél nagyobb lettem, annál inkább megdöbbenett a hasonlóság a tükörképem és a fénykép közt, mely a hálószobájában, a kredenc fölött függött. Hallom, ahogy mondja ezeket a szavakat. Elfeledett szavak, melyeket ma már senki sem használ: kredenc, fotój.

Amikor a konyhaasztalán feküdtem, fatüzeléses tűzhelyen főzött, melyet reggel begyújtott, és csak délután hagyott elhamvadni. Nem csupán az ebédet készítette ezen a tűzhelyen, de a mosnivalót is ott főzte ki: fehér alsóneműket és vászonlepedőket, melyeket, ha alaposan kifőttek, az egres- és ribizlibokor között kifesztett szárítókötélre teregetett. Amióta a nagymamám nem teregeti ki a mosott ruhát, az egres is ritkábban terem.

A nagymamám a kertben állt, és mutatóujjával a fakalyiba mögött, északon magasodó hegy hófoltja felé bökött. Látod a koronát, a fátylat és a hosszú, gazdagon hímzett ruhát, mely a cipőjét is eltakarja? Az almafa gyökerénél előbúvó hóvirágokkal és tavaszi tőzikekkel egy időben mindig láthatóvá vált a Hókirálynő is. Meleg márciusi napokon szívesen hágott fel a Zimnitz magasabban fekvő lejtőire, hogy onnan tekintsen le a völgybe. A nagymama szívesen mesélt uráról, a Hókirályról is, aki szintén egy olvadó hómezőből rajzolódott ki. A királyt azonban soha nem láttam.

Minél öregebb lett a nagymamám, annál gyakrabban emlékezett vissza a sötét pincékben töltött sötét éjszakákra. Azokra a napokra, amikor férje sebesülten hazaérkezett a frontról, akiről úgy beszélt, mintha ő lett volna az egyetlen. Gyalogosan jött át a Traun-tavon – amit a nagymama úgy értett, hogy végig a Trauntó partján, hiszen a férje nem volt szent –, így jött haza, ahol aztán nem volt maradása, hanem megint elrejtőzött, a hegyekben vagy az Ördögmalom padlásán, mert nem akart visszamenni, vissza a frontra, ahol amúgy is azt élte meg, hogy elvesztette a nagymamát. Minél öregebb lett a nagymama, annál gyakrabban várta haza fivérét, aki jó hatvan éve halott volt már.

Vidám természet volt, mégsem sikerült annyira felvidítanom, hogy nevetésre bírjam. Amikor a nagymamám olyan öreg lett, hogy már nem tudott többé huszonhárom éves lenni, sokkal fiatalabb lett, annyira fiatal, hogy már beszélni is alig tudott, csak annyit mondott, hogy eleget élt már, és minduntalan összekulcsolta a kezét, ahogy egykor nekem is tanította, amikor a tarkán felcicomázott keresztúthoz kirándultunk, melynek végében egy aranyos fiúbaba aludt a menyasszonyi fátyol alatt, hogy aztán a környék összes harangjával együtt néhány napra eltűnjön, elrepüljön, majd visszatérjen egy vasárnapon, amikor a nagymama konyhaasztalánál annyi hímes tojást ettem, hogy végül rosszul lettem, és hanyatt feküdtem a fűbe, az egresbokrok közé. Nagymama egész életében értem kulcsolta össze a kezét. És amikor így tett, akkor én is elhittem, hogy ez valamit segíthet. Amikor így teszek, akkor az csupán egy gesztus, melytől azt remélem, hogy elkerülhetem a csapást.

Ha rajtam múlna, legszívesebben olyan sokáig nézném a konyhájában, a fotelban kuporgó nagymamát, míg végül én is annyira megöregednék, hogy újra fiatalodni kezdenék. Akkor aztán egymás mellett ülnénk, a konyhájában, két kagyló, melyek soha többé nem mozdulnak sehová. De ő nem így akarta.

SZALAY TAMÁS fordítása

A Bayer-kereszt

B
A
BAYER
E
R

Másnapos vagyok. Odakintről a napsugár feszül az ágytakarómnak, belülről az agyam feszül a koponyatetőmnek. Úgy döntök, hogy valahogy kikúszom a konyhába, ahol az aszpirint tartom. Ehhez az expedícióhoz, nyájas olvasó, bizony erős idegzetre van szükség.

Számításaim szerint a friss citrom fényképével díszített dobozka belsejében nyolc dupla tasak lehet (az annyi, mint 16 tablettá), és az egykori társairól egy korábbi másnaposság elleni harc jegyében leválasztott két szőlő tasak (tehát összesen 18 tablettá).

Egyszer csak halk pusmogást hallok a dobozka belsejéből. Még ez is! *A pezsgőtabletták éppen gyűlést tartanak.*

– A mendemondákban *kell*, hogy legyen valami igazság – hergelte magát a végső kétségbeesésig egy aszpirinforradalmár. – Gondoljatok csak a két kollégánk sorsára! A szörnyeteg mindannyiunkat felszakít! Tasakot szakít fel tasak után, aztán *hideg vízbe* vet bennünket!

A szónoklatot közepes erősségű felzúdulás szakította félbe.

Ekkor egy aszpirinpáter siránkozó hangja jajdult fel: – Közönséges pánikkeltés! Egyetlen szó sem igaz. Ha mindent ilyen pontosan tudsz, akkor magyarázd meg légy szíves, mi az ördög az a... *víz!*

– Nedves, a csontunkig hatol, felold bennünket! Szinte érzem...

– *Érzed*, hahaha! – gúnyolódott az aszpirinpáter –, elfogadható bizonyítékkal persze nem tudsz szolgálni. Nem, kedveseim! Amint a szörnyeteg kiszakít bennünket a páros tasakokból, egy jobb világba kerülünk. Esküszöm nektek, olyasmi, hogy víz, nem létezik! Senki sem látta közületek!

– Ez csak azért van – kiáltotta az aszpirinforradalmár –, mert még senki sem tért vissza azok közül, akik látták. Életünk végén ott a *feloldódás!*

Újabb zűrzavar tört ki.

– Ne higgyetek ennek a dajkamesének. Összpontosítsatok inkább erősen a Bayer-keresztre – jajongott rimánkodó hangon a páter.

– Mese? – bődült fel a forradalmár. – Az olyanok, mint te, ti vagytok a legnagyobb mesemondók! Nem arról volt szó, hogy a *dupla tasakok mindig együtt ma-*

radnak? És tessék, ketten közülünk már a szörnyeteg áldozatává váltak! A szörnyeteg felold minket vízben!

– Honnan ez a bolond mendemonda a vízről? *Láttatok már valaha vizet?*

Bizonytalan zúgolódás támadt: nem, egyetlen tasak sem látott még életében vizet.

– Miért feszítették keresztre Bayert 200 évvel ezelőtt? – hozakodott elő legnagyobb érveléssel a páter.

Síri csend.

Messze hátul valaki érdes hangon felkiáltott: – *Bayer nem létezik!*

Az aszpirintasajkjaimat mintha villám sújtotta volna.

Eközben megfelelő távolságra kúsztam a dobozhoz. A külsején megláttam a friss citromot, valamint azt, hogy

B
A
BAYER
E
R

Nagy nehezen kinyújtottam a kezem, és belenyúltam.

Az aszpirinhangok fejetlen összevisszaságban kavarogtak, majd a magasba csaptak: – Jön a szörnyeteg, itt a szörnyeteg!

– Na, kedveseim – szólítottam meg őket rekedt hangon, miközben a forradalmárt halásztam ki először –, vízbe, gyereünk!

Minden ellenállás elcsitult.

– Éreztétek, hogy nagyszerűek vagytok, hiszen aszkorbinsavat tartalmaztok – kiáltottam hátra az életben maradóknak –, és különben is, az *Aspirin C*-ben a C-t mindig is valami egzaltált dolognak tartottam!

Végül megnyitottam a vízcsapot, és teletöltöttem egy poharat.

Aztán vigyorogva leültem a pohárral szemközt, és megfigyeltem az aszpirinom haláltusáját. A pezsgőtabletta végül alámerült, miközben a két végén égett, mint a gyertya. Végső kétségbeesésében még megpróbálta elrúgni magát a pohár aljáról. De szemmel láthatóan egyre kisebb lett, egyre könnyebb és jelentéktelenebb. Végül annyira könnyűvé vált, hogy a burka, mint egy szellem, felszszegett a felszínre.

Nos, megkérdezlek, nyájas olvasó: vajon neked is olyan erős az idegzeted, mint az enyém? Remélhetőleg. Mert ezután ezekre a sorsokra fogsz minden alkalommal gondolni, ahányszor csak másnaposan a pezsgőtablettáért nyúlsz.

SZALAY TAMÁS fordítása

Tünde Giselle

Az író szellemeket lát. Leírja őket, miközben az Ismeretlennek hosszú, mondhatnánk, végtelen levelet ír, amelyet könyvként küld ki a világba. Ott, a világban a levél megkeresi címzettjeit. Ha egymásra találtak, szerelem szövődik közöttük, amely a szellemeket valódi alakokká változtatja át, ... mígnem az olvasmány befejeztével visszahullanak nyugtalan villi-életükbe: az önmagát elemésztő táncba.

Ha az elejénél fognánk neki, így lenne: az író Giselle leányban a villi-szellemet látja, még azelőtt, hogy a halál villivé változtatná át; azaz az író látja a halált, mielőtt bekövetkezik, és felidézi a halált, nem azért, hogy fölébe kerekedjék, hanem hogy kegyetlenségét kissé tompítsa. Amikor tehát ráakad Giselle-re, a lány egyszerre eleven és máris halott a számára, tehát máris a villi-állapot megtestesülése.

Az Ismeretlennel, a jövőendő olvasóval aztán egyezséget köt arról, hogy: *visszahozzuk Giselle-t*. Ez az olvasó – aki az életben él, és néha szenvedélyes megszállottsággal feledkezik bele egy könyvbe – táplálja a könyvet, új, tünde szerelmét, éppen azzal az élettel, amelyet él, és így a lidércvilág lényeinek saját élete egy részét adja vissza, egy darabot abból a szépségből, amely él és amely rövid időre elhagyja a muzeális megőrzés világát.

És ez majdhogynem igazi boldogság.

JUHÁSZ EMESE fordítása

A KÉPEK ÖKOLÓGIÁJÁÉRT (A KATASZTRÓFA ELLENÉBEN)

Handke új útiregénye

Esterházy Péter „külön köszönetét” fejezte ki „Peter Handkénak hetvenes évekbeli könyveirért” az európai irodalomért adományozott Osztrák Állami Díj kiosztásakor 2000-ben mondott beszédében; Handke nyolcvanas és kilencvenes évekbeli könyveit kollégája nyomtatékosan nem illette köszönettel. Esterházy azokat talán már nem olvasta, vagy nem találta őket köszönetre méltóknak. Azt hiszem, sok Handke-olvasóval megtörtént, hogy hosszú ideig követték figyelemmel a szerzőt, még ha a későbbi kötetek nem is voltak olyanok már, mint a régebbiek. De előbb vagy utóbb elégük lett abból, hogy kitegyék magukat annak, amit giccsként, pátoszként vagy politikai rövidlátásként érzékeltek.

Mások megpróbálták hűségesek maradni szerzőjükhöz, vagy az eltávolodás után egy bizonyos idő elteltével ismét visszatérni hozzá, és felfedezni, ki tudja, talán egy új arcát. Handke évek hosszú során át bontakoztatta ki írásművészetét, számos formát kipróbált, szemben Bernharddal, aki alapjában mindig ugyanazt a regénymonológót írta. *Der Bildverlust* (A képvesztés), Handke legutóbbi könyve sem egyszerűen a korábbi, *Mein Jahr in der Niemandsbucht* (Egy évem a senki öblében) című kötetének folytatása, ahogy elsőre gondolhatnánk. A *senki öble* komoly, elgondolkodtató mű, klasszikus mondatperiódusokban megfogalmazva. A *képvesztés* ezzel szemben kiegyensúlyozatlan, hol elbizakodott, hol depresszív, a nyelve barokk, tele minden elképzelhető kacattal, nézőpontja elkalandozó, ide-oda ugráló, különös. Cervantes mulatságos hőseihez, Sancho Panzához és Don Quijotéhoz Handke kalandornőjének, aki a spanyol Felföldön és végül a Sierrán is átvándorol, valójában nem sok köze van. És mégis, a vége felől és bizonyos távolságból nézve az, amit olvasóként vele együtt bebarangolunk, ez a formátlan alkotás – melyet egy fiktív szerző szó pikareszk hősnője köré vagy a hősnő a szerző köré, ez is alig eldönthető –: paródia, amely hirtelen komollyá tud válni, szélmalomharc, állandó küzdelem a megragadhatatlan valósággal, tévútra jutott munkálkodás mindenféle nyelvi eszközökkel. A tévelygő és az igaz beszéd nehezen megkülönböztethető, s természetesen ennek más, merőben más feltételei vannak, mint hajdanán. A film száz- és a tévé ötvenéves történelmével a hátunk mögött, a képek teljhatalmának korában, amely általános képvesztést eredményezett.

A pikareszk regény természetében rejlik, hogy sohasem lehetünk teljesen biztosak abban, vajon épp gúnyolódik-e a hős (vagy hősnő, hiszen még a nemek meghatározásai is bizonytalanok), vajon szórakoztatja-e az ostoba világ, vagy siránkozik mindenféle veszteség miatt. Hiszen a felállított látlelet szerint nemcsak a képek vesztek el, hanem a személyek, az Én az összes Te-vel együtt. A kalandornő – az egykori bankár – eltűnt lánya, eltűnt szerelme, eltűnt bátyja és az eltűnt idő nyomát kutatja valamiképp (ám ez is bizonytalan, biztos csak az, hogy mezítláb bolyong ide-oda). Utazása végén csak a szerzőt találja meg, akinek az ő veszteségekről szóló történetét kell írásba foglalnia: egy az életből az irodalomba csempészett, a kiengesztelődést szolgáló történetként: ez az utolsó remény számunkra, szegény embereknek, akik a „valóságsorvadás” betegségében

szenvedünk. Aki Handkét komolyan veszi, a civilizációs katasztrófa visszavonhatatlan lerögzítésének lehet tanúja: *A képvesztés* egy olyan végső korszak apokaliptikus könyve, amely kor után semmi új nem jöhet már a nap alatt. Am aki nem veszi komolyan, mint egy játékos, hol indultas, hol sértődött, leginkább azonban fantáziáló és álmodozó gyereket, csak azokat a szikrákat fogja csodálni, amelyeket ő e látlettel dacolva ki tud csíholni, nyelvi és képi szikrákat, önfejlően, szabálytalanul és bizonyára olykor „idegölően”, ahogy egy kritikusa írta.

A leginkább bámulatra méltó Handkénál a nyelv volt és maradt. Bár nem azért, mint ha olyan szép volna (ahogy meg is írták, olykor egyetértőleg, olykor kárörvendően), hanem mert Handke mindent megtesz vele, amit nem lehetne. Az a különbség Handke karintiai honfitársa, Josef Winkler, ama másik, faluról származó kollégája legutóbbi könyveihez képest, hogy ahol Winkler a legbuzgóbban teszi azt, amit tennünk szabad és kell, egészen addig, amíg buzgóságában a tradicionális nyelvet szét nem fészti, Handke *A képvesztésben* éppen azt teszi, amit az általános iskolában és a tárcarovatban tiltanak. Hatásukban azonban hasonlóak; miként a „jó”, úgy a „rossz” magatartás is a neobarokkhoz vezet, amely az olvasót országszerte honos – amilyen derekas, éppoly silány – próza révén teszi próbára. Az eredetileg klasszikus handkei koncepció, amely a mindenki által kedvelt, hatvanas évekbeli popos korszaka után fejlődik ki, abban az elbeszélői törekvésben ragadható meg, hogy a mondatokat kibillentse, és ebben a kibillentésben könnyen érthető képeket hozzon létre. *A képvesztésben* az indázó mondatok már oly hosszúra nyúlnak, hogy noha nem szakadnak szét, mégis annyi mindent ölelnek föl, hogy az az előrehaladás ritmusát inkább megnehezíti, mint megkönnyíti. Ezen túl, inkább kritikai vagy alternatív síkon, a szavak és a megfogalmazások állandóan azt a gyanút keltik, hogy ezek csupán azon kifejezések igazolásaiént szolgálnak, amelyeket a lektori gyakorlatból – fölösleges dolgokként – rendszerint törölnek. Ezt a szkepszist, ezt a távolságtartást és mérlegelést – ahogy a kérdezést, elutasítást, korrigálást is – természetesen minden szerző ismeri és általában minden ember, saját tevékenysége vonatkozásában; csak rendszerint nem veri nagy dobra. Handke a nem mindig egészen komolyan vehető kételkedését arra használja, hogy a narráció többszempontúságát még inkább kihegyezze. Írásmódja ezért oly túlzó, ezért oly kiélezett, ezért születnek megfogalmazásai „akut” módon, a spanyol agudeza* szellemében, vagy, ismét másképp mondván, ezért mutatja föl oly makacsul azokat a gesztusokat, ahogy az író a tollát feni.

Handke történetei tehát mindig is a nyelv történetei, és gyakran nem is többek azoknál; az ő nyelvée – a fenyegető nyelvvésztes körülményei között, amellyel a nyelvért való csaknem kilátástalan birkózást szegezi szembe. Emellett Handke alkalmasint híve az aranykor ideájának, amely ha valahol egyáltalán, már csak az elbeszélő prózában ragyog föl. Aranylók tehát a különféle, gyakran közelebbről meg nem határozott hajdankorok, aranylik a falusi világ, a gyermekkor, és később leginkább még annak a flanőrnek a külvárosi miliője, akit fiatalemberként képzelünk el. Handke abból az időből és (túl)világból kísérel meg egyes kifejezéseket a kortárs irodalomba átmenteni, regionális, néha dialektusbeli, néha régi, archaikus fordulatokat, de olyan, mesébe illő tájakról, imaginárius nyelvből származóakat is, amely területhez *A képvesztés* regénybeli szerzője nemegyszer vend-arab melléknevet társít. Általában azonban, még a kevésbé feltűnő passzusokban is, Handke arra használja rá jellemző, sajátos technikáját, hogy a szavak mindenkori tulajdonképpeni, gyakran azonban elhomályosult jelentését kinyomozza és – sok esetben ez valóban sikerül neki – új életre keltse. Azzal a dinamikával, amelyet ehhez hozzárendel, nyelvi utazást hajt végre visszafelé, az eredet vidékére, még ha ez az eredet mitikus, ködös vagy szintiszta képzelődés lett légyen is; mindez kevésbé egy tárgy találó megneve-

* éleselméjűség, élesség, szellemes mondás, tsz. agudezas: élcelődés – a ford.

zésének célját szolgálja, mint inkább arra a technikára irányul, hogy a használatban megkopott vagy már nem használatos szavakat és fordulatokat jelentéssel töltse meg.

Rendben van, hogy Handke útikönyveket ír, épp akkor, amikor a saját „senki öblében” gubbaszt. Ám ezek mindenekelőtt a nyelv útikönyvei: a Sierra veszélyein át vezető nyelvi kalauzok, amelyek a körös-körül észlelendőre természetszerűen nyitva állnak. Aztán meg road movie-k is, meg zarándokutak, meg a nevelődés és az élet utazásai is, *whatever you want*. De melyik nagy, akarom mondani, nagyszabású könyvvel nem így áll a helyzet? Az *Odüsszeia* azzal a másik senkivel mint hősével, a *Divina Commedia* Vergiliusszal mint útmutató nagybáccsival, Cervantes lovagregény-paródiája és így tovább – mindegyik utazás; hiszen miféle kalandokkal bírnánk, ha nem úti kalandokkal, amelyek bennünket, olvasókat a nemértésbe taszítanak, és arra készítetnek, hogy megbarátkozunk és megküzdjünk velük, vagy ami még rosszabb, közönyösek legyünk irántuk. Mindezeket megtaláljuk – s még sokkal többet is, hála hűségünknek – Handke az új évtizedben megjelent első könyvében. A kínokat, amelyekben az szintúgy részesített, a bosszankodást Őfelségén, a mindenható gyermekén, és az egyáltalán nem oly békeszerető költővel való csatározás miatti aggályokat mások, más helyütt már megfogalmazták.

ÁGOSTON ZOLTÁN fordítása

A HUSZADIK SZÁZAD ELTÖRLÉSE

Thomas Bernhard: *Kioltás*

Húsz évvel az eredeti kiadás (1986) után magyarul is megjelent Thomas Bernhard utolsó és legnagyobb terjedelmű regénye, a *Kioltás*. Voltak idők, amikor egy ilyen remekmű megjelenése irodalmi eseményszámba ment, manapság a *Kioltás* egy cím, egy keresőszó a könyvesboltok számítógépes nyilvántartásában szereplő könyvtételek áttekinthetetlen rengetegében. Nagyon kevesen tudják vagy fogják megtudni – másokat persze nem is érdekel –, hogy ez a regény egyebek között éppen annak a szellemi, pontosabban szellem-ellenes állapotnak az indulatos és kétségbeesett ábrázolása, amelynek jellemző tünete egy *Kioltás*-szabású mű tökéletes negligálása, és amelyben e mű szerzője szerint a szellem emberének nincs más választása, mint hogy *kioltsa* önmagát. Bernhard regényében mindenekelőtt Ausztriáról van szó ugyan, kor-kritikus gyalázkodását a főhős szó szerint legfőljebb még Németországra, „végső soron pedig minden közép-európaira” terjeszti ki, de ezek a megnevezve ostromozott régiók valójában egy globális „elhülyülési folyamat” paradigmatis hordozói. „Az ezredfordulóra a gondolkodás az emberiség számára teljességgel lehetetlenné válik”, szűri le sommás és persze bernhardian túlzó végkövetkeztetését a főhős a regény végén. „A létezés ebben a már csak bárgyúság irányította világban aligha képzelhető el... s jó, ha épp mielőtt még a világ e teljes elhülyülése beteljesedett volna, végzünk magunkkal.” Az Ausztriának szóló szidalmakat tehát mi is nyugodtan magunkra vehetjük, annál inkább, mert kísértetiesen találóak a mi hazai viszonyainkra nézve is. Nálunk legfeljebb valami mást kell érteni azon, ami Ausztriában Bernhard vádja szerint a nemzetiszocializmus virulenciája.

A Bernhard-monográfusok szerint a *Kioltás* valójában nem Bernhard utolsó regénye, mert nagy részét már 1981-82-ben, közvetlenül az önéletrajzi regények után, mintegy azok fikcionális változataként megírta, de csak azután adta ki, hogy közben megírt még három regényt, *A menthetetlent*, az *Irtást* és a *Régi mestereket*. Hogy ennek mi volt az oka, csak találgatni lehet, de valószínűleg nem áll messze az igazságtól az a magyarázat, hogy maga Bernhard is tudta: a *Kioltás* nagy mű, talán legnagyobb műve, de mindenképpen nagyszabású összegzés, és mivel életművét kompozícióként fogta fel és kedvelte a teátrális hatásokat, halála közeledtét érezvén súlyos betegségében egy „opus magnummal” akart elbúcsúzni. A *Kioltás* megjelenése után már „csak” két színművet írt, köztük a botrányos *Heldenplatzot*, amelynek Ausztria-gyalázása egy tőről fakad a *Kioltás* idevágó részleteivel.

A *Kioltás* azért is összegzés, végszó, mert, igaz, a kései művek közül nem egyedülként, bizonyos fokig megold, de legalábbis lezár olyan művészi és létproblémákat, amelyeket a korai művek radikális formai-technikai eljárásai megoldhatatlannak és lezárhatatlannak láttattak. A különbségek nem utolsósorban éppen a hasonlóságok felől mutathatók meg. A regény én-hőse, Franz-Josef Murau a korai elbeszélő művek külön, elátkozott, magányos főszereplőinek újabb alakváltozata. Mint a *Fagy* festője, a *Verstörung* (Megzavarodás) Saurau hercege vagy a *Korrektúra* Wittgensteinre emlékeztető Roithamerje, Murau is meghasonlott szellemi lény, aki a családja és a világ elől önkéntes

emigrációba vonult. Míg a korábbi hősök emigrációja benső, az övének térbeli dimenziója is van: a negyvenes évei végén járó férfi évtizedek óta Rómában él, és csak ritkán, mindig nagy lelki tusa árán látogat haza az ausztriai Wolfseggbe. Itt él nagy történelmi múltta visszatekintő, dúsgazdag földbirtokos családja egy hatalmas régi várkastélyban: apja, anyja, bátyja és két húga. Murau azért szakított családjával, mert elviselhetetlennek érezte a gazdálkodásba és üres, pazarló hivalkodásba süppedő szülők szellemellenes, provinciális gondolkodását és életformáját, és mert, főleg anyja, kisgyermekkorától fogva éreztették vele, hogy nem kívánatosnak, idegennek, veszedelmes felforgatónak tartják. Mindamellet Murau annyiban továbbra is a családhoz tartozik, hogy Rómában abból az óriási apanázból él, amelyet a jussaként havonta átutalnak neki, és családi ünnepek alkalmából továbbra is felkeresi otthonát, ahol rendelkezésére áll lakosztálya és ruhatára. A regénycselekmény expozíciója a *Korrektúra*éra emlékeztet: míg ott a jómódú család filozófiai és tudományos érdeklődéssel megáldott sarja nem tart igényt a megörökölt családi birtokra, és az eladásából befolyt összegből kúp alakú házat építtet húga számára, itt Murau egy autóbaleset következtében, amelyben szörnyet halnak szülei és bátyja, egyik pillanatról a másikra megöröklzi az óriási családi vagyont, ez azonban végül is csak arra szolgáló alkalom lesz számára, hogy megszabaduljon tőle, kioltsa a családi örökséget.

Lényeges különbség azonban a korai művek és a *Kioltás* között, hogy míg azokban a főhős sorsa, helyesebben inkább abszurd léthelyzete mások közvetítésével bontakozik ki, vagyis kijelentéseiket, rögeszmés monológjaikat függő beszédben mások, bukásuk tanúi idézik, és ezáltal történetük hitele-jelentése elbizonytalanodik, itt mindvégig maga Murau beszél, első személyben, az alig két napnyi cselekményidővel mintegy egyidejűleg. Igaz, az áttételes beszédmód nyomát még itt is őrzi az én-hős monológjának olyan részletei, amelyek a római tanítványának, Gambettinek szülő, már korábban elhangzott beszámolói és magyarázatai idézeteiként értendők. A monológ közvetlenségét az is kérdésessé teszi, hogy a *Kioltás* mint regényszöveg a monológ fikciója szerint a cselekményidőben még nincs megírva, ekkor Murau még csak tervezi, hogy mindazt, amit múltjáról és jelenéről, családjáról és a helyzetében történt hirtelen fordulatról elmond magában, illetve elmondott korábban Gambettinek és másoknak, azt *Kioltás* címmel egyszer majd megírja: „Mindig világos volt előttem, s az utóbbi időben csak még világosabb, hogy meg kell írjam ezt a beszámolót, hogy nem úszhatom meg, bárhogy is berzenkedem ellene, egy napon meg kell csinálnom... Az egyetlen, ami már ma véglegesen ott van a fejemben, az a cím, *Kioltás*...” Ugyanakkor olvasható a regényszöveg – hogy is lehetne másként! – mint a már megírt és publikált beszámoló, és ennek a távlatnak szövegnyomai is akadnak: a regény vége felé Murau egyszer megjegyzi, hogy a legcsekélyebb nehézséget sem okozza számára, „hogy most pontosan lássam az enyéim arcát, ahogyan álltak a koporsók előtt, amilyenek akkor, amikor láttam őket, megmutatkoztak előttem...”

A monológ közvetlensége és személyessége azzal jár együtt, hogy az én-hős igyekszik minél többet elmondani magáról, minél teljesebb képet adni életéről és családjáról. Míg a *Fagyban*, *A mészégetőben*, az *Alsózásban* és más korai művekben számtalan olyan információt megvon az olvasótól a töredékes és esetleges beszámoló, amelyek az elbeszélői hagyomány szerint elvárhatók lennének, és ez mintegy annak következményeként jelenik meg így, hogy a történeteket nem lehet hiánytalanul feltárni és logikus magyarázat szerint elrendezni, a *Kioltás* úgyszólván vallomások regény, amelyben a vallomástevő valósággal tobzódik nézetei és tapasztalatai minden kétséget kizáró hangoztatásában. A szubjektivitásnak ez az áttörése nyilvánvalóan összefügg Bernhard időközben megírt önéletrajzi regényeivel.

A *Kioltás* végeredményben nagyszabású, lenyűgöző regény a szónak többé-kevésbé hagyományos értelmében. Még akár olvasóbarátnak is merném mondani, ha volna valami értelme az olvasó egyszer s mindenkorra adott, elvont fogalmának. Persze nagyon is

viszonylagos és csalóka a *Kioltás*nak ez a kanonikus jellege, de erről majd később. Egyelőre állapítsunk meg annyit, hogy a monstruózus monológ két, nagyjából egyenlő terjedelmű részre oszlik, „A távirat” és „A végrendelet” című fejezetekre. A két részen belül egyetlen bekezdés vagy spácium sem tagolja a szöveget, és ez azzal a következménnyel jár, hogy az egyértelmű, világosan kiolvasható logikai és időbeli váltások úgy olvadnak bele Murau kimeríthetetlen ön-kommentárjainak szövegkörnyezetébe, hogy a tudatfolyam és a külső történés határai teljesen elmosódnak. Nem új dolog ez a modern-posztmodern regényben, Bernhard mindenesetre virtuóz módon bánik ezzel az ismerős technikával. Ha némi távlatból tekintünk a sok száz oldalas szövegáradatra, megint csak mesterien kidolgozott, olvasóbarát „dramaturgiai” szerkezet körvonalai rajzolódnak ki. Az első rész Rómában játszódik: Murau a Piazza Minerván lévő tágas, elegáns lakásában üldögélve, járkálva próbálja befogadni és megemésztetni az imént érkezett, sokkhatású távirati hírt: apját, anyját és Johannes bátyját halálos baleset érte. Az elbeszélő cselekményidő mindössze néhány órányi, egyetlen római este, a terjedelmes elbeszélő időbe ugyanakkor a regényvilágra vonatkozó összes értelmes információ belefoglalatik, mégpedig sokszorosan ismétlődve: Murau három fényképet nézegetve – egy a szüleit, egy a bátyját és egy a húgait ábrázolja – családjáról, Wolfseggről, a családi birtokról és saját radikális kívülállásáról monologizál. A második rész, „A végrendelet” Wolfseggben játszódik, ahová a távirat vételét követő másnapon Murau megérkezik mint kizárólagos örökös. A két hűg intézkedéseinek és az uradalom működési automatizmusának köszönhetően már javában folynak a temetési előkészületek. Murau azonban mint új gazda sem áll az élűkre, az eseményeknek továbbra is csak tanúja, megfigyelője, kommentátora marad, noha mindenki nagy várakozással tekint döntései elé. A megérkezésétől a másnapi nagyszabású temetésig terjedő időt szinte percnyi pontossággal és részletezéssel nyomon kíséri monológja, megint csak elmélkedő és emlékező kitérők sokaságával tetézte, és a beszámoló azzal végződik, hogy: „Késő estig bezárkóztam a szobámba, csak akkor mentem ki, amikor már biztos voltam benne, hogy a gyászoló vendégek közül nem találkozom senkivel.” Ezután már csak annak a döntésének a közlése van hátra, hogy a hatalmas wolfseggi uradalmat mindenestül a bécsi Zsidó Hitközségnek adományozta, amelynek vezető rabbiját, Eisenberget már régről jól ismerte és becsülte.

A *Kioltás* tehát, szerkezeti vázára csupaszítva, hagyományosan lekerekített regény, amely egy váratlan, a később feltáruló alaphelyzetet gyökeresen újrarendező eseménnyel kezdődik, várakozást ébreszt arra nézve, hogy ez a fordulat milyen változásokat fog előidézni a már végérvényesnek tűnő viszonyokban, a megoldást, látszólag legalábbis, sokáig késlelteti, majd rövid úton, szinte csattanóként hozza meg. Erre a sémára rakódnak rá azok a bernhardi eljárások, amelyek ha nem hatálytalanítják is e szerkezet érvényét, működőképességét, de nagy mértékben megtörik, viszonylagossá teszik. Végeredményben a *Kioltás*ban is kérdéses, tisztázatlan marad sok minden, mint Bernhard korábbi műveiben. Itt azonban a bizonytalanság forrása nem a nyelv, a beszéd, a közlés kifejező- és közvetítő képességének mintegy *ab ovo*, objektíve adott fogyatékosága, tökéletlensége, amely előbb-utóbb megőrjíti a beszélőt, hanem a szubjektív beszéd – mit beszéd, szómenés! szitokáradat! – igazának kérdésessége, önkényessége, hitelének ambivalenciája.

Nagyon egyszerűen szólva azt mondhatnánk: majdan megírandó – vagy már megírt – művében Murau eleve nem valamiféle igazságot akar megírni, hanem azt egyfajta terápiának, negatív terápiának szánja: ki akarja vele oltani önmagát és vele Wolfsegget, vagyis mindazt, amit Wolfsegg jelent számára: „*Kioltásnak* fogom nevezni ezt a beszámolót, mondtam Gambettinek, mert ebben a beszámolóban ténylegesen kioltok mindent, mindent, amit feljegyzek benne, az egész családomat kioltom, az időt is kioltom velük, kioltom Wolfsegget beszámolómban a magam módján, Gambetti.” A *Kioltás* tehát nem annyira egy létállapot hiteles szövegdokumentuma, hanem inkább kóros (?) tünete. A hősnek

nem az a célja monológiával, hogy igazolja, hanem hogy eltörölje magát. (Itt megjegyzendő, hogy az eredeti cím: *Auslöschung* 'kitörlés'-ként, 'eltörölés'-ként is érthető.) Bár Murau úgy beszél a *Kioltás*ról Gambettinek, gazdag római magántanítványának, akit filozofikus beszélgetések formájában a német irodalom ismeretébe hivatott beavatni, mint aminek terve már korábban, a szülők balesete előtt megfogamzott benne, de a *Kioltás*t ténylegesen ez az esemény váltja ki, annál is inkább, mert a szülők és a fivér váratlan halála maga is egyfajta „kioltás”: egyszeriben megszűnik, eltörlődik az az állapot, amely végzetesen meghatározta, végeredményben tönkretette Murau életét. Ez a hármas haláleset hozza működésbe a „kioltás” gépezetét: egyrészt a beszámoló megírását, másrészt Wolfsegg felszámolását. Ennek az utóbbi cselekedetnek a „kioltó” érvényét nemcsak az adja, hogy Murau lemond a gyűlöletes örökségről, hanem az is, hogy mint a nemzetiszocialista múlt rossz emlékü telephelyét jóvátételként átadja a zsidó hitközségnek.

A regényszöveg tehát akár látens bosszúként is olvasható, és ebben a mivoltában nyilvánvalóan nem várható el tőle semmi méltányosság. Miközben Murau vég nélkül sorolja és ismétli sérelmeit és vádjait, tudatosan túloz. És ezen a ponton – de persze számtalan más ponton is – Murau és Bernhard szinte egyggyé válik, Murau monológia Bernhard írói beszédmódjának jellegzetességeit ölti magára. Murau ugyanúgy a túlzás művésze, mint Bernhard. A „túlzásfanatizmusával” csillapítja magát: „Néha ez az egyetlen kiút, amikor is túlzásfanatizmusomat túlzásművészetté fejlesztem, hogy siralmas állapotomból, szellemi undoromból mentsem magam, mondtam Gambettinek... Akkoriban azt mondtam Gambettinek, hogy a túlzás művészete az áthidalás művészete, az én értelmezésem szerint a létáthidalásé, mondtam Gambettinek. Túlzással, végül túlzásművészettel elviselni a létet, mondtam Gambettinek, lehetővé tenni tehát.”

A túlzás tehát terápia, a lét áthidalását, az elviselhetetlen világ eltávolítását, kioltását szolgáló stratégia. A túlzás egy formája az ismétlés is: mint Bernhardnál mindig, a monológ itt is vég nélkül ismételt nézeteket, állításokat, amelyek többnyire már maguk is túlzások. Mindenesetre ezek az ismétlések a legritkább esetben szó szerinti ismétlések, az esetek döntő többségében szövegvariációkkal van dolgunk, és az ismétlődő motívumoknak ezek a variációs sorai adják a Bernhard-szövegnek azt a hasonlíthatatlan zenei jellegzetességét, amelyet hol a minimalista zenéhez, hol a Bach-fúgákhoz szoktak hasonlítani. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a főhős abszurd logomániája groteszk hatás forrása is, miként a Bernhard-színarabokban még inkább. Murau azért tobzódik „létáthidaló” ismétlésekben és túlzásokban, hogy szavakká, mondatokká, szöveggé változtassa át, és ezúton elidegenítse magától életét, kioltsa és nevetségessé tegye nyomasztó tapasztalatait. A *Kioltás* egyik legemlékezetesebb és egyben a leggroteszkebb figurája Murau sógora, akivel az egyik hűg, a már jócskán korosodó Caecilia mindössze egy héttel a szülők halála előtt házasodott össze. Ez az esetlen, köpcös férfi egy badeni borosüvegdugó-gyáros, és Murau nagy megvetéssel minduntalan ebben a nem éppen előkelő minőségében emlegeti, aminek a komikuma a németben jobban érvényesül, mint a magyarban, nemcsak azért, mert a 'Weinflaschenstöpselfabrikant' hosszabb szó, mint magyar megfelelője, hanem azért is, mert a 'Stöpsel' szó a 'dugó' mellett 'kis emberké'-t, 'töporlyú'-t, 'seggdugasz'-t is jelent.

Helyenként a monológ közvetlenül is jelzi viszonylagos érvényét, ítékezésének kérdésességét. Így például azzal kapcsolatban, hogy mindössze azt a három fényképet őrizte meg családtagjairól, amelyek nézegetése az első részben kiváltja az emlékek sorolását, Murau megjegyzi, hogy a többi nyilván azért semmisítette meg vagy dobta ki, mert azt akarta, hogy szüleit, bátyját és húgait olyan nevetségesnek láthassa, amilyenek ezeken a fényképeken látszanak. A fényképek kiválasztása is „bizonyíték alantasságunkra, aljaságunkra, arcátlanságunkra. És mindez semmi más okból, mint gyengeségből, mert ha őszinték vagyunk, be kell lássuk, mi magunk sokkal gyengébbek vagyunk, mint azok,

akiket nevetségesnek akarunk látni, komikusak, jellegtelenek [itt hibás a fordítás, valójában: 'jellemtelenek']. *Mi magunk* vagyunk a jellegtelenek, [vagyis: 'a jellemtelenek'], a nevetségesek, a komikusak, a perverzek..." Gyermekkoráról, apjáról, bátyjáról és a wolfsegi környezetről nemcsak negatívumokat idéz fel, hanem olyan szép emlékeket is, amelyek nem csekély szerepet játszottak abban, hogy Murau férfikorában és római életében sem tud szabadulni családjá és Wolfsegg bűvköréből.

A főszólam mindamellett egyértelműen, sőt, mint említettük, leegyszerűsítő és méltánytalan (?) túlzásokig menően: a megvetésé, a gyűlöleté. A legádázabb utálat az anyának szól, rá nézve Murau semmi mentséget nem talál: „A wolfsegi gonosz, ha eredetét néztük, mindig anyánkhoz vezetett, ő volt a kiindulópont... Mindenki, aki kapcsolatba került vele, egyszerre csak gonosz emberré vált...” Az anya „alulról jött asszony”, aki „proletarizálta”, „elkispolgáriasította” Wolfsegget, a valaha nagyszabású, a szó nemes értelmében véve arisztokratikus uradalmat. Száműzte belőle a szellemet, amelynek korábban helye volt benne. A wolfsegi kastélyban egyebek között ő hatalmas könyvtárszoba is van, ezek azonban az anya regnálása óta zárva vannak, senki a lábát be nem teszi oda többé, kivéve az ifjú Muraut, ha néha sikerült lopva eltöltenie egy kis időt a könyvek közt. Az apában még rejlik valami gazdálkodó-vadászó nagybirtokos elődei autonóm személyiségéből, de gyenge ember, és a gonosz anya nagyravágásának bábja válik. Visszahúzódik irodájába, iratrendezők tömegével veszi körül magát, és csak akkor mozdul ki innen, ha sznob felesége elcipeli valahová flancolni, pénzt költeni. Az elsőszülött fiú, az engedelmes Johannes apja hűséges másolata, a két hűg anyjuk által terrorizált és egymástól alig megkülönböztethető vénkisasszonyok: a három fénykép egyikén és Murau monológiájában mindig együtt szerepelnek mint felcserélhető vagy egymást kiegészítő alakváltozatok. Caecilia házasságkötése sem változtat ezen, egy héttel később, a természetén már nyilvánvaló, hogy a borosüvegdugó-gyárosnak semmi keresnivalója a családban: felléptetése csupán az úgynevezett titisee-i néni, az anya nővérének perverz ármánya volt. Maga Franz-Josef Murau, a kisebbik fiú kezdettől fogva fölösleges, nem kívánatos elemnek számított, anyja tüntetően mellőzte, sőt ahol csak tudott, ártott neki, mert irritálta a fiú eredendő és kihívó mássága. A fatális családi béklyókat végül látszólag levető Murau mindamellett nem képes teljesen megszabadulni Wolfsegg átkától, és nemcsak azért nem, mert meghatározó gyermekkori élményei fűzik egykori otthonához, vagy mert haza-hazalátogat és anyagilag továbbra is Wolfsegből él, hanem mindenekelőtt azért nem, mert Wolfsegg átka ugyanúgy sújtja őt, mint családtagjait. Wolfsegg őt is megrontotta, tönkretette, és gyengesége, gyűlölködése, szidalmi, vádaskodásai, nevetséges rögeszméi ugyanannak a gyógyíthatatlan betegségnek a tünetei, mint családtagjainak szörnyetegsége.

Végül is mi ez a Wolfsegg? Bár a regényvilágban játszott szerepe felől nézve talán nincs különösebb jelentősége, érdemes utalni rá, hogy Wolfsegg létező hely, község Felső-Ausztriában. És ha a *Kioltás* olvasója az interneten rákattint Wolfsegg honlapjára, a település látképén meglepve veheti észre, hogy a falu fölött emelkedő dombon ott van a regényben megírt várkastély, vagy legalábbis annak valóságos mása. Még azt is megtudhatjuk innen, hogy a várkastély évszázadok óta mindmáig egyazon család tulajdonában van, a Saint Julien-Wallsee nevű, részben francia eredetű arisztokrata dinasztiaé. A Thomas Bernhard-szakirodalomból pedig megtudhatjuk még, hogy az 1963-ban keletkezett *Der Italiener* (Az olasz) című elbeszéléstörredékből 1970-ben egy osztrák kísérleti filmes filmet forgatott, mégpedig Wolfsegg kastélyában, és Thomas Bernhard mind ez alkalommal, mind később többször megfordult Wolfseggben, amint egyébként a honlap is utal erre. Mindez azért tűnik említésre méltónak, mert arra utal, hogy a megformáltságában hangsúlyozottan szövegszerű regény valójában szorosabb referenciális kapcsolatban áll a valósággal, mint gondolnánk. (Ilyen referenciális kapcsolat különben az is, hogy

Murau számos vonatkozásban az író alakmása, ennek kifejtése azonban túlvinne ennek az írásnak a keretein.) A regényvilág kontextusán belül Wolfsegg mindenekelőtt az osztrák nemzetiszocializmust és katolicizmust képviseli, illetve azt az újabb keletű „pszeudoszocializmust”, amely lehetővé tette, illetve teszi a korábbi fertőzések továbbélését („először ez az aljas és alantas *nemzetiszocializmus*, azután ez az aljas és alantas és alvilági *pszeudoszocializmus*... Ausztria olyan ország manapság, amelyet lelkiismeretlen pártok gátlástalan üzletkötői kormányoznak...”). A wolfseggi kastély a náciizmus idején a gauleiternek, a náci fejesek egyik gyülekezőhelye volt, a hitlerizmus leverése után titkos menedékhelyük. Évtizedekkel később a katolikus püspökök oldalán jól táplált, önelégült öregemberekként egykori pártfogóik temetésén is megjelennek.

A „pszeudoszocializmus” ugyanakkor egyetemes méretű folyamat: szellemellenes merényleteivel a „proletarizálódás” nem csak Ausztriában, hanem az egész világon bevégi a modern kori elhülyülés művét („...ha őszinték akarunk lenni, az általános elhülyülés oly mértékű, hogy nincs visszaút többé... Az ezredfordulóra a gondolkodás az emberiség számára teljességgel lehetetlenné válik, Gambetti, s az elhülyülés, amelyet a fényképészet indított be s a mozgókép tette világméretű szokássá [én itt mint fordító inkább ’gyakorlat’-ot mondanék], a csúcspontjára jut... A gondolkodó embernek csakis azt tanácsolhatom, Gambetti, hogy *még az ezredforduló előtt végezzen magával...*”

Bár Murau számára Wolfsegg elsősorban osztrák jelenség („gigantikus wolfseggi családsáradat, gondoltam, évszázados bünszövetség”), megsemmisítő ítéletét lépten-nyomon kiterjeszti az egész modern világra. *Kioltásával* nemcsak önnön osztrák végzetét, hanem az egész huszadik századot akarja eltörölni. Látszólag – vagy ténylegesen is – ellentmond ennek (a monológhoz, mint szó volt róla, elidegeníthetetlenül hozzátartoznak az ellentmondások és ambivalenciák), hogy Wolfsegg-gel szemben nyomatékos ellenpontot képez a regényben: Róma. Nem a történelmi Róma, az örök város, az évezredes hagyomány, hanem a mai Róma, pontosabban a mai rómaiak. Nincs még egy műve Bernhardnak, amelyben az Ausztria- és világunyor sulykolásával szemben ennyi pozitívum sorakozna fel. Ilyen a római lakás a Piazza Minerván, ilyenek a séták és peripatetikus beszélgetések Gambettivel a Pinción meg patinás kávéházakban, ilyen a légiesen angyali, de egyben androgén vonásokkal is felruházott Maria, az Ingeborg Bachmannról mintázott költőnő, aki osztrák születésű és anyanyelvű létére ugyanúgy Rómában él, mint Murau, és akit Murau nemcsak a legnagyobb élő német költőnek, hanem az egyetlen nagy huszadik századi német költőnek tart. És ilyen Georg bácsi, Murau nagybátyja, aki már nem él ugyan, és nem is Rómában, hanem Cannes-ban lakott, de aki annak idején ugyanúgy hátat fordított a családnak, mint később Murau, és akinek nagy szerepe volt abban, hogy Murau követni tudta a példáját. Akár a „kioltás” példája is származtatható tőle: óriási vagyonát a gyermektelen Georg bácsi a család nagy megdöbbenésére nem rokonaira, hanem inasára hagyta.

Róma és Wolfsegg unos-untalan hangoztatott szembeállításá persze egyfelől ugyanolyan túlzás, mint a többi, és Murau időnként tompítja is érvényét: „De természetesen akkor is tévedünk, ha bemagyarázzuk magunknak, hogy Róma a megváltás.” Másfelől a regény egyik remekbe szabott figurája, Spadolini, a vatikáni érsek és diplomata, az elegáns és lenyűgöző világfi „Róma” ellentmondásosságát, pontosabban Róma és Wolfsegg titkos összefüggését példázza. Spadolini, a felszentelt pap és egyházi méltóság évtizedek óta Murau anyjának szeretője. A családi vagyon terhére fényűző utazásokat tesznek kettesben, és az anya gyakran ellátogat Rómába, színleg a fiához, valójában a szeretőjéhez. Jellemző módon Murau monológjában föl sem merül az a kérdés, hogy a közismert római egyházi személyiség hogyan egyezteteti össze papi állásával az alig leplezett találkákat. Spadolini és az anya, a nagy hatalmú római egyházférfi és a nemzetiszocialista érzelmű, felkapaszkodott kispolgár asszony viszonya, amelyről csak az nem tud, aki nem akar, bizonyos értelemben a wolfseggi ősbűn. Murau csodálja Spadolini szu-

rén személyiségét, sziporkázó szellemét, úgyszólván atyai pártfogóját látja benne, ugyanakkor az anyja iránti gyűlöletét és megvetését a bűnös viszony szemérmetlen hazugsága még jobban elmélyíti. Spadolini persze, és ez a temetéskor tett wolfseggi látogatása alkalmából még az ékes megszólalásairól és szerepjátszó viselkedéséről tudósító Murau elfogultságán keresztül is jól kivehető: valójában üres fejű, élveteg szélhámos, zseniális színjátékos, aki mindig azt a szerepet játssza el nagy meggyőző erővel, amelyet éppen jó érzéssel szükségesnek lát. Abban, ahogy Murau egyszerre át is lát Spadolinit, meg nem is, ahogy megadja magát szuggesztivitásának, meg védekezik is ellene, éppen az az ambivalencia fejeződik ki, amely a családi örökséghez való viszonyának is lényege, és amelynek öngyilkossággal felérő kioltását célozza meg a regény. Utolsó mondatából, amely a *Kioltás* megírásáról már múlt időben szól, arról is értesülünk egy zárójelbe tett különös közléssel: („született 1934-ben Wolfseggben – meghalt 1983-ban Rómában”) – a magyar kiadás szövege itt durva sajtóhibát ejt: 1943-at ír 1934 helyett –, hogy az én-elbeszélő már nem él, holott legvégül első személyben még azt jelenti ki, hogy most újra Rómában van és ott is marad. Hogy halálának dátumát ki írta bele a kéziratba, nem tudhatjuk, ha csak nem ő maga: a kézirat befejezése után és a kioltást végképp beteljesítő öngyilkosság előtt.

Végül néhány szót a *Kioltás* magyar fordításáról, amelyet Hajós Gabriella készített és Bombitz Attila nézett át. Alapszinten Bernhard kései műveinek fordítása gyakorlott fordító számára nem túlságosan nehéz feladat. Könnyebb legalábbis, mint a szakadozottabb, rétegzettebb, redukáltabb korai műveké. A szentenciózus, egyszerűsítő túlzások variációs sorai az élőbeszédhez közelítenek. A sokszoros alárendeléssel összetett mondatok szerkezete többnyire világosan áttekinthető, és mivel ez a gyakran végsőig feszített mondat típus Bernhard írásmódjának elidegeníthetetlen jellegzetessége, a fordító nemigen tehet mást, mint hogy a német mondatépítkezést nagyjából megtartja, és csak olyankor avatkozik bele, amikor a magyar nyelvérzék ezt okvetlenül megkívánja. Ezen az alapszinten Hajós Gabriella fordítása tisztességes munka. Néhány hibájától eltekintve nem jobb, de nem is rosszabb, mint a manapság készülő regényfordítások átlagszínvonala. A problémák az alapszinten túl kezdődnek. Ezen a magasabb fokon Bernhard fordítójának mindenekelőtt kétféle feladatot kellene minél jobban megoldania. Az egyik a bernhardi mondatritmus, amelynek formálása zenei elvekhez igazodik (Bernhard egykor zenét tanult a salzburgi Mozarteumban). Része ennek az egyes mondatok belső ritmusa, tagolása is, de a fogalmi vagy grammatikai úton nehezen megragadható nyelvformálási többlet igazán a mondatok végtelen variációs soraiban jelentkezik. Mint szó volt róla, a *Kioltás* szövege egyetlen tagolatlan mondatáradat, amely örvényként szívja magába az olvasót, a regényszöveg így valójában nem mondatonként, hanem tematikus tömbökként, zenei futamokként olvasódik. Figyelemre méltó, hogy a magyar fordítás terjedelme több mint két szerzői ívvel (kb. 10 százalékkal) rövidebb, mint a német kiadásé. Ez részben nyelvi szükségyszerűség (a magyar fordítások mindig rövidebbek, mint az eredeti német szövegek), de részben talán olyan fordítói gyakorlat akaratlan következménye is, amely nem volt kellő tekintettel a bernhardi szöveg lélegzésére.

A másik nehézség-típus szemantikai kérdés: nem elég fordítani a szavakat, értelmezni is kell őket. Ez természetesen más műfordításoknak is kulcskérdése, de Bernhardnál kitüntetett szerepet játszik, mert egyrészt a megfelelően kiválasztott szavak hozzák létre végeredményben a mondatritmust, másrészt bizonyos szavak, összetételek önmaguk szótári jelentésén túlmutató bernhardi jelentést hordoznak. E magasabb fokú követelmények felől nézve Hajós Gabriella fordítását döcögősnek, szárnyaszegettnek érzem. Hogy a nyilvánvaló hibák okai vagy következményei ennek, nehezebb megítélni. Mivel a feladatom műkritika, nem hibajegyzék felállítása, csupán mutatóba említek néhányat, állításom alátámasztásául.

A 235. oldalon (és később még többször) valamiféle, ki tudja, hol található 'olcsó

malomnegyedről' van szó, holott az eredetiben olvasható 'Mühlviertel' szó tulajdonnév, egy felső-ausztriai tájegység neve. Minden Ausztria-útikönyv külön fejezetben ismerteti, és nevét ugyanúgy nem lehet lefordítani, ahogy a 'Bükk' vagy a 'Hegyalja' neveinket sem. Ennél is kínosabb hiba, hogy a 409. oldalon a magyar szöveg 'jól táplált belvárosi étterem-tulajdonos'-hoz hasonlítja a kremsmünsteri apátot, holott ő valójában egy 'jól táplált Inn-környéki fogadós'-hoz hasonlít ('ein wohlgenährter Gastwirt aus dem Innviertel' – ahol is az 'Innviertel' szó megint csak érthető akár tulajdonnévként is). Hogy miféle belvárosi étteremről lehetne itt szó, a szövegösszefüggés alapján teljes rejtély. A 375. oldalon azt olvashatjuk, hogy Goethe nyalábba gyűjtötte a 'kákaigazságokat', holott a 'Binsen-wahrheit' – bár a 'káka' és az 'igazság' jelentésű szavakból van összetéve – mint összetétel minden szótár szerint egyszerűen 'közhelyet' jelent.

Más típusú hibák azok, ahol a választott magyar szó vagy szókapcsolat szervetlenül-sután illeszkedik a többihez, vagy egyszerűen mást jelent, mint az eredeti. A 89. oldal egyik mondata szerint a borosüveg dugó-gyáros a Schwarzwaldból való, „ahol más se dül, mint a német bornírtság” („wo die deutsche Dummheit Triumphe feiert” – inkább: „diadalait üli a német ostobaság”). „Keresztül-kasul muzikális nép lettünk” (98. o.) – „durch und durch”, azaz „íz-ig-vérig” vagy „testestől-lelkestől”. Később megint: „A látvány keresztül-kasul teátrális volt”. A fordító egyszerűen nincs tisztában a 'keresztül-kasul' kifejezés jelentésével. „A két vadász... militáris tartást vett föl” (352. o.) – miért nem 'katonás' tartást? „...a megfelelő pillanatban megfigyeléséből közlést eszközölök majd Caecilia irányában” (311. o.) – szinte mindegy, mi van a németben, ilyen mondatot még ironikus értelemben sem lehet magyarul mondani. És egy kis horror: „... a fejről leválasztott csirketést lázas haláltevékenységében még húsz-harminc métert repül a levegőben” (387. o.). Ha megnézzük az eredetiben, mi az a 'lázas haláltevékenység', a 'verrückte Todeshektik' szókapcsolatot találjuk. Nem könnyű lefordítani, de talán egyszerűen az 'őrült' vagy 'kerge haláltusa' is megtenné. A 'Dummkopf'-ot Hajós Gabriella következetesen 'seggfej'-nek fordítja, holott Bernhard – nyilván nem prudériából – következetesen kerüli a trágár szavakat, és a 'Dummkopf' egyébként is csak 'tökfej'-et jelent (a 'seggfej': 'Arschloch').

Végül még néhány példa arra, amikor kiábrándítóan nem működik a fordítói invenció: tipikusan önkényes bernhardi szóalkotás a 'Vordenkkopfstoßer', amelynek alapja a 'jemanden vor den Kopf stoßen' = 'megsért', 'megbánt valakit' jelentésű és a regényben gyakran használt kifejezés. A 'sértegető' fordítás semmit nem ad vissza az eredeti szószörny különösségéből. A 371. oldalon arról van szó, hogy az anya ravaszsága még 'agyafúrta' volt, mint Spadolinié, és hogy „ez az ordinaré szó volt most a legtalálób”. Az 'agyafúrt' a legkevésbé sem 'ordinaré' (a németben: 'häßlich', azaz 'csúf') szó. Helyén a németben a 'gefinkelt' szó áll, amely abból a 'finkeln' igéből származik, amelynek sokféle jelentése közül egyik közbeszédbeli az, hogy 'baszik'. A 'gefinkelt' tehát inkább 'dörzsölt', mint 'agyafúrt'. Spadolini olaszos német kiejtését egy enyhén eltorzított szó jelzi a regényben. A 'herrlich'-t 'errlich'-nek mondja, amit a fordító a 'fenséges'-'ínséges' szópárosítással próbál visszaadni. Teljes képtelenség, mert az 'errlich' nem jelent semmit, esetleg megnyújtott 'e'-vel azt, hogy 'becsületes', az 'ínséges' ellenben nagyon is határozott, mégpedig a 'fenséges'-sel csaknem ellentétes jelentésű szó (ezért félrevezető értelmetlenség, hogy Spadolini így rajong: „ez az ínséges táj, ez az ínséges épület, ez az ínséges életstílus”), arról nem beszélve, hogy a tévesztésben nyoma sincs olaszos akcentusnak. Én magam a 'csodás'-'dzsodás' párosítást javaslom.

A *Kioltás* nem az első Bernhard-mű, amelynek fordítása sikerülhetett volna jobban is. Voltak mindenesetre rosszabbak is, de jobbak is. Úgy vélem mégis, hogy a *Kioltás* olyan elementáris erejű, lenyűgöző alkotás, hogy verbális erupciójának fénye áttör egy közepes fordításon is. Erről igazán olyasvalaki adhatna számot, aki nem tudja egybevetni a magyar változatot az eredetivel.